

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

32. AASTAKÄIK 2020 NUMBER 11 (380)

Koduõu ja ilmaruum

Valdur Mikita 1923

Luulet

Lauri Pilter 1931

Avatus ja suletus

Lauri Vahtre 1935

Vabadus ja vabadused

Friedrich A. Hayek 1944
Tõlkinud Tanel Vallimäe

Friedrich August von Hayek

Tanel Vallimäe 1967

Kreeklased ja oikumeen

Angelos Chaniotis 1980
Tõlkinud Jaan Lahe

Kas vesi võib mäletada?

Rein Munter 2002

Elu väärtus

John Harris 2012
Tõlkinud Kalle Hein

Hoopis suurem

Toomas Kiho 2043

“Arusaadavalt ei saa selline inimene olla õpetaja Nõukogude koolis”: Hariduse rahvakomissari 1940. aasta 7. detsembri käskkiri nr 1	<i>Eli Pilve</i>	2046
Abstracts	.....	2078
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXIX	<i>Herbert Normann</i>	2087

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Joonistused lk 1934, 1943, 1979, 2001, 2011, 2045:

HELEN LOIT MA (1991) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia maali erialal 2013. aastal, 2018. aasta sügisel õppis Indias Dharamsalas, Centre for Living Buddhist Art'i kunstikeskuses traditsioonilist tiibeti budistlikku tankamaali ning lõpetas 2020. aastal Tartu Ülikooli usuteaduskonna religiooniuuringute magistriõppes, praegu vabakutseline kunstnik

---

KODUÕU JA ILMARUUM

Valdur Mikita

I OSA. HINGEMAASTIK

Veel 200 aastat tagasi mahtus inimese elu Eesti külas ära 10 km² sisse. Suurem osa meie esivanematest ei reisinud elu jooksul kaugemale kui viis kilomeetrit. Selle sõõri sisse jäid kodutalu, mõis, kirikuaed ja kalmistu. Ometi imetleme nende inimeste loodud rahvalaule ja eluvaadet. Kultuur on maakera vertikaalne mõõde, omamoodi vapustav teadmine, et taeva suurus ei sõltu krundi pindalast.

Kõige olulisem osa sellest ruumist oli vahest tilluke koduõu ja põllulapp. Seal möödus suurem osa inimese elust. Mida kaugemale minevikku, seda suurem oli meie esivanemate füüsiline liikumisruum. 1500 aastat tagasi oli see palju suurem kui 150 aastat tagasi. 5000 aastat tagasi võis see olla sadu, teinekord isegi tuhandeid kilomeetreid. Tänapäeva turistid meenutavad oma rahutuse poolest kiviaja inimesi. Veel kaugemale minevikku liikudes võiks öelda, et turismi leiutasid neandertallased.

Sel kevadel olime äkki tagasi selles kitsukeses maailmas — sunnismaisuse tingimustes, mille kehtestas väikest kasvu kuri mõisnik nimega Koroona. Kapitalistlik ühiskonnakord asendus viirusliku korraga ja inimesed leidsid end taas väga väikeselt maalapilt, oma koduõuest. Koduõu sai äkki tähtsaks. Kodutunde seotus maa ja maastikuga on üks eesti kultuuri tunnusjooni. See

---

Essee põhineb 10. oktoobril 2020 Tallinnas Eesti Kultuuri Koja aastakonverentsil “Kultuur kui kapital” peetud ettekandel.

paistab kohe silma, kui kaugemalt vaadata. Need, kes on pikka aega mujal elanud, panevad seda otsekohe tähele. Igaühel on siin oma Vargamäe. Oleme vist koduigatsuse maailmameistrid.

Niisiis on kodu meie jaoks eelkõige maastik. See on väga oluline teadmine. Ka meie siseilm on maastikuline. Suudame elavalt ette kujutada, milline on sügisene seenemetsa lõhn, härmatanud rabamaastik, üleküpsenud tikripõõsad. Sedamoodi meelepilte on lugematu hulk, sageli rändame neis oma mõtetes. Sellistel sise-maastikel on sündinud suurem osa meie rahvalauludest, võib-olla kõige unikaalsem osa meie kultuurist. Läänemeresoomlase elutunne sirgub ikka lageda taeva all.

II OSA. MÕTLUSTALU JA MÕNDA

Koduõuega on seotud mõned olulised asjad. “Mõtestatud” maa-kodu loomine on paljude tänapäeva inimeste igatsus. Mulle meeldib Toivo Tootseni leiutatud muhedavõitu termin “mõtlustalu”. Katsume korraks vaadata, mis selle taga peidus on.

Keskendun lühidalt kolmele asjale: haridus, tervis ja jätkusuutlik ilmavaade.

Kõigepealt haridusest. Eestlaste maakodudest on vähehaaval sündimas maailmatasemel taristu: rahvusvahelised kontaktid ja suured ideed sünnivad sageli sauna taga tiigi ääres. Peaaegu igaühel meist on varuks mõni pöörane lugu, kuidas Eesti koduõu ühe välismaalt tulnud sõbra ära võlus või suisa ära tinistas. Millegipärast meeldivad meile eriti lood just aru kaotanud jaapanlastest, sest nemad juba naljalt endast välja ei lähe. Aga näe, suitsusaun kisub maha isegi nende tuhandeaastase kombluskooriku. Saunakoolidest eesti hariduse lugu kunagi pihta hakkas, ja nüüd oleme ringiga sinna tagasi jõudnud.

Veidi ka tervisest. Meeste jaoks ei ole paremat vaimse ja füüsilise rehabilitatsiooni vormi kui küttepuude lõhkumine. Nais-tel on selle tarvis sagedasti iluaiandus või väike peenramaa. Nii võiks meil Eestis sviitidega vanadekodu kõrval olla ka üks vana talumaja, kus inimene saaks vanuigi toimetada ja taevaisale rõõ-

muks olla. Üks korralik koduõu pakub tuhandel viisil loomingulist eneseteostust, puude ladumisest kauni kompostihunnikuni. Ja kui aega on oodata, saab igast puuriidast viimaks kompostihunnik. Kui viiskümmend talve järjest mõne jalgu jäänud lauahunniku peale sisistada, siis ta mädanebki ära. Eit on rahul ja taat on ka rahul. Selline on eesti elutarkus.

Üks huvitav asi on veel. Ei usalda eesti inimene väga joogat ja meditatsiooni, see kunst on talle veidi kaugeks jäänud. Õues toimetamine ongi eestlase meditatsioon. Tema käib ikka ennast “laadimas”, olgu metsas või mererannas, aga kõige sagedamini vist küll koduõues. Eestlase hing on nagu vana jalgratta dünamo: veered jumala abiga õigesse paika, laed ennast elusaine paistel “energiat” täis ja tuksud jälle päevakese edasi. Midagi erilist vaja teha ei ole, ainult antenn tuleb õigeks seada. Kokkupuude elusainega on väga tähtis, see on võtmekoht. Väärt elu on see, mis toimub looduse keskel ja lageda taeva all. Miski ütleb inimesele, et kultuur on osa looduse eluringist, selle kogemine.

Kolmandaks, jätkusuutlik ilmavaade. Selle kohta võiks öelda ka talupojatarkus. Teatud küljest on see ühtlasi tõsimeelne julgeoleku küsimus. See tähendab oskust ja usku endale ise toitu kasvatada, see tähendab potipõllundust ja väikest õunaaeda. Teame, et potipõllundust üritatakse maailmas siin-seal suure raha eest tagasi tuua. Võib-olla see isegi õnnestub, aga näiteks hajaasustust taastada ei suuda ükski riik, isegi mitte kõige rikkam. Meil on mõlemad veel loomulikul viisil olemas. Võib muidugi küsida, kas me ikka pohlamoosiga Novitšoki vastu saame, aga ugrilased on ennegi igasuguseid imelikke asju uskunud.

Nõnda võiks öelda, et Eesti talumaastikus on midagi sellist, millest suur maailm unistab, mida igatseb ja taga otsib. Kuid kas me ise näeme ja tajume seda? Millegipärast meenub siin üks 19. sajandil Eestiski maad võtnud karismaatiline usuliikumine — taevaskäijad. Üks Viljandimaa tüdruk näinud taevas suurt rehemaja, kus halli habemega vanake ulatanud lastele päratu kausiga kärjemett. Ümberringi kasvanud hiiglasuured maasikad. See pilt on peaaegu täiuslik. Ainult ülikiire internet võiks veel olla. Siis ongi paradiis.

III OSA. KODUÕUE ILU

Räägitakse, et savann pidada olema evolutsioonilises mõttes inimese lemmikmaastik. Seal tulid meie esivanemad puu otsast alla, seal tunneb psüühe ennast õnnelikuna. Eesti mõistes on see siis puisniit, või miks mitte vana taluõu suurte puudega. Aga mispärast inimene armastab suuri puid? Sotsiobioloogia looja Edward O. Wilson on sellele vastanud niiviisi: suured puud pakkusid savannis ellujäämisvõimalust kiskjate rünnaku korral. Nii seostusid üksikud suured puud kesk lagedat välja inimesele turvatundega. Nüüd, kus maailmas on jälle kiskjad liikvel, tundub mõte suurte õuepuudega koduaiast kuidagi iseäranis rahustav.

Tegelikult pole õuepuude istutamise komme kuigi vana. Algul oli koduaia puudel pigem praktiline väärtus: pärn oli hea mesilastele, kask ja vaher andsid mahla, saarest ja tammest sai väärt tarbepuud. Vaadates praegusi Eesti õuepuid, võib teha veel ühe isevärki tähelepaneku: need on tihtilugu ebaharilikult laia võraga, meenutades eemalt troopilisi palme. Põhjus on sageli selles, et näljavalus mullikas või varss on kunagi kasel või tammel möödamannes ladva ära napsanud. Õige Eesti koduaia puu nii nagu õige eesti meeski kasvab ikka laiusesse.

Põlistalude õued on kujunenud väga pika aja jooksul, need on sopilised, põnevad ja rikkad. Seda rikkust on maailma kordategemise tuhinas väga kerge likvideerida, selle taastamine on aga ühe inimpõlve jooksul võimatu. Eesti põliseid aedu kummitab sama häda mis Madalmaades, kus pärismaised liigid on juba ammu välja vahetatud Jaapanist pärit ilutaimedega. Ilusate klantspiltidega aiandusajakirjad on väga ohtlik kraam. Eestis võtab ühe korraliku vana õunapuuaja kujunemine vähemasti 100 aastat, iluaia saab rajada kümnega, ja kui raha on, siis veel kiiremini. On aga õunapuuaid kord maha võetud, siis ei saa enam vanaema õunapuu otsa minna, lapselapsed jäävad kurvaks ja lähevad tagasi linna, istuvad arvuti taha ja jäävadki eluks ajaks sinna kügelema.

Maailma ei tohiks lõpuni korrastada ja tsiviliseerida, seal ei ole inimesel enam hea olla. Kui jõed on sirgeks aetud ja sood põldudeks küntud, tuleb viimasena ikka nälg. Ja kui ka nälg veel

niipea ei tule, siis depressioon ja ärevushäired kindlasti, sest inimest ei saa kasvatada kasvuhoones või põllu peal, seal jääb tema vaim kängu. Inimene vajab vaba ja metsikut mõtlemist.

Uku Masing on heldimusega kirjutanud oma lapsepõlve õuemurust Raikkülas. Ta meenutab, et seal oli ikka teeleht, linnurohi ja lõhnav kummel. Kui sellist õuemuru elavalt ette kujutada, tuleb justkui kaasa ka Masingu tarkus ja eluvaade. Lõhnavale kummelile võib ämbrite kaupa solki ja seebivett kaela valada, see ei tee talle tuhkagi. Kui aga hakkad liig agaralt muru niitma, kaovad nii kummel kui ka linnurohi. Lõhnav kummel on natuke eestlase moodi: talle võib aastate kaupa avalikult reovett pähe kallata, see ei tee talle midagi. Aga üks anonüümne kommentaar niidab ta viimaks ikka jalust.

IV OSA. RIIK JA PÕRGUTULI

Koduõu ja kodusõda algavad mõlemad sõnaga “kodu”. Koduõu ja kalmistu on vist kaks viimast pelgupaika eesti mõtteruumis, igal pool mujal käib juba sõda. Poliitika — see on täiemahuline kodusõda, kodusõda käib meedias, metsanduse arengukavas, sõda käib Tallinna-Tartu maanteel, trammis ja trollibussis. Kui õudusfilmide meister Alfred Hitchcock oleks näinud televiisoris mõnda avalikku debatti, poetanuks ta ilmselt ainult ühe sõna: “Õudne!” Me oleme sisenemas lagunemise ja mädanemise ajastusse.

Toon ühe näite avalikust ruumist, mis valmistab loodetavasti paljudele äratundmisrõõmu. Pole ehedamat võrdkuju tänapäeva elust kui inimene, kes seisab pangaautomaadi juures, et sooritada kapitalismi püha riitust: võtta seinast sularaha. Kui kodanik juhtub seisma mõnele oma saatusekaaslasele lähemal kui kaks meetrit, hõigatakse talle, *miks te selga trügite?*; kui ta seisab kaugemal kui kaks meetrit, ei pruugi teised aru saada, et inimene seisab järjekorras, ja juba keegi röögatab, *miks te vahele trügite?* Häda on selles, et Eesti tunderuum on täis sedavõrd pingsat õiglustunnet, et inimese lubatud positsioneerimisviga on umbes 5 cm, aga mitte mingil juhul 50 cm!

Selles kummalises valemis on üks võimalik vastus ka kodusõja põhjuste kohta. Ja selle kohta, miks Eesti avalik ruum on nii vaenulik ja kuri. Seda iseloomustavad kolm asja: esiteks, pööranegliglus(tunne), teiseks, viha, kui seda negliglust ei ole, ja kolmandaks, sarkasm, kui negliglust ei ole ega tule. Tegelikult on need kolm väga õilsad tunded. Kuid häda on selles, et need kolm voorust ilma teise pooleta ei tööta. Negliglus ei tööta, kui puudub andeksandmine — sellest saab ükskõiksus; viha ei tööta ilma naeratuseta — sellest saab vihkamine; ja sarkasm ei tööta ilma huumorimeelela — sellest saab ülbus. Selle hirmsa seguga võime ennast kergesti õhku lasta. Nii on põhjatust negliguse tagaajamisest saanud justkui Kalevipoja mõök, mis lõikab meie kultuuri jalasooni. Ja siin võiks olla üks kõvemat sorti pätkel pureda negliguskantslerile: kuidas vähendada rahva negliglustunnet, et elu jälle normaalseks muutuks?

Eestis on pea olematu andeksandmise kultuur, seepärast on siin vähe suuremeelsust, ja see teeb vahel hingamise raskeks. Hea küll, kui me ei saa seinast raha võtta, siis maksame kaardiga, aga elus on asju, kus kaardimakset ei ole. Küsime siis nii: mida teha oma sangaritega, kes on teinud mõne suuremat sorti vea? Ehk küsime siis otse: kas Mati Alaver läheb põrgusse? Ma julgeks pakuda ühe inimese, kes sellele juba 150 aastat tagasi vastas: Friedrich Reinhold Kreutzwald. Eepose viimases peatükis on meile sõnum: Kalevipoeg ei läinud taevasse, ei läinud ta ka põrgusse ega jäänud maa peale vedelema. Kreutzwaldi lahendus on peaaegu geniaalne; lugegem see viimane, XX peatükk uuesti mõttega läbi. Seal on kirjas midagi väga olulist ka meie sangarite kohta. Kreutzwaldi sõnum Alaverile, Veerpalule, aga veel enam meile kõigile on lihtne ja inimlik: “Tulge tagasi!” Ka sangarite elus on hetki, kus nad vajavad inimlikku tuge ja seda, et keegi seda neile lihtsalt ütleks. Kui Eesti ruumi tekiks väike ristiinimese aken, mis hüüaks tagasi kõik meie kadunud pojad, oleksid inimesed rabatud selle võimatu võimaluse jahmatavast ilust. Seda akent pole vaja ju meie sangaritele, vaid ikka pigem meie endi hingele.

Pöördugem nüüd lõpetuseks tagasi 200 aasta tagusesse maailma, kus inimeste keskmine eluiga jäi 25 eluaasta kanti ja nende elurännak mahtus ära 10 km² sisse. Tõtt-öelda, ega meid ju väga ei huvitagi, kas paarisaja aasta eest virutas vankriaisaga Jüri Mar-

dile — või oli see vastupidi; kas Krõõt pani Marile lüpsikuga või äigas ikka Mari esmalt Krõõdale. Karta on, et me ei lepi kunagi lõplikult kokku, kes on õige ja kes vale, kellel on õigus ja kellel mitte.

Mis meid siis üldse aitaks? Ma arvan, et selle nimi on avarus. Mõttesuurus ajas ja ruumis. Need ammusel ajal elanud inimesed — neil olid nägemuslikud, lausa jahmatavalt suured unistused, mis siis, et nad alatasa omavahel kaklesid. Nad suutsid ette kujutada vähemasti kümmet inimpõlve ja meie elame praegu nende unistuste sees. Ilma pööraste tuleviku-unistusteta seal koduõues 150 aasta eest ei oleks meid lihtsalt olemas. Ei oleks eestikeelset ega -meelset kultuuri, ei oleks raamatuid, ei oleks rahvalaulu, ei oleks Kultuurikoda — ei oleks mitte midagi. See ei ole kõnekujund, see on fakt.

Ja nii peaksime ka meie tagasi minema sinna koduõue, ootama, kuni tähed paistma hakkavad, ja mõtlema siis kümme inimpõlve ette: mida me üldse sellest elust tahame? Sel hetkel ei ole lüpsikutel ega vankriaistel enam mingisugust tähtsust. Vaikigu kodusõja relvad nendeks hetkedeks, mil me mõtleme asjadele, mida me ise ei näe.

KOKKUVÕTE

Paarsada aastat tagasi piirdus inimese liikumisruum Eesti külas umbes kümme-kolme ruutkilomeetriga. Suurem osa vanast rahvapärimusest, mis meieni on jõudnud, pärineb inimestelt, kes olid äärmiselt paiksed. Seetõttu moodustasid koduõu, põllulapp ja puudesalu tunnetusliku ruumi, kus sündis suuline kultuur ja esivanemate eluvaade. Igatsus maakodu, oma paiga ja pärimuslikult laetud ruumi järele iseloomustab ka tänapäeva inimest. Võiks öelda, et talupojakultuuri varemetel on vähehaaval kuju võtmas uut tüüpi funktsionaalsus, kus lehma- ja kartulikasvatus asendub pisikuhaaval vaimuvara kultiveerivate mõtlustaludega. Siiski on ka potipõllundus ja korilus endiselt au sees. Moodne hobipõllundus ja -aiandus on järjest enam suunatud tervise eest hoolitsemisele ja vaimsete naudingute pakkumisele, toiduvarumine on teisejärgulise tähtsusega. Viimasel ajal võib täheldada ka suundumust, kus

paljud kultuurivormid (teater, muusika, luule, samuti hariduslikud ettevõtmised ja mõttekojad) leiavad endale koha Eesti taluõues. Selline lokaalsuse taotlus kõrgkultuuri vormide puhul ning nende kõrvutamine ja ristamine suulise kultuuri ilmingute ning pärimusruumiga on huvitav tendents, mis lähitulevikus üsna kindlasti eesti kultuuri rikastab. Nii on koduõuest saanud omamoodi lokaalne kultuurikeskus, kus eri aja- ja ruumikihtidest pärinevad nähtused üksteist väestavad. Suitsusaun, männiriisikad ja puuriit on justkui eesti eluvaate tintinnabuli, kuhu passib väga kenasti ka Arvo Pärt.

VALDUR MIKITA (1970) on Eesti kirjanik ja semiootik. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogina 1992. aastal ja kaitsnud samas doktori-väitekirja semiootika erialal (2000). 2016.–2017. aastal oli ta TÜ vabade kunstide professor. Praegu vabakutseline. *Akadeemias* on talt varem ilmunud artikkel “Kreatiivsuse määratlustest psühholoogias ja semiootikas” (1996, nr 12, lk 2623–2635).

LUULET

Lauri Pilter

Üha harvem rehitsen loogu.
Nüüd rehitsen lehti.
Rehitsen ja lehitsen Karlova aias.
Üha kaugemale jäävad suvised
rehitsemised Noarootsis Österby
muru- ja heinamaal.

*

Kolm jalgratastega neiukest.
Neiukese hetkene innustunud pilk.
Sinine Seltersi pudel.
Augusti alguse õhtu.

*

Mõlemad vanaisad on luukered.
Mõlemad vanaemad on tuhad.
Vanim vaarema, Rilke, Thomas Manni
ja Enno kaasaegne, kelle sõrmed noppisid
mu kaheaastasest nahast kaktuseokkaid,
seob mind kindlalt modernismi ankrusse.

*

Väike neiu!
Sa arvad praegu, et maailm on sinu ees lahti.
Ainult võita ja avastada, ta ootab sind avasüli.
Tervist on ja elu naeratab sulle.
Aga näed vana põrmlast ja mõte liigatab su peas.
Aastad lume ja varjude langemist ja ihu pudenemist
tolmuosakesteks varisevad äkki su kevadesse nagu saabuv öö.

*

Väike turuhoone.
Selge suvehommik.
Kas lesta on.
Kuidas lestaga lood on.
Vesi soojem kui vannis, raputab
müüjatar pead. Valduril oli
üks täna hommikul võrgus.
Müün haugi, ahvenat, räime, säinast.

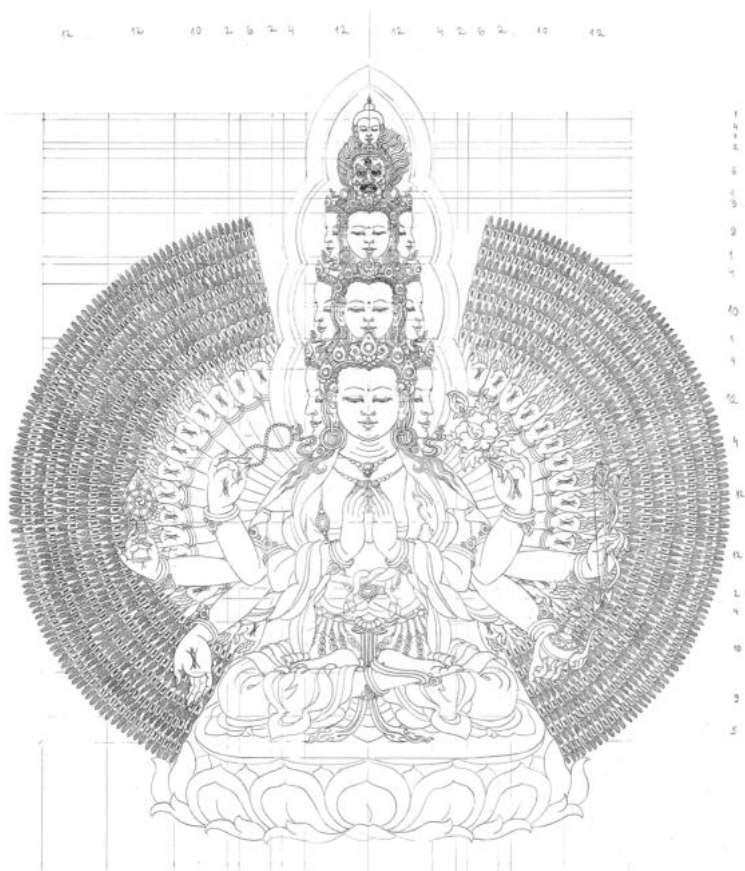
*

Võimalik, et hommik saabub,
kui sa leiad metsast kaabu,
mis sust möödunud sajandil
sinna maha jäi kui pill,
mida kärbes häälede seab,
põdrasammal koduks peab.

Leides oma kaabu vana,
ära nõgikikkaid mana,
heida maha luuderohtu,
lepatriinudega kohtu,
kuula meretuule juttu,
kuni kuu kaob koidu-uttu.

*

Kõige suurem rahu
valitseb Tartus siis
kui õnnalised naised
loevad päevatöö sente —
üks ja vasak käsi, kaks ja parem käsi,
viitsimata muretseda,
kummale käele rohkem saab.

HELEN LOIT. 1000-käeline Avalokitešvara (2019)

AVATUS JA SULETUS

Lauri Vahtre

Evolutsioon on varustanud kõik ennast regenereerivad ja arenevad süsteemid ehk organismid kaitsemehhanismidega. Need tagavad või vähemalt on mõeldud tagama organismi toimimise ja uuendamise, väärarengute vältimise ning kahjulike võõrmõjude tõrje.¹ Kaitsemehhanismide hulka kuulub kindlasti ka oskus hirmu tunda, et vältida hukatuslikke otsuseid, säilitades samal ajal teatava edasiviiva riskivalmiduse. Elusorganismi puhul me teame nende mehhanismide toimimist hästi. Meie keha vahetab välja surnud rakke ja eemaldab ainevahetusjääke, hoiab tagasi kudede liigset vohamist või kängumist, võitleb organismi sattunud võõrkehade, viiruste ja mikroobidega. Teisiti poleks mõeldav ei elu ega areng, ei ontogeneetiline ega fülogeneetiline.

Sama näeme aga ka sotsiaalsete organismide puhul, mille alla võib liigitada nii teadlikult loodud organisatsioonid (nagu mõni MTÜ, samuti paljud riigid) kui ka enam-vähem stiihiliselt tekkinud ühendused (nagu külakogukond või rahvas). Ka need organismid tegelevad enese uuendamise, väärarengute ja hukatuslike otsuste vältimise ning võõrkehade tõrjega. Kui hästi või halvasti, on iseküsimus.

Sotsiaalsete ja teadlikult loodud organismide võrdlemine (piir nende vahel on hägus) elusorganismide ning nende toimemehhanismidega on muidugi ohtlik ja tänapäeval ka laialt taunitud. Seda nimetatakse halvustavalt biologismiks ja meenutatakse sel-

---

¹Üks võimalus süsteemi ja organismi eristada ongi kaitsemehhanismide olemasolu või puudumine. Süsteem on juba määratluse järgi midagi sellist, mis koosneb vaid teatud osistest ja mille suhtes kõik teistsugused detailid on võõrkehad, mis võivad süsteemi toimimise peatada (nagu kivike mehaanilise kella hammasrataste vahel). Erinevalt organismist ei oska süsteem aga ennast iseseisvalt võõrkehade eest kaitsta.

listest võrdlustest võrsunud ideede kohutavaid tagajärgi, olgu selleks siis Saksa rahva võitlus “eluruumi” pärast või eugeenilised eksperimendid. (Irooniline on, et vastumeelsus bioloogiliste analoogiate suhtes on ise vaadeldav organismi kaitsemehhanismina, samalaadsega kui see, mis hoiatab looma vahet tegema söögi ja sööda vahel.) Paraku kaotavad halvustajad silmist tõsiasja, et kaitsemehhanisme ikkagi *on* vaja, ilma nendeta ei püsi ükski organism² — ka see, millel bioloogiaga üldse mingit seost ei ole, näiteks arvutiprogramm. Mida keerulisemaks programmid muudetakse, mida rohkem nad oskavad iseendaga tegeleda ja ennast uuendada, seda rohkem hakkavad nad sarnanema inimesega, ja mitte ainult intellektuaalses, vaid ka emotsionaalses ning füsioloogilises mõttes, viimasel juhul muidugi analoogia tasemel, mitte lausmaterიაalselt. Arvuti ainevahetusjäägid (esialgu) veel erinevad inimese omadest.

Niisiis, kui tänapäeva riigid ja nende ühendused, nagu Euroopa Liit, on arenevad süsteemid — mida nad ilmselt on —, siis peavad neilgi olema kaitsemehhanismid. Tegelikult ei vaidlusta seda tõsiasja keegi. Kõigil riikidel on olemas õigussüsteem ja loodud on ka riikideülene õigusemõistmine. On parlamendid, mis hindavad poliitiliste otsuste häid ja halbu külgi ning kalkuleerivad riske. On avalikkus ja kodanikuühendused, mis löövad häirekella, kui vaja, ja vahel ka siis, kui vaja ei ole. (Mis on iga häirekellaga nii.)

Vaidluseks läheb alles siis, kui kõneks tuleb üks paljudest kaitsemehhanismidest, nimelt ettevaatlikkus ja/või tõrjuv hoiak sisserändajate, s.t võõraste suhtes. Veel mõnikümme aastat tagasi võinuks öelda, et sellise mehhanismi vajalikkust tõendab juuba tõsiasi, et riikidel on piirid ja et neid piire valvatakse. Vahepeal on aga üles kasvanud põlvkond, kelle jaoks on piir on üksnes joon maastikul, mis markeerib ühe asutuse — näiteks riigivalitsus-

---

²Seda tõsiasja on kultuuride puhul rõhutanud maailmakuulus antropoloog, strukturalismi rajaja Claude Lévi-Strauss, kelle vastavaid seisukohti on eestikeelses publitsistikas korduvalt tsiteerinud Tiit Kärner (nt arvamus.postimees.ee/1263710/tiit-karner-mis-on-avatud-rahvuslus).

se võimu lõppu ja teise algust ning keegi seda joont ei valva. Ja kui tekib olukord, mis nõuab piirikontrolli taastamist, nagu koroonakriisi ajal juhtus, siis põhjustab see mõistmatust, pahameelt ja kaeblemist inimeste vabaduse ahistamise pärast.

Tänapäeval seega sisserände ohjeldamisest kõneldes piiridele ja piirikaitsesele osutada ei maksa, suur osa auditooriumist järelgab sellest üksnes, et kõneleja elab eelmises sajandis. Seetõttu tuleb piirivalve asemel osutada migratsiooniamestile, mis on olemas kõigis riikides, või siis kodakondsusele kui sellisele. Kõik inimesed on mõne riigi hingekirjas ja ühest nimekirjast teise siirdumine ei ole vaba, seda ei saa teha omatahtsi. Tõsi, liberalistlikud liikumised ja erakonnad püüavad juba pikemat aega sellist korraldust lahjendada, propageerides mitme kodakondsuse lubamist. See vaidlus on aga alles pooleli ja ei saa kindlalt väita, et kodakondsus peagi kaob või muutub sama kergesti muudetavaks kui inimese hambaharja asukoht piirideta Euroopas. Kuni eksisteerivad riigid ja riigivalitsused, seni on vaja vahet teha omade ja võõraste vahel. Esimeste tahe paneb valitsused ametisse, teised peavad nende valitsuste käskude-keeldudega lihtsalt leppima.

Eelnevale võib vastu väita, et tegemist on vaid raamatupidamisliku probleemiga: kodanikud peavad olema registreeritud, see on riigi toimimiseks vajalik (valimised, maksud, haridussüsteem jpm), kuid siit ei järgne, et olemasolev kodanikkond peaks uute tulijate suhtes olema kahtlustav, tõrjuv või ammugi vaenulik. Viimast nähtust nimetatakse üldiselt ksenofoobiaks ehk võõravihaks; paraku üsna kergekäeliselt, liigitades ksenofoobia alla sage li ka selliseid nähtusi, millel vaenu ega hirmuga midagi tegemist ei ole.

Sellisest humanistlikust printsiipest hoolimata ei soovi ükski normaalselt toimiv ühiskond avasüli vastu võtta näiteks kurjategijaid, eriti veel suurtes kogustes, jõukude kaup. Vaikimisi ei oodata ka kohanemisvõimetuid, kes ei suuda omaks võtta uuel kodumaal üldiselt aktsepteeritud norme (nn komberuumi). Viimast asjaolu pole küll korrektne rõhutada ega väljagi öelda, kuid tegelikult just siin juurduvad kõige tõsisemad ja ohtlikumad probleemid — nimelt kultuurierinevustes. Kultuurierinevused ei ole süütud ega tühised nähtused stiilis “kes kannab sandaale, kes kin-

gi”, vaid neis kajastub inimeseks ja ühiskonna liikmeks olemise viis. Ja ehkki kõik need viisid on omast kohast õiged, ei saa neid praktiseerida läbisegi, ja palju leidub ka selliseid kultuurierinevusi, mis ei mahu teineteise kõrvalegi. Seda üritav ühiskond kaotab sidususe ja muutub ebatavaliseks. Igaüks, keda ei pimesta jälgad ideoloogilised dogmad, näeb seda tänapäeva Euroopas — Rootsis, Prantsusmaal ja mujalgi.

Järelikult on normaalselt toimiva ühiskonna ülesanne isendada, oma liikmete ja ka teiste ühiskondade ees hoida kultuurierinevuste mõtteline indeks allpool kriitilist piiri. Ühtlasi jälgides, et indeksit liiga madalaks ei surutaks, mille tagajärjel ühiskond muutuks jäigaks, ühemõõtmeliseks, üle reglementeerituks. Piiratud koguses võõraid mõjub ühiskonnale viljastavalt-ergastavalt, üle teatud piiri aga laastavalt. Küsimus, kas sisserändajad on ühiskonnale kasulikud või kahjulikud, on seega mõttetu, niisama mõttetu kui küsida, kas vesi on inimesele kasulik või kahjulik. Kõik sõltub määrast — immigratsiooni mahust ja tempost. Sisseränne võib olla kahjulik.

See on tõsiasi, mida paraku ei soovita valitsuste ja rahvusvaheliste organisatsioonide tasandil kuidagi tunnistada, kartes süüdistusi ksenofoobias. Aga see on ebaõiglane, sest kahjulikuks või koguni hävitavaks muutub immigratsioon alles siis, kui sisserändajate vahel tekib suhetevõrgustik ja ühtsustunne, mis annab välja juba iseseisva ühiskonna mõõdu ja see hakkab võõrustavale ühiskonnale oma reegleid peale suruma. (Eestlaste ja lätlaste sel lealane kogemus on kahjuks erapooletult ning metoodiliselt läbi uurimata. Tegemist on teaduslikus mõttes äärmiselt hinnalise materjaliga, mis pealegi libiseb käest, sest varsti kaob põlvkond, kes mäletab protsessi algust.) See aga tähendab, et võõrustavale ühiskonnale ei ole ohtlik mitte ükski sisserändaja konkreetset, vaid *nähtus tervikuna*. Teoreetiliselt võivad laieneva migrandikogukonna kõik liikmed olla meeldivad ja toredad inimesed, kuid nende kogukond tervikuna käitub sellegipoolest agressiivse käo-
pojana, kelle eesmärgiks on hõivata kogu pesa.³

---

³Kirjandusliku vahepalana võib siinkohal meenutada 1970. aastail NSV Liidus levinud anekdooti. Leonid Brežnevile helistatakse: “Leonid

Siinkohal jõuame kõige raskema probleemini. Evolutsioon andis arenevatele süsteemidele küll võime ennast *ulatusliku* invasiooni vastu kaitsta, kuid see kaitsemehhanism töötab *individaalsel tasandil*. Vastu ei hakka mitte süsteem kui tervik, vaid selle elemendid, ja mitte invasiooni kui terviku, vaid selle elementide vastu. Lühidalt: et võõraid liiga palju ei saaks, kodeeriti *iga-ihte* meist ettevaatlikkus *iga* võõra vastu.⁴ “Biologismi” kaldudes: valgeverelibled ei vaja bakterite ja viirustega võitlusse asumiseks kesknärvisüsteemi korraldust, vaid nad on programmeeritud seda võitlust alustama iseseisvalt. Ühiskonna puhul tähendab see, et süsteem kaitseb ennast ulatusliku invasiooni eest oma üksikliikmete tõrkuse, ettevaatlikkuse ning jah, ka ksenofoobia abil. Ettevaatlik hoiak, millest välgukiirusel võib saada tõrjuvus kõige võõra, tundmatu ja harjumatu vastu, on meisse kõigisse nii bioloogiliselt kui kultuuri kaudu sisse istutatud, ükskõik kui palju seda salataks. Võõrad on ikkagi võõrad ja jäävad võõrasteks kaua. Kihelkondlikul tasandil kulub päris omaks saamiseks paar inimpõlve, aga leidub näiteid ka palju pikemast võõristusest. Näiteks maurid elasid Granadas seitsesada aastat, kuid jäidki hispaanlastele võõraks ja aeti lõpuks mere taha tagasi.

Kuna inimkond on leiutanud aina tõhusamaid liiklemisvahendeid, on erinevat kultuurikoodi kandvate inimeste suhtlemine muutunud tihedamaks ja elukohavahetus lihtsamaks, mistõttu on loomulik, et tänapäeval püütakse olla ja ollaksegi tolerantsemad. Selles suunas on kultuurid liikunud osalt stiihiliselt, osalt arvamusiidrite ja propaganda mõjul. Rohkem maailma näinud inimesed lihtsalt tahavad ja püüavad olla mõistvamad ja leplikumad. Ja

---

Iljitš, sada inimest sööb Punasel väljakul!” — “Mis siis? Las söövad.” Tund aega hiljem: “Leonid Iljitš, tuhat inimest sööb Punasel väljakul!” — “Tore ju. Las söövad.” Veel tund aega hiljem: “Leonid Iljitš, kümme tuhat inimest sööb Punasel väljakul!” — “Mida te ometi paa-nitsete? Miks nad ei võiks süüa?” — “Aga, Leonid Iljitš, nad söövad pulkadega!”

⁴Ettevaatlikkus ei tähenda tingimata vaenulikkust. Koos võimaliku vaenulikkusega on meisse istutatud ka huvi ja uudishimu, isegi heatahtlikkus ja külalislahkus. Ent needki positiivsed tunded võrsuvad tõigast, et võõrast tatjutakse võõrana, erinevana omadest.

kui võõristusest üle ei saa, tasub üritada võõrastega lihtsalt tsiviliseeritult läbi saada, nagu see enamasti õnnestubki. Vihata kedagi lihtsalt sellepärast, et ta on teistsugune — see tundub madal ja primitiivne. Paraku ei tähenda see, et meie alateadvuse soppides ei võiks edasi hingitseda ka selline hoiak. Ja päris kindlasti säilib ka kõige leplikumates inimestes vastumeelsus võõraste kommete suhtes, nt hügieeniharjumused, keskmine kõnetugevus, personaalse ruumivajadusega seonduv. Inimesele, kes on üles kasvanud vaoshoitud hääletugevuse keskel, ei hakka kõrvakarjumine kunagi meeldima. Seda liiki vastumeelsust tuleb õppida muidugi kammitsema — ka oma kultuuri piires häirivad meid teiste inimeste juures ju tuhanded pisiasjad —, kuid arukas on seda endale ühtlasi tunnistada. Mitte tegeleda enesepettusega, nagu oleks tegemist millegi meeldivaga, ega nõuda enesepettust ka teistelt.

Ent vajadus süsteemi ulatusliku invasiooni eest kaitsta jääb sellegipoolest alles. Seega tuleb küsida, *kuidas ühitada vastuseisu nähtusele kui sellisele heatahtliku suhtumisega selle üksikutesse elementidesse?* Ehk meie ajaloost näidet tuues: kuidas olla vastu venestamisele ilma ühtki venelast ega isegi vene rahvast vaenamata? Eestlased said selles osas 20. sajandil, ilma et nad seda palunud oleksid, tõelise ja peaaegu ainulaadse koolituse. Tuleb taas kahetseda, et see on korralikult läbi uurimata, kuid uurimatagi võib öelda, et põhimõtteliselt ja suures plaanis on selline suhtumine võimalik. Ulatuslikku sisserännet saab vastustada ka nii, et selle juures ei minda kallale, ei solvata ega alandata ühtki immigranti isiklikult, vähemalt mitte ilma tema poolt provotseerimata. See nõuab teatavat pingutust, teatavat kasvatust, teatava kultuurinormi kehtestumist, kuid on võimalik.

Seega võiks tunneli teises otsas hea tahtmise korral valgust näha. Paraku ähmastab seda valguslaiku kurioosne seik: need, kes kõige kärarikkamalt võitlevad ksenofoobiaga (nt Antifa liikumine), ei suuda ise ületada dualistlikku mustvalget maailmapilti ja kannavad oma loomumase ksenofoobia üle kõigile neile, kes nende põhimõtetega vastuvaidlematult ei nõustu. Mustvalge maailmapildiga inimene ei suuda uskuda ega mõista, et keegi võiks maailma näha nüansseeritumalt. Kui öelda, et näete, siin on inimesed, kes ei vaena ühtki immigranti, küll aga ülemäära

immigratsiooni kui sellist, siis Antifa tüüpi aktivisti jaoks on ikka tegemist võõravihkajatega, kes soovivad immigrante ükshaaval hävitada ja alandada. Nende rahvuse, nende nahavärvi, nende rõivastuse pärast. Ehkki äsja selgitati vastupidist.

Tänapäeva Läänes oleks loogiline, kui püütaks liikuda eelkirjeldatud, siinkirjutaja arvates tsiviliseeritud suhtumise poole (vastuseis nähtusele, mitte inimestele), ja selleks on olemas ka suu- repärased abivahendid — riikide valitsused. Kui valitsus kaitses ühiskonda ulatusliku invasiooni eest, siis pole ühiskonna üksikliikmetel erilist põhjust kultiveerida individuaalset ksenofoobiat. Hoopis vastupidi, siis võib rahulikult tegelda enesekasvatusega, lepliku hoiaku kujundamisega, teades, et see ei vii uppumiseni võõraste kommete ja normide sisse. Teades, et riigi uks ei ole ristseliti pärani, vaid suletud, aga mitte lukus. Selline uks on ühekorraga nii lahti kui kinni.

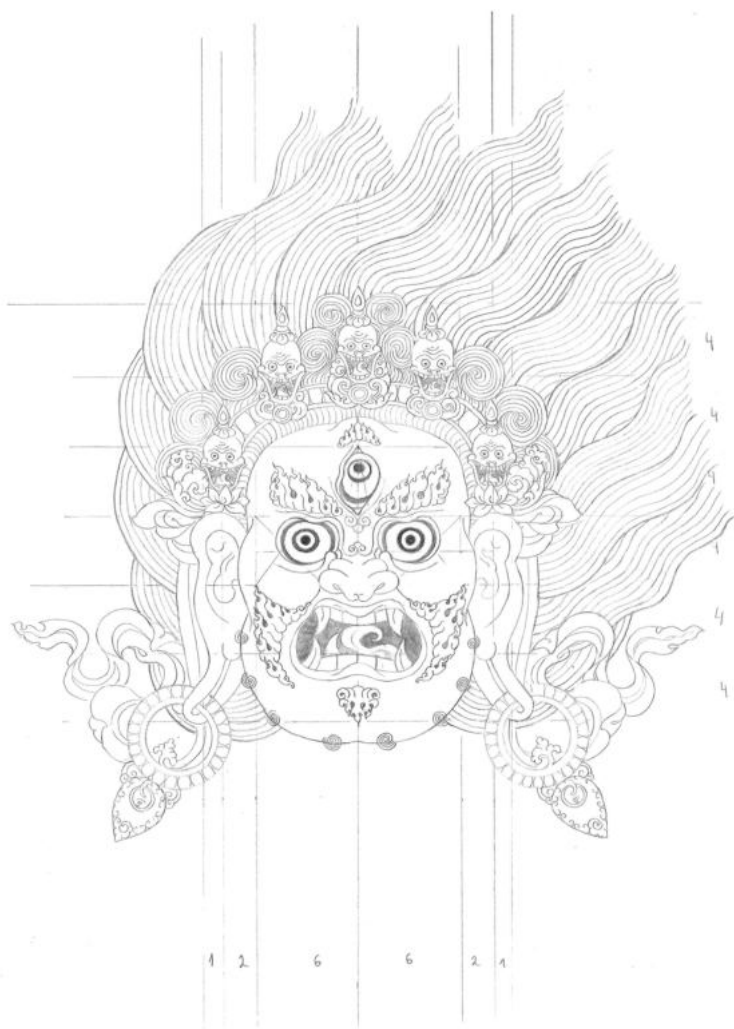
Paraku on läänemaaailma riigivalitsused viimastel aastakümnetel tegutsenud risti vastupidises suunas. Selle asemel et olla sisserände suhtes võimalikult reserveeritud (ette teades, et immigrante immitseb ka kõige rangemate piirangute korral sisse nangunii) ja luua sellega oma inimestele kindlustunne, on järjekindlalt viljeldud lahtiste ja aina lahtisemate uste poliitikat. Selle tagajärjed alles hakkavad ennast tunda andma ja see, mis tuleb, ei ole ei ilus ega tore.

Pole tarvidust kahtlustada valitsusi osavõtus mingist salapärasest rahvusvahelisest vandenõust. Valitsused peegeldavad üldjoontes ikkagi rahvaste tahet. Rahvad nähtavasti aga ei tea enam ise, mida nad tahavad. Inimesi on juba liiga kaua uimastatud ebaloogiliste, üksteist välistavate ideoloogiliste dogmadega, millest lahtiste uste nõudmine sisserändele on üks kesksemaid. Sellele noogutatakse püüdlikult kaasa ja käiakse raudteejaamades teretulemast-loosungeid lehvitamas, soovimata endale teadvustada tõsiasi, et ulatuslik sisseränne vähendab järsult ühiskonna koostöövõimet, kui kasutada kõige leebemat väljendit. Ühiskonna mass suureneb, tõhusus (ja turvalisus!) paraku väheneb.

Küsimus, kuidas panna inimesed uuesti tõsiasi nägema, on aga juba omaette teema. Käesolev kirjutis oli pühendatud arut-

lusele, kas ulatuslikule sisserändele saab vastu olla ilma võõravihasse kaldumata. Usun, et saab, kui tagada inimestele turvatunne. Juhul, kui see veel võimalik on.

LAURI VAHTRE (1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal 1984, ajalookandidaat 1988. Eesti Vabaõhumuuseumi vanemteadur 1983–1985, Eesti Teaduste Akadeemia ajaloo instituudi nooremteadur 1988–1992, TÜ vanemõpetaja 1989–1992, Riigikogu liige 1992–2003, 2007–2011 ja 2014, Kaitseministeeriumi avalike suhete osakonna nõunik 2011–2015, Eesti Sõjamuuseumi — Kindral Laidoneri Muuseumi teadur a-st 2016. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Karskusseltside osast Eesti riikluse sünniprotsessis” (1997, nr 5, lk 957–971), “Kas tindipotiloom on olemas” (2000, nr 12, lk 2630–2646), “Rahvuslik kasvatus: Kas uus sisu vanas kuues või vana sisu uues kuues?” (2004, nr 1, lk 33–42), “Kalevipoja säng ja Jakobsoni äng” (2013, nr 12, lk 2139–2156) ning “Rahvuse paratamatus” (2017, nr 2, lk 195–201), samuti luulet (2011, nr 6, lk 1124–1126) ja arvustused *Eesti ajaloo II köite* (2013, nr 4, lk 720–729) ja Rein Raua teose *Tähenduste keeris: Tervikliku kultuuriteooria visand* (2018, nr 10, lk 1876–1889) kohta, lisaks väidelnud Rein Ruutsooga (2001, nr 6, lk 1310–1311; 2002, nr 2, lk 398–407).

HELEN LOIT. Mahākāla portree (2020)

VABADUS JA VABADUSED

Friedrich A. Hayek

Tõlkinud Tanel Vallimäe

Maaialmal pole sõnale “vabadus” kunagi olnud head definitsiooni ja Ameerika rahval oleks just praegu seda hädasti vaja. Me kõik kuulutame toetust vabadusele, ent kasutades sama sõna, ei pea me silmas sama asja. [---] On olemas kaks niihästi erinevat kui ka ühitamatut asja, millel on sama nimi: “vabadus”.

Abraham Lincoln¹

1. Käesolevas raamatus on vaatluse all selline inimeste olukord, kus ühtede sundimist teiste poolt on vähendatud nii palju kui ühiskonnas võimalik. Seda seisundit me iseloomustame läbivalts vabaduse või priiuse seisundina.² Neid kahte sõna on ühtlasi pruugitud paljude heade asjade iseloomustamiseks elus. Seetõttu pigem

---

Liberty and Liberties. — F. A. Hayek. *The Constitution of Liberty*. The Definitive Edition. (The Collected Works of F. A. Hayek, Vol. XVII.) Ed. by Ronald Hamowy. Chicago & London: The University of Chicago Press, 2011, Ch. 1, pp. 57–72. Algselt ilmunud 1960.

¹Peatüki päises olev tsitaat pärineb kogumikust Lincoln 1905: 121. Vrd Montesquieu sarnase märkusega, *Seaduste vaim*, 11. rmt, 2. ptk: “Pole ühtki sõna peale *vabaduse*, mis oleks omandanud niivõrd palju erinevaid tähendusi ja üllatanud inimõistust nii paljudel eri viisidel. Ühed on vabadust mõistnud kui võimet hõlpsasti tagandada valitsejat, kellele nad olid andnud türannivõimu; teised kui võimalust ise valida seda, kelle sõna kuulda; kolmandad kui relvakandmise ja vägivalga harastamise õigust; mõned jällegi kui eesõigust, et neid valitsejaks üksnes nende endi rahvusest mehe poolt või nende endi seaduste alusel.” (Montesquieu 1990: 565–566.)

²Tundub, et sõnade “priius” [*freedom*] ja “vabadus” [*liberty*] vahel puudub igasugune heakskiidetud eristus ning me kasutame neid

ei tasuks alustada küsimusega, mida need tegelikult tähendavad.³ Näib, et parem on kõigepealt tutvustada olukorda, mida me neid kasutades silmas peame, ning siis kaaluda nende sõnade teisi tähendusi ainult selleks, et defineerida veelgi selgemalt see, mille me heaks kiitsime.

Seisundit, kus inimene ei ole teise inimese või teiste inimeste meelevaldse tahte all sunnile allutatud,⁴ nimetatakse sageli ka in-

---

vaheldumisi. Ehkki ma isiklikult eelistaksin esimest, näib sõna “vabadus” võimaldavat vähem kuritarvitusi. Seda oleks vaevalt saanud kasutada selles Franklin D. Roosevelti “nooblis sõnamängus” (Robinson 1943: 13), kus tema vabadusekontseptsiooni osaks oli “priius puudusest”. [Siinses tekstis on nii “freedom” kui “liberty” tõlgitud üldjuhul “vabaduseks”. Eristuse kohta “priiuse” ja “vabaduse” vahel eesti keeles vt nt T. Paul, “Vabadus kreeka ja eesti keeles”. — *Usuteaduslik Ajakiri*, 2005, nr 1, lk 57–78, eriti lk 75–78. *Tlk.*]

³Seda, et termini “vabadus” isegi väga tõsisel semantilisel analüüsil on piiratud väärtus, näitlikustab hästi Cranston 1953, mis on valgustav neile lugejatele, kes soovivad näha, kuidas filosoofid on selle mõiste veidrate määratlustega end sõlme keeranud. Nõudlikumat ülevaadet selle sõna eri tähenduste kohta vt Adler 1958, mida mul on olnud privileeg mustandi kujul näha, ning veelgi põhjalikumat tööd Ofstad 1961.

⁴Vt Aristotelese *Metafüüsika*, 1.2.8 [982b]: “Kui inimene on vaba, siis me ütleme, et ta elab tema enda pärast ja mitte kellegi teise pärast.” Leibniz (1906: 497): “Seega ma olen lähemale liikunud nende arvamusele, kellele piisab vabaduse olemasoluks sellest, et sündmused ei allu *sunnile*, kuigi alluvad *paratamatusele*”; vrd Bentham 1945: 59: “Vabadusi on seega kaks või isegi enam sorti, vastavalt suundade arvule, kust sund, mis tähendab vabaduse puudumist, võib tulla.” Vt ka Jellinek 1905: 8. ptk, 94–114: “Negatiivne seisund (*status libertatis*)”; Schlick 1930: 110: “Vabadus tähendab sunduse vastandit; inimene on vaba, kui ta ei tegutse sunduse all”; Knight 1943: 75: “Vabaduse peamine tähendus ühiskonnas [---] on alati negatiivne mõiste [---] ning “sund” on termin, mis tuleb tõesti määratleda”; ja sama autori põhjalikumat arutelu (Knight 1941) ning ka Knight 1953; samuti Neumann 1957: 202: “Valem, et vabadus võrdub sunni puudumisega, kehtib endiselt. [---] sellest valemist tuleneb põhimõtteliselt kogu tsiviliseeritud maailma ratsionaalne õigussüsteem. [---] Just *see* on vabaduse mõiste element, millest me ei saa kunagi loobuda”; ja Bay 1958: 94: “Kõikidest vabaduse eesmärkidest tähtsaimaks peaks pidama eesmärki maksimeerida igaihe vabaolekut sunnist.”

dividuaalseks või isiklikuks vabaduseks, ning alati, kui soovime lugejale meenutada, et me kasutame sõna “vabadus” just niisuguses tähenduses, tarvitame seda väljendit. Mõnikord pruugitakse samas tähenduses terminit “kodanikuvabadus” [*civil liberty*], kuid seda me väldime, sest seda on liiga kerge segi ajada “poliitilise vabadusega” [*political liberty*], nagu seda kutsutakse — see on vältimatu segiajamine, mis tuleneb tõsiasjast, et “civil” ja “political” tulenevad vastavalt ladina ja kreeka samatähenduslikest sõnadest.⁵

Isegi meie esialgne viide sellele, mida me peame silmas “vabaduse” all, näitab ära, et see kirjeldab seisundit, mille lähedale jõudmist võib oma kaaskodanike seas elav inimene loota, ent vaevalt ta saab oodata selle täielikku teostumist. Seetõttu peab vabadusepoliitika ülesanne olema minimeerida sund või selle kahjulikud tagajärjed, isegi kui ta ei suuda seda täielikult kõrvaldada.

Juhtumisi näib meie poolt heakskiidetud vabadusetähendus olevat selle sõna algne tähendus.⁶ Inimene, või vähemalt Euroopa

---

⁵Praegu näib väljend “kodanikuvabadus” olevat kasutusel peamiselt seoses individuaalse vabaduse nende rakendusviisidega, mis on iseäranis olulised demokraatia toimimiseks, nagu sõna-, kogunemis- ja ajakirjandusvabadus — ning eriti Ameerika Ühendriikides, pidades silmas võimalusi, mille tagab “Õiguste deklaratsioon” (*Bill of Rights*). Isegi terminit “poliitiline vabadus” kasutatakse aeg-ajalt selleks, eriti vastanduses “sisemisele vabadusele”, et kirjeldada mitte kollektiivset vabadust, mille puhul meie seda tarvitame, vaid isiklikku vabadust. Ent kuigi sellel kasutusel on Montesquieu heakskiit, tekitaks see praegu üksnes segadust.

⁶Vrd Sir Ernest Barker (1942: 1–2): “Vabadus tähendas algselt vaba inimese või vaba tootja omadust või staatust, mis vastandus orjale.” Paistab, et etümoloogiliselt kirjeldas sõna “free” germaani tüvi kogukonna kaitstud liikme positsiooni (vrd Neckel 1916, eriti lk 403: “Sõna ‘frei’ viitas algselt neile, kellel ei puudunud kaitse ja õigused”). Vt ka Schrader 1907: 294; Waas 1939: 10–15. Samamoodi paistavad ladina *liber* ja kreeka *eleutheros* tulenevat sõnadest, mis tähistavad liikmesust hõimus. Selle tähtsus selgub hiljem, kui uurime seost õiguse ja vabaduse vahel. Vt ka Benedict 1942: 760: “Nii on ka primitiivsetes ühiskondades olemas kodanikuvabadused, mille tuum on see, et need on kõikidele inimestele vahet tegemata tagatud. Igal pool, kus need privileegid ja kaitse,

inimene, ilmub ajalukku jaotatuna vabaks ja vabadusetuks; ning sel eristusel oli väga kindel tähendus.⁷ Vabade inimeste vabadus võis suuresti erineda, aga ainult sõltumatuse määra poolest, mida orjal ei olnud üldse. Vabadus tähendas alati inimese võimalust tegutseda omaenda otsuste ja plaanide järgi, erinevalt selle positsioonist, kes pöördumatult oli allutatud teise inimese taatele, kes meelevaldse otsusega võis sundida teda kindlal viisil tegutsema või mitte tegutsema. Aegumatu fraas, millega seda vabadust on sageli kirjeldatud, oleks seetõttu “sõltumatus teise inimese meelevallast”.

Seda vanimat “vabaduse” tähendust on mõnikord kirjeldatud kui tema rahvalikku tähendust; ent kui me mõtleme kogu sellele segadusele, mille filosoofid on põhjustanud oma püüdlustega seda täpsustada või parandada, võime selle kirjeldusega vabalt nõustuda. Kuid olulisem sellest, et tegemist on algse tähendusega, on see, et tegemist on eristuva tähendusega ning et see kirjeldab ühte ja ainult ühte asja — seisundit, mida soovitakse teistsugustel põhjustel kui need, mille pärast me soovime muid asju, mida samuti nimetatakse “vabaduseks”. Näeme, et rangelt võttes ei ole need mitmesugused “vabadused” mitte sama perekonna erinevad liigid, vaid täiesti erinevad olukorrad, mis on sageli üksteisega vastuolus ja mida seetõttu tuleb selgelt lahus hoida. Kuigi mõnes muus tähenduses võib olla õiguspärane rääkida eri liiki vabadustest, “vabadustest millestki” ja “vabadustest millekski”, on meie tähenduses ainult üks “vabadus”, mis varieerub määra, aga mitte liigi poolest.

Selles mõttes osutab “vabadus” üksnes inimeste suhtele teiste inimestega⁸ ning vabadust rikub ainult sund inimeste poolt. See

---

millele igal hõimuliikmel on võõrandamatu õigus, on selle hõimu silmis olulised privileegid, peavad inimesed end oma valitsusvormile vaatamata vabadeks inimesteks, kes nautivad vabaduse õnnistust.”

⁷Pohlenz 1955: 7: “Ajalooliselt oli vabadusetute, orjade olemasolu see, mis esimesena andis ülejäänutele aimu, et nad ise on vabad.”

⁸Vrd Green 1911: 3: “Mis puudutab “vabadusele” antud tähendust, siis tuleb muidugi tunnistada, et selle termini iga kasutus, mis väljendab midagi muud kui ühe inimese sotsiaalset ja poliitilist suhet teistega, hõlmab metafoori. Isegi algupärase rakenduses pole selle tähendus kau-

tähendab iseäranis seda, et füüsiliste võimaluste hulk, mille seast inimene saab konkreetsel ajahetkel valida, pole vabaduse suhtes otseselt oluline. Kaljuronija raskel lõigul, kes näeb oma elu päästmiseks vaid ühte väljapääsu, on kahtlemata vaba, kuigi vaevalt võiks ütelda, et tal on mingit valikut. Samuti on enamikul inimestest ikka veel piisavalt vaistu sõna “vabadus” algse tähenduse suhtes, mõistmaks, et kui seesama ronija oleks lõhesse kukkunud ega oleks suutnud sealt välja pääseda, oleks vaid kujundlikult saanud teda nimetada “vabadusetuks”, ning rääkida temast kui kellestki, kellelt on “vabadus võetud” või keda “hoitakse kinni”, tähendaks kasutada neid termineid muus mõttes kui see, kuidas need rakenduvad ühiskondlikele suhetele.⁹

Küsimus, kui palju tegevussuundi on inimesele avatud, on loomulikult väga tähtis. Kuid see erineb küsimusest, kui palju ta saab tegutsedes järgida omaenda plaane ja kavatsusi, millises ulatuses tema tegutsemismuster on ta enda kavandatud, orienteeritud neile eesmärkidele, mille poole ta on järjekindlalt püüelnud, aga mitte teiste loodud vajadustele, et ta täidaks nende tahtmisi. Kas inimene on vaba või mitte, ei sõltu valikute hulgast, vaid sellest, kas ta võib eeldada, et ta kujundab oma tegevussuuna oma praeguste kavatsuste järgi, või on kellelgi teisel võimu suunata tingimusi nii, et panna ta tegutsema pigem vastavalt oma kui tema enda tahtele. Vabadus seega eeldab, et indiviidil on mingisugune

---

geltki paigas. Tõesti eeldab see alati mingisugust vabastust teiste sundusest, aga selle vabastuse ulatus ja tingimused, mida “vaba inimene” ühiskonna erinevate staatuste puhul naudib, on väga erinevad. Niipea, kui terminit “vabadus” rakendatakse millelegi muule kui väljakujunenud suhete inimese ja teiste inimeste vahel, on selle tähendus märksa muutlikum.” Vt ka Mises 1951: 191: “Vabadus on sotsioloogiline mõiste. Mõttetu on rakendada seda ühiskonnaväliste tingimustele”; ning lk 194: “See järelikult on inimese vabadus välises elus — ta on sõltumatu oma kaaskodanike meelevaldsest võimust.”

⁹Vrd Knight 1941: 93: “Kui Crusoe kukuks auku või jääks kinni džungli kasvudesse, siis oleks kindlasti korrektne keelekasutus rääkida sellest, et ta vabastab end või saab oma vabaduse tagasi — ja see rakendub ka looma puhul.” See võib küll olla praegu kinnistunud keelekasutus, ent sellegipoolest viitab see teistsugusele vabadusekontseptsioonile kui sunni puudumine, mida kaitseb professor Knight.

kindlustatud erasfäär, et teda ümbritsevas keskkonnas eksisteerib mingi hulk asju, kuhu teised ei saa sekkuda.

Seda vabadusekontseptsiooni saab täpsemaks muuta alles pärast seda, kui oleme uurinud sellega seotud sunni mõistet. Me teeme seda süstemaatiliselt pärast kaalumist, miks vabadus on nii oluline. Ent isegi enne, kui üritame teha seda, püüame oma mõiste iseloomu mõnevõrra täpsemalt piiritleda, kõrvutades seda muude tähendustega, mille sõna “vabadus” on omandanud. Neil on algse tähendusega üks ühine joon: ka nemad kirjeldavad seisundeid, mida enamik inimesi peab ihaldusväärseks; ning on ka mõningaid teisi seoseid eri tähenduste vahel, mis seletavad sama sõna kasutamist nende puhul.¹⁰ Meie vahetu ülesanne peab siiski olema erinevused nii selgelt kui võimalik välja tuua.

---

¹⁰Keeleline põhjus, miks “vaba” ja vastavad nimisõnad on läinud mitmesugusel moel kasutusse, paistab olevat olnud see, et inglise keeles (ja ilmselt kõigis germaani või romaani keeltes) on vajaka omadussõnast, mis oleks üldkasutatav viitamaks sellele, et miski on puudu. “Ilma olemist” või “vajaka olemist” kasutatakse üldjuhul ainult väljendamaks millegi soovitu või tavaliselt olemas oleva puudumist. Pole olemas vastavat omadussõna (peale “vaba”), et kirjeldada millegi sellise puudumist, mida ei soovita või mis on objekti jaoks võõras. Üldjuhul me ütleme, et miski on vaba kahjulikust, ebapuhtast või pahest, ning seega on vabadus hakanud tähendama mis tahes soovimatu asja puudumist. Samamoodi, mil iganes me tahame öelda, et miski tegutseb iseseisvalt ega ole määratud või mõjutatud välistest teguritest, siis räägime selle vaba olemisest nendest mõjudest, mis tavaliselt pole sellega seotud. Teaduses me räägime isegi “vabadusastmetest”, kui on olemas erinevad võimalused, mida ei mõjuta teadaolevad või eeldatud mõjutajad (vrd Cranston 1953: 5). Ja vaata ka suurepäraseid esseeid Benn, Peters 1959: 212: “iga tingimust saab kirjeldada kui selle vastandi puudumist. Kui tervis on “vabadus haigusest”, haridus “vabadus teadmatuses”, siis ei saa ühiskonna korralduses ja tegevuses ette kujutada ühtki objekti, mida ei saaks nimetada vabaduseks. Aga hind selle eest, et “vabadus” muudetakse kõikehõlmavaks ühiskondlikuks eesmärgiks, on see, et sellelt võetakse ära kogu ettekirjutav tähendus ja jäetakse alles vaid ettekirjutav järeldamatu, muutes selle sünonüümseks niisuguste heakskiitvate terminitega nagu “hea” ja “soovitav”. ”

2. Esimest “vabaduse” tähendust, mida peame kõrvutama sellega, kuidas me ise terminit kasutame, peetakse üldiselt eristuvaks.¹¹ Seda nimetatakse tavaliselt “poliitiliseks vabaduseks”, mis seisneb inimeste osalemises oma valitsuse valimisel, seadusandlikus protsessis ja valitsusaparaadi kontrollimisel. See tuleneb meie mõiste rakendamisest inimrühmadele kui tervikule, mis annab neile teatud laadi kollektiivse vabaduse. Ent vaba rahvas selles tähenduses pole tingimata vabade inimeste rahvas; ning pole vaja ka osaleda selles kollektiivses vabaduses, et olla vaba indiviidina. Vaevalt saab väita, et Columbia ringkonna elanikel või Ameerika Ühendriikides elavail välismaalastel või isikuil, kes on liiga noored, et neil oleks õigus hääletada, poleks täit isiklikku vabadust sellepärast, et nad ei osale poliitilises vabaduses.¹²

Samuti oleks absurdne väita, et noored inimesed, kes on just jõudmas aktiivsesse eluetappi, on vabad seetõttu, et on andnud oma heakskiidu ühiskondlikule korrale, kuhu nad sündisid: ühiskondlikule korrale, millele nad tõenäoliselt ei tea mingit alternatiivi ja mida isegi kogu põlvkond, kes mõtleks teistmoodi kui nende vanemad, saaks muuta alles küpsesse ikka jõudes. Kuid see ei tee ega peagi tegema neid vabadusetuks. Side, mida sageli on otsitud säärase poliitilise korraga nõusoleku ja individuaalse vabaduse vahel, on üks vabaduse tähendust puudutava praeguse segaduse allikas. Igaühel on loomulikult õigus “samastada vabadus [---] aktiivse osalemise protsessiga avaliku võimu teostamisel ja avalikus seadusloomes” (Mims 1941: 170). Aga tuleb ainult selgelt

---

¹¹Seda teravat eristust “priiuse”, mis tähendab kordamööda valitsemist ja allumist, ning “vabaduse” vahel, mis tähendab, et me võime elada nagu soovime, kohtame juba Aristotelese *Poliitika* 6. rmt-s (1317b) (Aristoteles 2015: 181–182).

¹²Neid kõiki oleks tulnud kui vabadusetuid kirjeldada Harold Joseph Laskil, kes väitis (Laski 1948: 48), et “õigus [---] valimas käia on vabaduse juures olemuslikult tähtis; ning kodanik, kellel see puudub, on vabadusetu”. Samamoodi vabadust määratledes jõuab Hans Kelsen (1955: 94) võidurõõmsalt järeldusele, et “püüded näidata olemuslikku sidet vabaduse ja omandi vahel [---] on läbi kukkunud, ehkki kõik need, kes on sellise sideme olemasolu kinnitanud, on rääkinud individuaalsest, mitte poliitilisest vabadusest.”

välja öelda, et kui keegi seda teeb, siis räägib ta mingisugusest muust seisundist kui see, millega meie siin tegeleme, ning et sama sõna ühine kasutus kirjeldamaks neid erinevaid olukordi ei tähenda, et üks oleks mingiski mõttes teisega samaväärne või asendaks seda.¹³

Segaduse oht seisneb siin asjaolus, et see sõnakasutus kipub varjama tõsiasja, et isik võib hääletada või sõlmida lepingu enda orjastamiseks ja seega nõustuda loobuma vabadusest selle algses tähenduses. Oleks keeruline väita, et inimene, kes vabatahtlikult, kuid pöördumatult on müünud end pikkadeks aastateks sõjalise organisatsiooni, näiteks Vöörleegioni teenistusse, on seejärel jäänud vabaks meie tähenduses; või et jesuiiti, kes elab vastavalt oma ordu asutaja ideaalidele ning peab ennast “mõistuse ja tahteta laibaks”, võib iseloomustada vaba inimesena.¹⁴ Võib-olla on tõsiasi, et oleme näinud miljoneid hääletamas end täielikku sõltuvusse türannist, pannud meie põlvkonda mõistma, et valida oma valitsust ei tähenda tingimata kindlustada vabadust. Pealegi paistab, et vabaduse väärtuse üle arutlemine oleks mõttetu, kui iga režiim, mil-

---

¹³Vrd Montesquieu *Seaduste vaim*, 9. rmt, § 2: “Kokkuvõttes, kui võrd demokraatias paistavad inimesed käituvat peaaegu nii nagu heaks arvavad, on seda sorti valitsust peetud kõige vabamaks, ning inimeste võim on nende vabadusega segi aetud.” Vt ka Lolme 1800, 2. rmt, 5. ptk: 240: “Valimas käimise kaudu kaasa lüüa, et sätestada seadusi, tähendab osa saada võimust, milline see ka poleks: elada riigis, kus seadused on kõigi jaoks võrdsed ning kindlalt ellu viidud [...] tähendab olla vaba.” Vt ka lõike, mida osundatakse 7. ptk joonealustes märkustes nr 2 ja 5 (Hayek 2011: 166–183).

¹⁴Jesuiidi õige vaimuseisundi täielik kirjeldus, nagu seda osundab William James ühest Ignatius Loyola kirjast, on järgmine: “Oma ülema kätes peaksin olema kui sulavaha, asi, millelt ta võib nõuda, mida heaks arvab, olgu siis selleks kirjade kirjutamine või saamine, kellegagi rääkimine või mitte rääkimine ja muud sarnast. Mina pean aga täie innuga püüdma täpselt täita tema korraldused. Iseennast pean ma käsitlema mõistuse ja tahteta laibana, pean olema kui elutu asi, mille igaüks võib vabalt panna sinna, kuhu heaks arvab, nagu kepp vana mehe käes, kes kasutab seda vastavalt vajadusele ja asetab siis endale sobivasse kohta. Selline pean olema ka mina ordu kätes, teenides teda viisil, mida ta kõige paremaks peab.” (James 2013: 325.)

le rahvas on heaks kiitnud, oleks juba definitsiooni järgi vabaduse režiim.

Et vabaduse mõistet rakendatakse pigem kollektiivile kui indiviididele, on ilmselge siis, kui me räägime rahva ihast olla võõrvõimust vaba ja määrata ise oma saatust. Sellisel juhul me kasutame “vabadust” sunni puudumise tähenduses rahval tervikuna. Individuaalse vabaduse eestvõitlejad on üldiselt sellistele rahvusliku vabaduse pürgimustele kaasa elanud ja selle tagajärjeks on olnud püsiv, kuid rahutu liit liberaalsete ja rahvuslike liikumiste vahel üheksateistkümnendal sajandil.¹⁵ Ent kuigi rahvusliku vabaduse mõiste on analoogiline individuaalse vabaduse mõistega, pole need üks ja sama; ning püüdlemine esimese poole pole alati edendanud teist. See on mõnikord pannud rahvast eelistama omaenda tõust despooti võõra enamuse liberaalsele valitsusele; ning andnud tihti ettekäande, et halastamatult piirata vähemuste liikmete individuaalset vabadust. Isegi kui vabaduseiha indiviidina ning vabaduseiha grupina, kuhu indiviid kuulub, võivad tihti rajaneda sarnastel tunnetel ja emotsioonidel, on sellegipoolest vajalik neid kahte kontseptsiooni selgelt lahus hoida.

3. Veel üks teistsugune “vabaduse” tähendus on “sisemine” või “metafüüsiline” (mõnikord ka “subjektiivne”) vabadus.¹⁶ See va-

---

¹⁵Selline arvamus valitses Saksamaal [20.] sajandi alguses, kuigi on ajalooliselt ebatäpne. Vaadeldagem Friedrich Naumanni kommentaare. Ta kirjutab: “Vabadus on esmajoones termin, mis seostub rahvaga. Teiste sõnadega, kaua aega enne seda, kui seda mõisteti ja arutati pidades silmas oma kaasmaalaste individuaalset vabadust, kasutati seda vabade ja vabadusetute rahvaste ja hõimude eristamiseks.” Ent on silmatorkav, et see tähendas, et “[a]jalugu õpetab meid, et kultuuriline progress on võimalik ainult väiksemate rahvaste rahvuslikku vabadust purustades”, ning “[s]ee pole igavene inimõigus, et sind juhivad su hõimukaaslased. Ajalugu on otsustanud, et olemas on juhtivad rahvad, nagu ka sellised, keda juhitakse, ning keeruline on tahta olla liberaalsem kui ajalugu ise.” (Naumann 1908: 5.)

¹⁶Erinevust sellise “sisemise vabaduse” mõiste ning vabaduse vahel, mis tähendab sunni puudumist, tajusid selgelt keskaja skolastikud, kes tegid vahet *libertas a necessitate* [valikuvabadus] ning *libertas a coactione* [vabadus välisest sundusest] vahel.

hest on tihedamalt seotud individuaalse vabadusega ja seetõttu viimasega kergemini segi aetav. See viitab sellele, kui suures ulatuses inimest tema tegevuses juhib tema enda kaalutud tahe, tema mõistus või kestev veendumus, mitte aga hetkeajend või olukord. Kuid “sisemise vabaduse” vastand pole mitte sund teiste poolt, vaid ajutiste emotsioonide mõju või moraalne või intellektuaalne nõrkus. Kui inimesel ei lähe korda teha seda, mida ta pärast rahulikku järelemõtlemist otsustab teha, kui tema kavatsused või tugevus jätavad ta otsustaval hetkel maha ja tal ei lähe korda teha seda, mida ta mingis mõttes endiselt soovib teha, siis võime öelda, et ta on “vabadusetu”, ta on “oma kirgede ori”. Me kasutame neid termineid aeg-ajalt ka siis, kui ütleme, et teadmatuse või ebausk takistab inimesi tegemast seda, mida nad teeksid, kui oleksid paremini informeeritud, ning me väidame, et “teadmine teeb vabaks”.

Kas inimene on või ei ole võimeline eri võimaluste seast arukalt valima või jääma otsuse juurde, mille ta on langetanud, on teistsugune probleem kui see, kas teised inimesed suruvad või ei suru talle oma tahet peale. Ilmselgelt on nende vahel mingisugune side: samad tingimused, mis mõne jaoks kujutavad endast sun-di, on teistele vaid tavapärased raskused, millest tuleb üle saada, olenevalt asjassepuutuvate inimeste tahtejõust. Selles osas määravad “sisemine vabadus” ja “vabadus” sunni puudumise tähenduses üheskoos selle, kui palju inimene saab ära kasutada oma teadmisi võimaluste kohta. Põhjus, miks ikkagi on väga oluline neid kahte lahus hoida, on seos, mis “sisemise vabaduse” mõistel on filosoofilise segadusega selle osas, mida nimetatakse “tahtevabaduseks”. Vähesed uskumused on teinud rohkem vabaduse ideaali diskrediteerimiseks kui ekslik uskumus, et teaduslik determinism on hävitanud individuaalse vastutuse aluse. Hiljem me arutame neid küsimusi lähemalt.* Siin tahame üksnes lugejat hoiatada selle konkreetse segaduse eest, samuti sellega seotud pettejärelduse eest, nagu oleksime vabad ainult siis, kui teeme seda, mida me mõnes mõttes peaksime tegema.

---

*Vt Hayek 2011: 133–147. *Tlk.*

4. Kumbki neist individuaalse vabaduse segiajamisest teiste sama sõnaga tähistatavate mõistetega pole nii ohtlik kui selle segiajamine kolmanda sõnakasutusega, millele juba lühidalt viitasime: sõna “vabadus” kasutamise, et kirjeldada füüsilist “suutlikkust teha seda, mida ma tahan”,¹⁷ võimet oma soove ellu viia või meile avatud valikuvõimaluste ulatust. Seda liiki “vabadus” ilmub paljude inimeste unenägudes illusioonina, et nad suudavad lennata; et nad on raskusjõust lahti pääsenud ja suudavad liikuda “vabana kui lind” sinna, kuhu iganes soovivad, või et neil on võime muuta oma keskkonda enda äranägemise järgi.

See metafooriline sõnakasutus on olnud kaua tavaks, ent kuni suhteliselt hilise ajani on vähesed inimesed niisugust “vabadust” takistustest, niisugust vabadust, mis tähendab kõikvõimsust, tõsiselt segi ajanud individuaalse vabadusega, mida mingisugune ühiskondlik kord suudab tagada. Alles sestpeale, kui niisugust segiajamist hakati teadlikult sotsialistliku argumentatsiooni osana edendama, muutus see ohtlikuks. Niipea, kui lastakse niimoodi vabadust ja võimet samastada, kaovad igasugused piirid pettejärelduste eest, millega saab sõna “vabadus” külgetõmbejõudu kasutada meetmete toetamiseks, mis hävitavad individuaalse vabaduse,¹⁸ ega ole lõppu nõksudel, millega saab inimesi vabaduse

---

¹⁷Wootton 1945: 10. Kõige varasem sõnaselge “vabaduse” tarvita mine võime tähenduses, millega ma olen kursis, esineb Voltaire’i *Le Philosophe ignorant*’is, millele viitab Bertrand de Jouvenel (1955: 315): “Olla tõeliselt vaba tähendab (omada) võimet. Kus ma saan teha, mida ma tahan, seal on mu vabadus.” See paistab sealt alates jäänud tihedalt seotuks sellega, mida me hiljem (4. ptk) peame eristama kui “ratsiona listlikku” või Prantsuse traditsiooni (Hayek 2011: 107–132).

¹⁸Vrd Drucker 1939: 74–75: “Mida vähem on vabadust, seda enam räägitakse “uuest vabadusest”. Ometi on see uus vabadus paljalt sõ na, mis katab täpselt kogu selle vasturääkivuse, mida Euroopa kunagi vabaduse all on mõelnud. [...] Uus vabadus, mida Euroopas jutlusta takse, on aga enamuse õigus üksikisiku vastu.” Et seda “uut vabadust” jutlustatakse samaväärselt Ameerika Ühendriikides, näitab Woodrow Wilson (Wilson 1913: eriti 26). Hiljutisema näite sellest pakub artik kel Gruchy 1939: 70, kus autor märgib heakskiitvalt, et “Riikliku Res sursside Komitee ökonomistide jaoks pole majanduslik vabadus mitte küsimus piirangu puudumisest individuaalsete tegevuste ees, vaid hoo-

nimel õhutada oma vabadusest loobuma. Just sellise sõnaväänamise abil on individuaalse vabaduse arusaam asendunud arusaa-maga kollektiivsest võimust olude üle ning totalitaarsetes riikides vabadust vabaduse nimel maha surutud.

Üleminekut individuaalse vabaduse mõiste juurest vabaduse kui võime juurde on hõlbustanud filosoofiline traditsioon, mis kasutab sõna “piirang” seal, kus meie vabaduse defineerimisel kasutasime sõna “sund”. Võib-olla oleks “piirang” mõnes mõttes sobivam sõna, kui alati peetaks meeles, et oma ranges tähenduses eeldab see tegevust, mis inimest piirab.¹⁹ Selles mõttes tuletab see meile kasulikul moel meelde, et vabaduse rikkumised seisnevad suuresti selles, et inimesi takistatakse asju tegemast, sellal kui “sund” rõhutab seda, et neid pannakse konkreetseid asju tegema. Mõlemad aspektid on võrdselt tähtsad: täpsemalt öeldes, meil tuleks tõenäoliselt vabadus defineerida piirangu ja kitsenduse puudumisena.²⁰ Paraku on mõlemat sõna hakatud kasutama ka sellise mõju puhul inimtegevusele, mis ei tule teistelt inimestelt; ning liigagi hõlbus on liikuda vabaduse määratluselt, mille järgi see on piirangu puudumine, sellise määratluse juurde, mille järgi vabadus on “takistuste puudumine [meie] soovide teostamise ees” (Russell 1940: 251), või veelgi üldisemalt, “väliste tõkete puudumine” (Hobbes 1946: 84). See on samaväärne tõlgendusega, et vabadus on tegelik võime teha seda, mida iganes me tahame.

See vabaduse ümbertõlgendamine on iseäranis pahaendeline, sest on sügavalt tunginud keelekasutusse mõnedes neist riikidest, kus tegelikult on individuaalne vabadus endiselt suuresti säilinud. Ameerika Ühendriikides on seda hakatud laialdaselt aktsepteeri-

---

pis kollektiivse piirangu ja juhtimise probleem, mis on indiviididele ja rühmadele peale surutud, et võimalik oleks saavutada individuaalne turvalisus”.

¹⁹Definitsioon piirangu puudumise kaudu, mille puhul seda tähendust rõhutatakse, on näiteks selline, vt Corwin 1948: 7: “Vabadus tähis- tab piirangute puudumist, mille meie valiku- ja tegutsemisvabadusele on seadnud teised isikud.”

²⁰Vt *The Shorter Oxford...* 1933, kus sõna “sund” all on selle esi- meseks määratluseks “kitsendama või piirama jõu abil, või jõul rajaneva võimu abil”.

ma kui selle poliitikafilosoofia alustala, mis domineerib “liberaalsetes” ringkondades. Sellised “progressiivide” tunnustatud intellektuaalsed liidrid nagu J. R. Commons (Commons 1924, vt eriti 2.–4. ptk) ja John Dewey on levitanud ideoloogiat, mille kohaselt “vabadus on võime, tegelik võime teha kindlaid asju” ning “nõuda vabadust on nõuda võimet”,²¹ samas kui sunni puudumine on üksnes “vabaduse negatiivne pool” ning “seda tuleb hinnata ainult vahendina, et saavutada vabadus, mis on võime”.²²

5. Niisugune vabaduse kui võime segiajamine vabadusega tema algses tähenduses toob vältimatult kaasa vabaduse samastamise jõukusega²³ ning võimaldab ära kasutada kogu veetluse, mis on

---

²¹Dewey 1935: 41–42. Vrd ka Dewey 1916: 359–367: “Kas jõu kasutamine on õigustatud või mitte [...] on olemuselt küsimus vahendite tõhususest (sh ökonoomsusest) eesmärkide saavutamisel” (lk 362). “Väärtuse kriteerium seisneb jõu kui eesmärgi saavutamise vahendiga seotud kulude suhtelises tõhususes ja ökonoomsuses” (lk 364). Dewey žongleerimine vabaduse mõistega on tõesti nii õõvastav, et hinnang, mille annab Dorothy Fosdick (1939: 91), on vaevalt ebaõiglane: “Kuid lava selleks [vabaduse samastamiseks mõne printsiibiga, näiteks võrdsusega] saab täielikult üles seatud alles siis, kui vabaduse ja võrdsuse määratlustega on sel moel žongleeritud, et mõlemad viitavad ligikaudu samale tegevusolukorrale. Sellise silmamoonduse äärmusliku näite pakub John Dewey, kui ta ütleb “Kui vabadust kombineeritakse mõistlikul hulgal võrdsusega ning turvalisuse tähenduseks peetakse kultuurilist ja moraalset turvalisust, nagu ka materiaalist turvalisust, siis ma ei usu, et turvalisus ühildub millegi muu kui vabadusega.” Pärast kahe mõiste uuesti määratlemist nii, et need tähendavad ligikaudu sama tegevusolukorda, kinnitab ta meile, et need kaks ühilduvad. Sellistel trikkidel ei tule lõppu.”

²²Dewey 1938: 74. Vrd ka Sombart 1902: 43, kus seletatakse, et “tehnik” on “areng vabaduse poole”. Seda mõtet arendatakse pikemalt edasi teoses Zschimmer 1914: 86–91.

²³Vrd Perry 1940: 269: “Eristus “heaolu” ja vabaduse vahel kaob üldse, kuna inimese tegelik vabadus on proportsioonis tema ressursidega.” See on pannud teisi väitma, et “kui rohkem inimesi ostab autosid ja käib puhkusereisidel, on vabadust rohkem” (vt Waldo 1948: 73); ning Hale 1952: 385: “Ebavõrdsus vara osas [...] tähendab ebavõrdsust individuaalses vabaduses.”

sõnal “vabadus”, et toetada nõuet jõukuse ümberjagamiseks. Ent kuigi vabadus ja jõukus on mõlemad head asjad, mida enamik meist ihkab, ning kuigi me vajame sageli neid mõlemaid, et saada seda, mida me soovime, jäävad nad sellegipoolest erinevaks. Kas ma olen enda isand või mitte ja saan järgida omaenda valikut, ning kas võimalusi, millest ma pean valima, on palju või vähe, on kaks täiesti erinevat küsimust. Õukondlane, kes elab luksuse keskel, ent on oma valitseja keelata-käskida, võib olla palju vähem vaba kui vaene talupoeg või käsitööline, vähem suuteline omaenda elu elama ja ise valima võimalused kasulik olla. Samamoodi võib armeed juhtiv kindral või suure ehitusprojekti juht omada määratud võimu, mis mõnes osas võib olla üsna kontrollimatu, ent ometi olla vähem vaba, olla rohkem sunnitud kõik oma kavatsused ja plaanid ülemuse käsu peale ümber tegema, olla vähem suuteline oma elu muutma või otsustama seda, mis tema jaoks on kõige tähtsam, kui kõige vaesem talunik või karjane.

Kui arutellu vabaduse üle soovitakse mingitki selgust, ei tohiks vabaduse määratlus sõltuda sellest, kas igaüks peab seda liiki vabadust heaks asjaks või mitte. On väga tõenäoline, et leidub inimesi, kes ei väärtusta seda vabadust, millega meie tegeleme, kes ei suuda mõista, et nad saavad sellest palju hüvesid, ning kes on valmis sellest loobuma, et saavutada muid eeliseid; võib isegi olla tõsi, et vajadust toimida omaenda plaanide ja otsuste järgi tunnevad nad pigem koorma kui eelisena. Kuid vabadus võib olla ihaldatav isegi siis, kui kõik isikud seda ära ei kasuta. Meil tuleb kaaluda, kas enamuse vabadusest tulenev hüve sõltub pakutavate võimaluste ärakasutamisest ning kas vabaduse kaasus tõesti rajaneb sellel, et enamik inimesi seda endale tahab. Vägaagi võib olla nii, et hüved, mida me saame kõikide vabadusest, ei tulene sellest, mida enamik inimesi vabaduse mõjuna ära tunneb; võib olla isegi nii, et vabadus avaldab oma kasulikku mõju sama palju distsipliini kaudu, mille ta meile peale paneb, kui nähtavamal olevate võimaluste kaudu, mida ta pakub.

Eelkõige aga tuleb meil tunnistada, et me võime olla vabad, aga sellegipoolest haletsusväärsed. Vabadus ei tähenda kõiki häid

asju²⁴ ega kõige kurja puudumist. On tõsi, et olla vaba võib tähendada vabadust nälgida, teha kulukaid vigu või võtta eluohtlikke riske. Selles tähenduses, kuidas meie seda terminit kasutame, on pidevalt improviseeriv, heitliku eluga pennitu hulkur tõesti vabam kui värvatud sõdur kogu oma turvalisuse ja suhtelise mugavuse juures. Ent kui vabadus ei pruugi seetõttu alati paista eelistatav teistele hüvedele, on ta eristuv hüve, millel on vaja eristuvat nime. Ning kuigi “poliitiline vabadus” ja “sisemine vabadus” on termini pikaajalised alternatiivsed sõnakasutused, mida mõningase ettevaatuse korral võib rakendada segadust tekitamata, on küsitav, kas sõna “vabadus” tarvitamist “võime” tähenduses tohiks sallida.

Igal juhul aga tuleb vältida mõista andmist, nagu oleks seetõttu, et me kasutame sama sõna, need “vabadused” sama perekonna erinevad liigid. See on ohtliku jaburuse allikas, verbaalne lõks, millega kaasnevad kõige absurdsemad järeldused.²⁵ Vabadus, mis tähendab võimet, poliitiline vabadus ja sisemine vabadus ei ole sama laadi seisundid kui individuaalne vabadus: kui me ohverdame veidi üht, et saada rohkem teist, siis kokkuvõttes me ei võida juurde mingisugust ühist vabaduse elementi. Me võime küll sellise vahetusega saada ühe hea asja teise asemel. Kuid anda mõista, et neis on olemas ühine element, mis lubab meil rääkida mõjust, mida selline vahetus avaldab vabadusele, on puhas obskurantism, julmimat sorti filosoofiline realism, mis eeldab, et kuna me kirjel-dame neid olukordi sama sõnaga, siis peab neis olema ka ühine

---

²⁴Lõbusa näite selle kohta pakuvad Denis ja André Gabor (1954: 32). Autorid alustavad sedastamisega, et vabadus “tähendab soovimatute piirangute puudumist, millest tulenevalt kattub mõiste peaaegu täielikult kõigega, mida soovitakse”, ning selle asemel, et see ilmselgelt kasutu mõiste kõrvale heita, nad seejärel mitte ainult ei võta seda omaks, vaid jätkavad niisuguses tähenduses vabaduse “mõõtmisega”.

²⁵Vrd Lord Acton: “Vabadus ja võime pole rohkem võrdelised kui igavik ja aeg” (Acton 1906: 10). Ning Malinowski 1944: 47: “Kui me hooletult samastaksime vabaduse võimega, siis me selgelt toidaksime türanniat, täpselt nagu me jõuame anarhiasse, kui võrdsustame vabaduse igasuguse piirangu puudumisega.” Vt ka Knight 1947a: 4 jj; Cropsey 1957: xi; Bronfenbrenner 1955.

element. Aga me tahame neid suuresti erinevatel põhjustel ning nende olemasolul või puudumisel on erinev mõju. Kui meil tuleb nende vahel valida, siis ei saa me seda teha küsides, kas vabadus tervikuna suureneb, vaid üksnes otsustades, millist neist erinevatest seisunditest me kõige kõrgemalt hindame.

6. Tihti on esitatud vastuväide, et meie vabadusemõiste on pelgalt negatiivne mõiste.²⁶ See on tõsi samas mõttes, nagu ka rahu on negatiivne mõiste, või nagu turvalisus, vaikus või mis tahes konkreetse tõkke või pahe puudumine on negatiivne. Just sellesse mõistete klassi kuulub vabadus: see kirjeldab konkreetse takistuse puudumist — sunni puudumist teiste inimeste poolt. See muutub positiivseks ainult selle kaudu, mida me sellega peale hakkame. See ei taga meile ühtki konkreetset võimalust, vaid jätab meie otsustada, kuidas me kasutame neid olusid, kust me end leiame.

Aga kuigi sõna “vabadus” kasutusviise on palju, on olemas vaid üks vabadus. Vabadused ilmuvad nähtavale ainult siis, kui vabadus puudub: need on eriõigused ja vabastused, mida rühmad või inividid võivad omandada, sellal kui ülejäänud on rohkem või vähem vabadusetud. Ajalooliselt on tee vabaduse juurde kulgenud läbi konkreetsete vabaduste saavutamise. Ent see, et kellegi lubatakse teha kindlaid asju, pole vabadus, isegi kui seda nimetatakse vabaduseks; ning kuigi vabadus ühildub sellega, et pole lubatud teha kindlaid asju, siis vabadust ei eksisteeri, kui inimesel on vaja luba enamiku asjade jaoks, mida ta suudab teha. Erinevus vabaduse ja vabaduste vahel on see, mis lahutab olukorda, kus on lubatud kõik, mis pole üldiste reeglitega keelatud, olukorrast, kus on keelatud kõik, mis pole selgesõnaliselt lubatud.

---

²⁶Eristust “positiivse” ja “negatiivse” vabaduse vahel on populariseerinud Thomas Hill Green (1888). Mõte, mis seal on seotud peamiselt “sisemise vabadusega”, on sestpeale leidnud palju kasutamist. Vrd Berlin 1998, ning iseloomuliku näitena sellest, kuidas konservatiivid võtavad üle sotsialistlikke argumente, vt Rossiter 1955: 361, kes väidab, et “konservatiiv peaks pakkuma meile vabaduse määratluse, mis oleks positiivne ja kõikehõlmav. [...] Uues konservatiivses sõnavaras on vabadus määratletud selliste sõnade kaudu nagu *võimalus*, *loovus*, *tootlikkus* ja *turvalisus*”.

Kui vaatleme veel kord lihtsat vastandust vabaduse ja orjuse vahel, näeme selgelt, et vabaduse negatiivne iseloom ei kahanda kuidagi selle väärtust. Nagu juba mainitud, tähendus, kuidas meie seda sõna kasutame, on selle vanim tähendus. Seda tähendust aitab kinnistada see, kui heidame pilgu tegelikule erinevusele, mis eristas vaba inimese positsiooni orja omast. Me teame selle kohta palju, niivõrd kui asi puudutab vanimate vabade kogukondade — Vana-Kreeka linnade — tingimusi. Arvukad orjade vabastamise otsused, mis on päevavalgele tulnud, annavad selge ülevaate põhilisest. Eksisteeris neli õigust, millele vabaduse andmisel regulaarselt osutati. Vabastamise otsused andsid tavaliselt endisele orjale esiteks “õigusliku staatuse kogukonna kaitstud liikmena”, teiseks “puutumatus meelevaldse vahistamise eest”, kolmandaks õiguse “töötada alal, kus iganes ta soovib” ning neljandaks õiguse “liikuda oma äranägemise järgi” (Westermann 1945: 216).

See loend sisaldab enamikku sellest, mida 18. ja 19. sajandil peeti vabaduse olemuslikeks tingimusteks. Selles ei mainita õigust omandile vaid seetõttu, et isegi orjadel oli see õigus olemas.²⁷ Selle õiguse lisamisel sisaldab loend kõiki elemente, mida nõuab indiviidi kaitsmine sunni eest. Kuid see ei ütle midagi muude vabaduste kohta, mida oleme vaadelnud, rääkimata kõikidest “uutest vabadustest”, mida viimasel ajal on vabaduse aseainena välja pakutud. Ilmselt ei saa ori vabaks, kui ta omandab vaid hääleõiguse, ega muuda ka mis tahes määral “sisemist vabadust” teda muuks kui orjaks — ükskõik kui palju idealistlikud filosoofid ka poleks üritanud meid vastupidises veenda. Ei muuda ka mis tahes määral luksust või mugavust või mis tahes võim, mis tal võib olla teiste inimeste või loodusvarade üle, tema sõltuvust oma isanda meelevallast. Ent kui ta allub ainult samadele seadustele nagu kõik tema kaaskodanikud, kui ta on puutumatu meelevaldse kinnipidamise eest ja on vaba valima seda, mis tööd ta teeb, ning kui tal on võimalus omada ja soetada vara, ei saa ükski teine inimene või inimrühm sundida teda oma käske täitma.

---

²⁷See oli vähemalt praktikas nii, kuigi ehk mitte rangelt seaduses kirjas (vrd Jones 1956: 282).

7. Meie vabadusemääratlus oleneb sellest, mida tähendab sunni mõiste, ega ole täpne enne, kui oleme selle termini samamoodi defineerinud. Õigupoolest tuleks meil anda ka täpsem tähendus kindlatele lähedalt seotud ideedele, iseäranis meelevaldsusele ja üldistele reeglitele või seadustele. Loogiliselt võttes tuleks meil nüüd seetõttu jätkata nende mõistete samasuguse eritlusega. Me ei saa seda täielikult vältida. Kuid enne, kui palume lugejat meile edasi järgneda viljatuna näiva ülesande täitmisel anda terminitele täpne tähendus, püüame seletada, miks meie poolt määratletud vabadus on nii tähtis. Seetõttu jätkame oma pingutusi täpse definitsiooni paikapanemiseks alles raamatu teise osa alguses,^{*} kus uurime vabaduse režiimi õiguslikke külgi. Praegusel hetkel peaks piisama mõnest tähelepanekust, mis ennustavad sundi puudutava süstemaatilise arutelu tulemusi. Sellises lühivormis paistavad nad paratamatult mõneti dogmaatilised ja neid tuleb hiljem õigustada.

“Sunni” all peame silmas ühe isiku keskkonna või olude niisugust kontrollimist teise isiku poolt, et hoidmaks ära suuremat kahju, peab ta tegutsema mitte enda sidusa tegevuskava järgi, vaid teenima teise isiku eesmäärke. Kui välja arvata see, et ta valib väiksema kahju olukorras, mis on talle teise poolt peale surutud, on ta võimetu kasutama oma mõistust või teadmisi või järgima oma sihte ja uskumusi. Sund on pahe just seetõttu, et ta elimineerib indiviidi kui mõtleja ja väärtustava isiku ning muudab ta üksnes vahendiks teise indiviidi eesmärkide saavutamisel. Vaba tegutsemine, millega isik püüdleb oma sihtide poole, kasutades vahendeid, mille panevad paika tema teadmised, peab rajanema infol, mida ei tohi moonutada teise isiku tahe. See eeldab teadaoleva sfääri eksisteerimist, mille olusid ei saa teine isik selliselt muuta, et esimesele jääks üksnes see valik, mille teine talle ette kirjutab.

Sundi ei saa aga täielikult vältida, sest ainus võimalus seda ära hoida on sunniähvardus.²⁸ Vaba ühiskond on selle probleemi

---

^{*} Autor viitab teose *Vabaduse põhiseadus* II osale “Freedom and the Law”, vt Hayek 2011: 199–366. *Tlk.*

²⁸ Vrd Knight 1947b: 193–194: “Valitsuse *esmane* funktsioon on ära hoida sund ning tagada igapäevane õigus elada oma elu ühinemisvabaduse

lahendanud nii, et on sunnimonopoli andnud riigi kätte²⁹ ja püüdnud seda riigile kuuluvat võimu piirata juhtudega, kus seda on vaja hoidmaks ära sundi eraisikute poolt. See on võimalik ainult nii, et riik kaitseb indiviidide teadaolevaid erasfääre teiste indiviidide sekkumise eest ja piiritleb need erasfäärid, ent mitte neid konkreetselt paika pannes, vaid luues tingimused, kus indiviid saab määrata oma sfääri tuginedes reeglitele, mis ütleavad talle, mida valitsus eri tüüpi olukordades ette võtab.

Sund, mida valitsus sel eesmärgil siiski kasutama peab, on viidud miinimumi ja seda teadaolevate üldiste reeglitega piirates muudetud nii ohutuks kui võimalik, nii et enamikul juhtudel pole indiviidi vaja kunagi sundida, kui ta just ise pole end asetanud positsiooni, mille puhul ta teab, et teda sunnitakse. Isegi kui sund pole välditav, on see ilma jäetud oma kõige kahjulikumast mõjust, piiratuna kohustustega, mis on limiteeritud ja ettenähtavad, või vähemalt muudetuna sõltumatuks teise isiku meelevallast. Ebaisikulisena ja sõltuvana üldistest, abstraktsetest reeglitest, mille mõju konkreetsetele indiviididele pole võimalik ette näha siis, kui need kehtestatakse, muutuvad isegi valitsuse sunniteod infoks, mille alusel indiviid saab oma tegevusplaane teha. Sund vastavalt teadaolevatele reeglitele, mis on üldjuhul tulemuks olukorrale, kuhu sunnitav isik on end ise asetanud, muutub seeläbi vahendiks, mis aitab indiviide püüdlemisel oma eesmärkide poole, mitte aga vahendiks kellegi teise eesmärkide saavutamisel.

---

tingimustes oma kaaskodanikega.” Vaata ka tema arutelu selle teema kohta artiklis, millele viidatakse eespool joonealuses märkuses nr 4 (Knight 1941).

²⁹Vrd Ihering 1913: 241–242; Weber 1946: 78: “Riik on inimkogukond, mis (tulemuslikult) nõuab endale *füüsilise jõu legitiimsel kasutamise monopolil*”; Malinowski 1944: 265: riik on “ainus ajalooline institutsioon, millel on jõu monopol”; samuti Clark 1939: 115: “Jõuga sundimine peaks olema riigi monopol”; ning Hoebel 1954: 2. ptk, lk 18–28.

Kirjandus

- Acton, John E. E. 1906. *Lectures on Modern History*. Ed. by J. N. Figgis, R. V. Laurence. London: Macmillan
- Adler, Mortimer Jerome 1958. *The Idea of Freedom: A Dialectical Examination of the Conceptions of Freedom*. Garden City, NY: Doubleday
- Aristoteles 2015. *Poliitika*. Tlk Anne Lill. Tartu: Ilmamaa
- Barker, Ernest 1942. *Reflections on Government*. London: Oxford University Press
- Bay, Christian 1958. *The Structure of Freedom*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Benedict, Ruth Fulton 1942. Primitive Freedom. — *Atlantic Monthly*, Vol. 169
- Benn, Stanley Isaac, Richard Stanley Peters 1959. *Social Principles and the Democratic State*. London: Allen and Unwin
- Bentham, Jeremy 1945. *The Limits of Jurisprudence Defined: Being Part Two of an Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Ed. by C. W. Everett. New York: Columbia University Press
- Berlin, Isaiah 1998 [1958]. Vabaduse kaks mõistet. — *Valik esseid*. Tlk Erkki Sivonen. Tallinn: Hortus Litterarum, lk 31–121
- Bronfenbrenner, Martin 1955. Two Concepts of Economic Freedom. — *Ethics*, Vol. 65, pp. 157–170
- Clark, John Maurice 1939. *Social Control of Business*. 2nd ed. New York: Whittlesey House, McGraw-Hill
- Commons, John Rogers 1924. *Legal Foundations of Capitalism*. New York: Macmillan
- Corwin, Edward Samuel 1948. *Liberty Against Government: The Rise, Flowering, and Decline of a Famous Juridical Concept*. Baton Rouge: Louisiana State University Press
- Cranston, Maurice William 1953. *Freedom: A New Analysis*. New York: Longmans, Green, and Co.
- Cropsey, Joseph 1957. *Polity and Economy: An Interpretation of the Principles of Adam Smith*. The Hague: M. Nijhoff
- Dewey, John 1916. Force and Coercion. — *International Journal of Ethics*, Vol. 23
- Dewey, John 1935. Liberty and Social Control. — *The Social Frontier*, Vol. 2, November
- Dewey, John 1938. *Experience and Education*. New York: Macmillan

- D r u c k e r, Peter Ferdinand 1939. *The End of Economic Man: A Study of the New Totalitarianism*. London: William Heinemann
- F o s d i c k, Dorothy 1939. *What Is Liberty? A Study in Political Theory*. New York: Harper and Brothers
- G a b o r, Denis, André G a b o r 1954. An Essay on the Mathematical Theory of Freedom. — *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, Vol. 117
- G r e e n, Thomas Hill 1888 [1880]. Lecture on “Liberal Legislation and Freedom of Contract”. — *The Works of T. H. Green*. Ed. by R. L. Nettleship. (3 vols.) Vol. 3, *Miscellanies and Memoir*. London: Longmans, Green, and Co., pp. 365–386
- G r e e n, Thomas Hill 1911 [1895]. *Lectures on the Principles of Political Obligation*. New imprint. London: Longmans, Green, and Co.
- G r u c h y, Allen Garfield 1939. The Economics of the Natural Resources Committee. — *American Economic Review*, Vol. 29
- H a l e, Robert Lee 1952. *Freedom through Law: Public Control of Private Governing Power*. New York: Columbia University Press
- H a y e k, Friedrich A. 2011 [1960]. *The Constitution of Liberty*. The Definitive Edition. (The Collected Works of F. A. Hayek, Vol. XVII.) Ed. by R. Hamowy. Chicago & London: University of Chicago Press
- H o b b e s, Thomas 1946. *Leviathan; or, The Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*. Ed. by M. J. Oakeshott. Oxford: Basil Blackwell
- H o e b e l, Edward Adamson 1954. *The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- I h e r i n g, Rudolf von 1913. *Law as a Means to an End*. Tr. by I. Husik. Boston: Boston Book Co.
- J a m e s, William 2013 [1902]. *Usulise kogemuse mitmekesisus: Uuri-mus inimloomusest*. Tlk Indrek Meos. Tartu: Ilmamaa
- J e l l i n e k, Georg 1905. *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. 2. Aufl. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr
- J o n e s, John Walter 1956. *The Law and Legal Theory of the Greeks: An Introduction*. Oxford: Clarendon Press
- J o u v e n e l, Bertrand de 1955. *De la souveraineté, à la recherche du bien politique*. Paris: M. T. Génin
- K e l s e n, Hans 1955. The Foundations of Democracy. — *Ethics*, Vol. 66, No. 1, Pt. 2
- K n i g h t, Frank Hyneman 1941. The Meaning of Freedom. (Review article on *Freedom: Its Meaning*, ed. by Ruth Nanda Anshen.) — *Ethics*, Vol. 52, pp. 86–109

- Knight, Frank Hyneman 1943. *The Meaning of Freedom*. — *The Philosophy of American Democracy*. Ed. by C. M. Perry. Chicago: University of Chicago Press
- Knight, Frank Hyneman 1947a. *Freedom as Fact and Criterion*. — *Freedom and Reform: Essays in Economics and Social Philosophy*. New York: Harper and Brothers
- Knight, Frank Hyneman 1947b. *Freedom and Reform: Essays in Economics and Social Philosophy*. New York: Harper and Brothers
- Knight, Frank Hyneman 1953. *Conflict of Values: Freedom and Justice*. — *Goals of Economic Life*. Ed. by A. D. Ward. New York: Harper
- Laski, Harold Joseph 1948. *Liberty in the Modern State*. New ed. London: Allen and Unwin
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 1906. *Über die Freiheit*. — *Philosophische Werke: Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie*. Hg. von A. Buchenau, E. Cassirer. Bd. 2. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung
- Lincoln, Abraham 1905. *The Writings of Abraham Lincoln*. Ed. by A. B. Lapsley. (Federal ed.; 8 vols.) Vol. 7. New York: G. P. Putnam's Sons
- Lolme, Jean Louis de 1800 [1784]. *The Constitution of England, or, An Account of the English Government: In Which It Is Compared Both with the Republican Form of Government, and the Other Monarchies in Europe*. New ed. London: G. G. and J. Robinson
- Malinowski, Bronisław 1944. *Freedom and Civilization*. New York: Roy Publishers
- Mims, Edwin, Jr. 1941. *The Majority of the People*. New York: Modern Age Books
- Mises, Ludwig von 1951. *Socialism*. New ed. New Haven: Yale University Press
- Montesquieu, Charles de 1990 [1748]. *Seadustest, mis kujundavad poliitilist vabadust seoses konstitutsiooniga*. Tlk Enn Sarv. — *Akadeemia*, nr 3, lk 565–586
- Namann, Friedrich 1908. *Das Ideal der Freiheit*. Berlin-Schöneberg: Hilfe
- Nekel, Gustav 1916. *Adel und Gefolgschaft: Ein Beitrag zur germanischen Altertumskunde*. — *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, Bd. 41
- Neuman, Franz Leopold 1957. *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*. Glencoe, IL: The Free Press

- O f s t a d, Harald 1961. *An Inquiry into the Freedom of Decision*. Oslo: Norwegian University Press; Stockholm: Svenska bokförlaget
- P e r r y, Ralph Barton 1940. Liberty in a Democratic State. — *Freedom: Its Meaning*. Ed. by R. N. Anshen. New York: Harcourt, Brace
- P o h l e n z, Max 1955. *Griechische Freiheit: Wesen und Werden eines Lebensideals*. Heidelberg: Quelle und Meyer
- R o b i n s o n, Joan 1943. *Private Enterprise or Public Control*. (Handbook for Discussion Groups, No. 11.) London: Association for Education in Citizenship
- R o s s i t e r, Clinton 1955. Toward an American Conservatism. — *Yale Review*, Vol. 44
- R u s s e l l, Bertrand 1940. Freedom and Government. — *Freedom: Its Meaning*. Ed. by R. N. Anshen. New York: Harcourt, Brace
- S c h l i c k, Moritz 1930. *Fragen der Ethik*. Wien: J. Springer
- S c h r a d e r, Otto 1907. *Sprachvergleichung und Urgeschichte: Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums*. Bd. 2, Teil 2: *Die Urzeit*. 3. Aufl. Jena: H. Costenoble
- S o m b a r t, Werner 1902. *Der moderne Kapitalismus*. (2 Bde.) Bd. 2, *Die Theorie der kapitalistischen Entwicklung*. Leipzig: Duncker und Humblot
- Z s c h i m m e r, Eberhard 1914. *Philosophie der Technik: Vom Sinn der Technik und Kritik des Unsinnns über die Technik*. Jena: Eugen Diederichs
- The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*. 1933. 2 vols. Oxford: Clarendon Press
- W a s, Adolf 1939. *Die alte deutsche Freiheit: Ihr Wesen und ihre Geschichte*. München u. Berlin: R. Oldenburg
- W e b e r, Max 1946. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Ed. & tr. by C. Wright Mills. New York: Oxford University Press
- W a l d o, Dwight 1948. *The Administrative State: A Study of the Political Theory of American Public Administration*. New York: Ronald Press Co.
- W e s t e r m a n n, William Linn 1945. Between Slavery and Freedom. — *American Historical Review*, Vol. 50
- W i l s o n, Woodrow 1913. *The New Freedom: A Call for the Emancipation of the Generous Energies of a People*. New York: Doubleday, Page, and Co.
- W o o t t o n, Barbara 1945. *Freedom under Planning*. London: Allen and Unwin

FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK (1899–1992) oli Austria päritolu Briti majandusteadlane ja poliitikafilosoof. Ta sündis Viinis akadeemilise taustaga perre, õppis Viini ülikoolis, omandades 1921. aastal õigusteaduses ja 1923. aastal poliitökonoomias doktorikraadi. Temast sai 1927. aastal Austria konjunkturiinstituudi (*Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung*) juht, mille ta rajas koos oma mentori Ludwig von Misesega. Alates 1929. aastast oli Hayek Viini ülikooli majandusõppejõud. Aastatel 1932–1950 töötas ta majandusteaduse ja statistika professorina Londoni Majanduskoolis (*London School of Economics*). 1950. aastast oli ta professorina ametis Chicago ülikoolis ning aastast 1962 Freiburgi ülikoolis. Läks 1967. aastal pensionile, jätkates ometi tööd 1980. aastate lõpuni.¹

Hayek huvitus üsna erinevatest valdkondadest: majandus, poliitika-filosoofia, õigusteadus, psühholoogia, teadusfilosoofia ja -metodoloogia, epistemoloogia, aga näiteks ka vaba tahte küsimus. Järgnevalt esitatakse mõned Hayeki poliitilise mõtlemise kesksemad punktid. Hayeki majanduslikku nagu ka filosoofilist panust puudutatakse vaid selles osas, mis seostub tema käsitlusega vabadusest.

I

Hayek on tuntud keskse planeerimise, reguleerimise ja ulatusliku kesk-võimu vastasena. Ta juhib tähelepanu neile sageli märkamatuks jäävatele või ebaoluliseks peetavatele ohtudele, mis ähvardavad individuaalset vabadust. Laiem üldsus on rohkem kursis Hayeki vabaturumajanduse poolt kõnelevate argumentidega, ent sellest, kuidas ta seostab neid individuaalse vabadusega, on vähem teada.

Poliitiline liberalism ja majanduslik liberalism on Hayeki jaoks lahutamatud. Kui Hayek Inglismaal tööle asub, väitleb ta Cambridge'i ülikooli majandusteadlase John Maynard Keynesiga. Kuulus on 1930. aastate ülemaailmse majanduskriisi taustal nende kahe väitlus raha rolli ja mõju üle arenenud majanduses.² Hayek polemiseerib nn kein-

---

¹Põhjalikumalt Hayeki eluloo kohta vt nt Ebenstein 2003.

²Selle vaidluse sisul siin ei peatuta. Keynesi selleteemalised raamatud on: *Traktaat rahast* (1930) ja üks 20. sajandi kuulsamaid majandusteaduslikke teoseid *Hõive, intressi ja raha üldteooria* (Keynes 2018); Hayekil omakorda: *Hinnad ja tootmine* (Hayek 1931) ja *Puhas kapitaliteooria* (Hayek 1941). Hayeki esimene raamat oli 1929. aastal ilmunud *Rahateooria ja äritsikkel* (Hayek 1929).

sismi vastu, väites, et turu ebastabiilsuses on süüdi valitsuse sekkumine, mitte selle puudumine.³ Aga nii tollal kui hiljem on keinsism olnud majandusteadlaste seas mõjukas, eriti 1950. ja 1960. aastatel, ning riigi sekkumise vajalikkus nii nagu ka heaoluriigipoliitika oli lääneriikides tunnustatud arusaam. Alles 1970. aastate nn stagflatsiooni tulek, s.o kõrge inflatsiooni ja töötuse tase koos madala majanduskasvuga, lõpetab keinsismi domineerimise. Sellesse aega jääb ka Nobeli preemia, mille Hayek saab 1974. aastal kahasse (vaadetelt üsna erineva) Rootsi majandusteadlase ja sotsioloogi Gunnar Myrdaliga “teedrajava tööst rahateoorias ja majandustsüklite teoorias, ning majanduslike, ühiskondlike ja institutsionaalsete nähtuste vastastikust sõltuvust puudutava süvaanalüüsi eest”.

Kogu elu sotsialismi suhtes kriitilisena, algselt majanduslikest, hiljem poliitilistest, eetilistest jt argumentidest lähtudes, leiab Hayek, et majanduslikku teadmist ei saa tsentraliseerida, sest see on fragmentaarne, ei allu vaatlusele ja on ajutise loomuga. Plaanimajandusega ei saavutata loodetud edu, kuna ühiskonna toimimine on piiratud inimhõimustuse jaoks liialt keeruline, et seda piisavalt täpselt prognoosida. Plaanimajandus ja ühiskonna keskne kujundamine eeldab sündi, soodustab türranniat ja totalitaarset režiimi. Neid individuaalse vabadusega tihedalt seotud teemasid vaatlleb ta Teise maailmasõja lõpul ilmunud raamatus *Tee orjusesse* (The Road to Serfdom, 1944, vt Hayek 2001).

1930. aastate lõpus leiavad paljud intellektuaalid, et kapitalism on läbi kukkunud ja ainult plaanimajandus aitab arenenud lääneriikidel ühest või teisest totalitarismivormist pääseda. Just sel poliitilisel taustal kirjutabki Hayek oma *Tee orjusesse*, mille keskne põhimõte on individuaalne vabadus. Hayek hoiatab, et vabadus on ohus, kui ei järgita vabaturumajanduse põhimõtteid. Kuigi võimalikud oleksid mitmesugused segavormid (nt heaoluriik), siis seetõttu, et ühiskonna toimimist on väga keeruline mõista ja prognoosida, on ettearvamatud tagajärjed paratamatud. Vaba turu eelis on see, et kui ka kõige läbimõeldum plaan ei suuda näha ette seda, mis tegelikult aset leiab, on reaalses elus toimuvaga kooskõlas ainult nõudmise-pakkumise kaudu toimiv hinnasüsteem. Teadmine on jaotunud paljude eri toimijate vahel, ning ühe toimija valduses olev info ei pruugi tingimata täpne olla. Ent vabalt kohanduvad

---

³Keinsism lühidalt öeldes väidab, et erasektori otsused toovad mõnikord kaasa ebasoovitavaid makromajanduslikke tagajärgi. Seetõttu toetab keinsism avaliku sektori aktiivseid vastumeetmeid, sealhulgas rahapoliitilisi samme keskpangalt ja fiskaalpoliitilist sekkumist valitsuselt, et majandustulemusi äritsükli kestel stabiliseerida. Näiteks tööpuudusega võitlemisel pidas Keynes põhiliseks vahendiks riigi sekkumist.

turu hinnad sisaldavad infot paljude turuosaliste kavatsuste kohta ning turusüsteem aitab üksikute toimijate plaane koordineerida ja vigu parandada.⁴ Sotsialistlikud mudelid aga, mis kaotavad ära turu (näiteks tootmisvahendite natsionaliseerimisega) või ei lase hinnadel kohaneda või siis lubavad neil kohaneda aeglaselt (nagu plaanimajanduses, kus hinnad on keskvõimu poolt fikseeritud), mõjutavad negatiivselt hindade võimet hajutatud teadmist koordineerida.

Tsentraalne planeerimine eeldab ühtlasi, et eksisteerib ühine väärtuste hulk — vastasel korral oleks juba põhimõtteliselt võimatu konsensus küsimuses, kuidas ressursse jaotada. Ent kuna see ühine väärtuste hulk puudub, peavad planeerijad ühiskonnale oma väärtused peale suruma. Seega ulatub kontroll majandussfäärist kaugemale, poliitikasfääri, ning planeerimine vähendab, mitte ei suurenda vabadust, pannes indiviidi kellegi teise eesmärkide nimel tööle.

Juba selles teoses, mida paljud on pidanud tema olulisimaks tööks, osutab Hayek vajadusele hoiduda mõistete segiajamisest, iseäranis ei tohi samastada vabadust ja võimet või vabadust ja head majanduslikku käekäiku. Ta mõõnab, et vabaturumajanduse tingimustes ei saa inimesed olla ühtviisi jõukad. Samas pole kellegi ees põhimõttelist piirangut rikkaks saamisel ning juba teadmine ise sellest võimalusest on tähtis. Sama tähelepanekut kordab Hayek ka hilisemates töödes. Majanduslik võim võib olla küll sunnivahend, kuid tavaliselt pole see eraisikute, vaid riigi käes, kui võim on tsentraliseeritud. Sel juhul on indiviid riigist niivõrd sõltuv, et seda võib pidada orjuseks.

Hayek leiab, et fašism ja natsism ei olnud vastureaktsioon sotsialismile, nagu tollal sageli arvati, vaid sellele orienteerumise tagajärg. Totalitarismi erinevad versioonid (kommunism, natsionaalsotsialism) on tema veendumusel omavahel suguluses. Kuid Hayeki arvates on esmane siiski individuaalne vabadus, mitte demokraatia kui selline. Demokraatia on ennekõike vajalik vahendina individuaalse vabaduse tagamiseks. Ning kuna ka demokraatia ehk enamuse võim võib muutuda despootiaks, siis oluline pole niivõrd võimu päritolu, vaid pigem selle ohjes hoidmine.

Hayek rõhutab samas, et liberaalne ühiskond ei ole dogmaatiline *laissez faire* ühiskond. Riigil on mitmeid olulisi ülesandeid, sh õigusi riigi tagamine, mida Hayek vaatleb lähemalt teistes töödes. Osalt teeb

---

⁴Muutused hindades peegeldavad suhtelist nappust kaupade, teenuste jne osas ning võimaldavad seeläbi toimijatel viia oma subjektiivsed tajud ja ootused turutingimuste kohta kooskõlla tegelike tingimustega. (Need vead võimaldavad omakorda osal neist kasumit teenida.)

ta seda ka tuntud raamatus *Vabaduse põhiseadus* (Hayek 1960), mis jaotub kolme ossa, kus iga osa alla on koondatud 7–8 temaatilist peatükki. Raamatu I osa kannab pealkirja “Vabaduse väärtus” (*The Value of Freedom*), II osa “Vabadus ja õigus” (*Freedom and the Law*), ning III osa “Vabadus heaoluriigis” (*Freedom in the Welfare State*). Raamat on olnud mõjukas nii akadeemilises maailmas kui poliitikas. Teos kaatab erinevaid teemasid, neid ühendav pealiin on vabadus: raamatu eesmärk, nagu Hayek sissejuhatuses ütleb, on vabaduse filosoofia, vabaduse jurisprudentsi ja vabaduse majandusteooria kokkupõimimine (Hayek 2011a: 52). Vabadus tähendab üldisemalt seda, et ei kontrollita indiviidide püüdlusi ja eesmärke. Võitlus vabaduse eest nõuab võitlust selle eest, et inimesed oleksid seaduste ees võrdsed ning võrdsus seaduste ees ja üldiste ehk abstraktsete reeglite kehtimine on Hayeki järgi ainus võrdsus, mis vabadust soosib. Veendumus, et on vaja arvesse võtta inim-mõistuse piiratust, väljendub ka Hayeki hinnangutes sobiva õigus-süsteemi kohta. Tegutsemine ühiskonnas on vastastikuses sõltuvuses nii keerulisel moel, et eesmärgipärase korra loomine keskse planeerimise teel on teostamatu. Eesmärgistatud, kestev ja tulemuslik tegevus ühiskonnas on võimalik vaid siis, kui indiviididel on vabadus spontaanselt koordineerida oma tegevust asjakohaste üldiste reeglite raames. Toetuda ei saa mitte “ratsionaalsele” kesksele planeerimisele, vaid väljakujune-nud institutsioonides ladestunud kogemusele.

Hayek kritiseerib arusaama, et kuna inimene on loonud oma tsivilisatsiooni, siis saab ta selle institutsioone ka vastavalt oma äranägemisele muuta. Ta ütleb, et “[m]ingis mõttes on muidugi tõsi, et inimene on loonud oma tsivilisatsiooni. See on tema tegude või pigem mõnesaja põlvkonna tegude tulem. See aga ei tähenda, nagu oleks tsivilisatsioon inimese poolt kavandatu tulem või et inimene isegi teaks, millest sõltub selle funktsioneerimine või püsiv eksistents” (samas: 74).

Vabaduse põhiseaduses määratleb Hayek, millised ühiskondlikud tõsiasjad kõige tõhusamalt aitavad vabadust saavutada ja hoida. Need on turumajandus, demokraatlik ühiskond koos individuaalse tegevuse erasfääriga, mida kaitseb tugev põhiseadus ühes hästi määratletud omandiõigustega. Seda kõike valitseb õigusriik, seadused on ette teada, võrdselt jõustatud, abstraktselt ehk üldiselt sõnastatud ja stabiilsed ning toetavad institutsioone, mis lasevad indiviididel püüelda omaenda väärtuste poole ja oma lokaalset teadmist kõige paremini kasutada.

Ka triloogia *Õigus, seadus ja vabadus* (Hayek 1973–1979) sisu kattub osalt varasemate tööde omaga. Selle osad on: “Reeglid ja kord” (*Rules and Order*, 1973), “Sotsiaalse õigluse pettekujutus” (*The Mirage of Social Justice*, 1976) ning “Vaba rahva poliitiline kord” (*The Political*

Order of a Free People, 1979). Esimene osa tegeleb küsimusega, kuidas tagada kord vabas ühiskonnas. Hayek väidab, et olulisemad institutsioonid on evolutsioonilised. Teisisõnu, olemasolevad reeglid ja nn korrad on ise tekkinud, ent samal ajal pole nad juhuslikud. Kultuurilise evolutsiooni käigus me pidevalt õpime midagi uut, ning “spontaansed korrad” on küll inimese tegutsemise, ent mitte teadliku planeerimise tulem. Hayek eristab “spontaanset korda” “konstrueeritud korrast”, millest esimese näited on keel, raha, tavaõigus, moraal, teadus ja kaubandus. Need tekivad inimeste tegevuse tulemusena, kes püüdleval oma eesmärkide poole, kuid pole ühegi kava resultaat, sest keegi ei planeerinud ette nende tekkimist. Need on püsima jäänud, kuna toovad neid praktiseerivatele ühiskondadele kasu. Seevastu “konstrueeritud korrad” sisaldavad sageli vigu, kuna planeerijate püüded toovad sageli kaasa kavatsemata või kavandatule vastupidiseid tagajärgi.

Triloogia teises osas, mis keskendub sotsiaalse õigluse mõiste kriitikale, käsitleb Hayek riigi rolli vabas ühiskonnas. “Sotsiaalse õigluse” mõistel, millega õigustatakse sekkumist, pole Hayeki silmis sisu, ehkki ta ei eita sotsiaalse kindlustunde loomise vajalikkust. “Sotsiaalse õigluse” idee, mida heaoluriigi poliitika kaitsmisel kasutatakse, on tähenduseta, sest keskendub tulemustele, mitte tegudele, ning selliseid moraalse ümberjaotuse skeeme suunavad erihuvivid. Nagu Hayek ütleb: “Loomulikult tuleb tunnistada, et seda, mil viisil turumehhanism jagab hüvesid ja koormisi, tuleks paljudel juhtudel pidada väga ebaõiglaseks, kui see oleks teadliku jaotuse tulemus konkreetsetele inimestele. Ent see ei ole nii. Need jaotised on protsessi tulem, mille mõju konkreetsetele inimestele kunagi ei kavandatud ega nähtud kellegi poolt ette, kui institutsioonid oma alguse said” (Hayek 1998: 64).

Kolmas osa triloogiast tegeleb vaba rahva poliitilise korraga. Hayek ei võitle minimaalriigi kui sellise eest: valitsusel on tänapäeva ühiskonnas legitiimsed ülesanded, mida vabatahtlikud institutsioonid ei pea täitma ja mis kuuluvad avalike hüvede valdkonda. Ent liberaalse korra tähtsamad põhimõtted — võimude lahusus, seaduste ülimuslikkus, õigusriik ning era- ja avaliku sektori lahutamine — pole piisavalt tõhusalt suutnud indiviidi õigusi kaitsta.

Ka paljud Hayeki viimases vabadust puudutavas olulisemas töös, *Hukutavas upsakuses* (1988, vt Hayek 1997) käsitletavat teemat on varasemast tuttavad. Suuresti kattub see raamatute *Tee orjusesse* ja *Vabaduse põhiseadus* sisuga. Näiteks kinnitatakse, et võimalikult suure vabaduse saab kõigile tagada abstraktsete reeglitega, mis välistavad meelevaldse või diskrimineeriva sunni teiste indiviidide poolt ning tungimise indiviidi erasfääri. Abstraktsetele reeglitele vastanduvatele konkreetse-

tele ühiseesmärkidele allumine tähendab orjust.⁵ Tsivilisatsioonid kasvavad seetõttu, et ühiskondlikud traditsioonid on tähtsustanud eraomandit, mis on toonud kaasa majanduskasvu, kaubanduse ning nüüdisaegse kapitalistliku süsteemi, mida Hayek nimetab “laiendatud korraks”. Kuna nüüdisaegne tsivilisatsioon, selle tavad ja traditsioonid töid loomulikult teel kaasa nüüdisaegse korra ning on vajalikud selle säilimiseks, on selle põhjaneva muutmise püüded määratud ebaõnnestuma.

II

Käesolevas ja järgmises *Akadeemias* ilmuvast Hayeki kahest tekstist esimene, s.t “Vabadus ja vabadused”, on teose *Vabaduse põhiseadus* I osa esimene peatükk ning “Sund ja riik” II osa esimene peatükk. *Vabaduse põhiseadus* väärilis kindlasti tervikuna eesti keelde tõlkimist. Kuid just neid kahte peatükki on vabadusemõiste analüüsides sageli tsiteeritud ja lahatud, ning need on olulised nii Hayeki poliitilise mõtlemise kui tema vabadusearusaama mõistmiseks. Artiklis “Vabadus ja vabadused” käsitletav on tänapäeval ilmselt Eesti lugejale natuke võõram, hõlmates suuresti mõisteanalüüsi, sh vaatega ajalukku. “Sund ja riik” haakub juba tuttavamate teemadega — riigi sekkumise kriitika Hayeki poolt ja arutelu olukordade üle, kus sekkumine võiks olla õigustatud. Kesksed küsimused neis kahes on järgmised: “Vabadus ja vabadused” arutleb selle üle, miks individuaalne vabadus on sunni puudumine, kuidas see mõiste erineb poliitilisest vabadusest ja “sisemisest vabadusest”, milline on vabaduse erinevus võimest, mis on vabaduse ja orjuse vahetõke ning millised on vabaduse, sunni ja seaduste ühenduslülid. “Sunnis ja riigis” analüüsitakse, mis on ja mis ei ole sund, milline on sunni ja võimu vahetõke, arutletakse monopoli küsimuse ja omandi tähtsuse üle, samuti sunni ja indiviidi vaba (era)sfääri seoste üle, mille keskne sõnum on, et üldised reeglid vähendavad sundi, ning ühtlasi kaalutakse, milline sund on õigustatud.

Hayeki arvates seisneb inimese vabadus teiste inimeste teadliku ja tahtliku sekkumise puudumises. Tema vaade on seega klassikaline liberaalne negatiivselt sõnastatud arusaam vabadusest. Ta vastandub seisukohale, nagu sõltuks indiviidi vabadus tema jaoks saadaval olevatest materiaalistest ressurssidest, mis võiks õigustada majanduslikku üm-

---

⁵See eristus üldiste, võrdselt rakenduvate reeglite ning konkreetsete eesmärkide vahel on üsna tuntud. Näiteks Ronald Dworkin leiab, et liberaalne on ühiskond, mis ei kirjuta inimesele ette eesmärke ega erista häid ja halbu eluvõimalikke, vaid kohtleb kõiki võrdse austusega (Dworkin 1978).

berjaotust kui vahendit vaeste vabaduse suurendamiseks. Ta defineerib vabaduse kui *sunni puudumise*, ning sunni omakorda kui sellise olukorra, kus üks isik on muudetud teise isiku tahte tööriistaks. Ka nendes tekstides väidab Hayek, et õigusriik, s.o üldised, abstraktsed, võrdselt kohalduvad reeglid, ning seadused, mis on enne tegutsemist toimijale teada, ei ole sundivad, sest sääraseadused ei suuna käitumist, vaid on pelgalt tingimused, mida isik võtab arvesse, kui otsustab, kuidas tegutseda. Seega Hayeki meelest ei sea liberaalne poliitiline kord, mis koosneb täielikult sellistest üldistest reeglitest, piiranguid individuaalsele vabadusele.

Seoses Hayeki vabadusekäsitusega on välja toodud mitmeid probleeme, millest mõnel tasub peatuda.⁶ Mõned on mõistelised, teised pigem maailmavaatelised. Tihti olevat raske mõista, mis õigustab tema meelest piiride tõmbamist just neisse kohtadesse, kuhu ta need tõmbab. Näiteks: miks üldse analüüsida vabadust vaid sunni kaudu? Keegi, kes mind füüsiliselt tõkestab, kindlasti takistab mu vabadust täpselt niisamuti nagu teine inimene, kes sunnib mind midagi tegema ähvarduse abil, mis on sunni paradigmaatiline juhtum. Samuti on raskusi seoses Hayeki väitega, et õigusriik ei sunni neid, kes on selle subjektid. Hayek väidetavalt ajab siin mõisted segi. Libertaaridest kriitikud on toonud välja, et Hayeki väide vabaduse ja õigusriigi seoste kohta jätab tähele panemata võimaluse, et seadused võivad olla küll üldised ja abstraktsed, ent ometi väga ulatuslikult piirata nende käitumist, kes on seaduste subjektiks.

Probleemne on ühtlasi Hayeki mõõndus, et teatud tingimustel tõesti võidakse majanduslikku võimu kasutada sunnivahendina. Sest kui seda võimalust on juba tunnistanud, siis miks piirata tingimusi nii ulatuslikult ja kitsendada need äärmuslikele juhtudele, kus teatud indiviid naudib elutähtsa ressursi monopoli, nagu näiteks käesolevate tekstide puhul allika omamine oaasis. Miks mitte tunnistada, et ressursside jaotus on individuaalse vabaduse juures alati oluline?

Omaette küsimus on lõpuks ka etteheited, mida on tehtud negatiivse vabaduse pooldajatele — s.o sellise vabaduse pooldajatele, mis on sõnastatud takistuste või antud juhul sunni puudumisena. Näiteks nende arusaama tõttu, et indiviidi vabadus ei sõltu tingimata sellest, milline on võimu allikas, et oluline on vaid võimu ohjes hoidmine. Ehk täpselt see, mida Hayek peab silmas, kui ta “Vabaduse ja vabaduste” 2. punktis üt-

---

⁶Siin toetutakse kogumiku Miller 2006 sissejuhatusele, kus võetakse lühidalt kokku Hayeki vabadusekäsitust puudutav kriitika. Kasutatud on ka Hayeki teoste lühülevaateid raamatus Schwarz jt 2012.

leb, et “vaba rahvas [...] pole tingimata vabade inimeste rahvas”. Siiski on vaidlus vabadusemõiste koolkondade vahel juba eraldi teema, mida on kajastatud ka *Akadeemia* varasemates numbrites (vt nt Taylor 2005; Skinner 2003).

III

Hayek on üks olulisi uusparempoolsuse mõjutajatest, mille all mõeldakse seda laadi konservatismi, mis on omane Margaret Thatcherile ja Ronald Reaganile. See koosneb kahest ideoloogilisest poolest: majanduslikust liberalismist ja sotsiaalkonservatismist. Põhilised märksõnad, mis puudutavad selle rakendamist poliitikas, on äritegevuse dereguleerimine, heaoluriigi lammutamine, riigi omanduses oleva tööstuse erastamine ning suurema paindlikkuse toomine tööturule.

Eestile ja mitmele teisele riigile on Hayeki tööd olnud abiks idabloki kokkuvarisemise järel uue suuna leidmisel. Seega on üsna mõisteta, et Hayeki senised eesti tõlked ilmusid aastatuhande vahetuse paiku, mil Eesti alles otsis oma kohta “postsotsialistlikus” maailmas. Eesti keelde on Hayeki teostest praeguseks tõlgitud *Hukutav upsakus* (Hayek 1997) ja *Tee orjusesse* (Hayek 2001).

Võiks ehk siinkohal küsida, et kui Hayek leiab, et inimmõistus ei suuda prognoosida ühiskonna toimimist, võtta arvesse indiviidide erinevaid väärtusi jne — ja idabloki majanduslik läbikukkumine paistab seda ka toetavat —, kas siis ei võiks tehnoloogia arengut silmas pidades seda seisukohta üle vaadata? Ehk on keskne reguleerimine tänu paremale ülevaatele indiviidide tegutsemisest ikkagi võimalik ja tõhusam kui mitteideaalne turumajandus? Siiski oleks see ebademokraatlik ja vabaduseta ühiskond. Kodanike märkimisväärselt kasvava jälgimisega saavutatakse küll üht-teist positiivset (nt turvalisus), kuid tulemuseks oleks ühtlasi Hayeki arvates vabaduse juures mõõdapääsmatult vajaliku erasfääri sama märkimisväärne ahenemine.

Tänapäeval pole vaidlus Hayeki ideoloogilise tähtsuse üle kaugeltki vaibunud. Muu hulgas rõhutatakse Hayeki rolli uusliberalismi elujõu säilimisel, mille mõju sotsiaalpoliitikale (kasinuspoliitika), kapitaliturude dereguleerimisele, aga ka näiteks akadeemilise maailma joondumisele turuloojika järgi on kaasa toonud ettehteid väga erinevatest suundadest.⁷

---

⁷Näiteks Wendy Brown oma raamatus *In the Ruins of Neoliberalism* (Brown 2019) rõhutab Hayeki panust uusliberalismi arengukäigu juures.

Oluline on siinkohal peatuda väitlusel selle üle, kas Hayek oli *liberaal* või *konservatiiv*. Küsimus kerkis esile juba Hayeki eluajal. Arusaam, mida Hayek on tunnustanud, nimelt et institutsioonide, vabaduse, kohtute, demokraatia jne areng on võtnud sajandeid ning nendes ladesutub põlvkondade tarkus ja nende kujunemine on nõudnud aega ja vaeva, on kahtlemata konservatiivne vaateviis. Seda on ka tema skepsis inimese mõtlemisvõime suhtes. Samas on osa konservatiive lükanud tagasi Hayeki “vabaturu liberalismi”, sest nende meelest tähendab konservatism traditsiooni, tugevat perekonda jms, ent mitte individuaalset vabadust, mis Hayekil on keskne.

Ka Hayek ise on eitanud, et ta on konservatiiv. Hayeki raamatu *Vabaduse põhiseadus* kolmele põhiosale järgneb eraldi postskriptum, mis kannabki pealkirja “Miks ma ei ole konservatiiv” (Hayek 2011b). Selles halvustab Hayek oma kaasaegset konservatismi suutmatuse pärast kohaneda muutuvate oludega ning pakkuda positiivset poliitilist programmi. Hayek märgib, et konservatism on hea sel määral, kui on hea see, mida ta säilitab. Kuigi Hayek nendib, et nüüdisaegne konservatism jagab mitmesuguseid majandust puudutavaid hoiakuid klassikaliste liberaalidega, iseäranis usku vabasse turgu, on see Hayeki meelest nii vaid seetõttu, et konservatism tahab “paigalseisu”, sellal kui liberalism hindab vaba turgu seepärast, et see võimaldab “kuhugi jõuda”. Konservatism on Hayeki meelest halb ka seetõttu, et kaldub natsionalismi ning on sageli seotud imperialismiga (samas: 526–527). Samuti kaldub konservatism eelistama võimu ja autoriteeti individuaalsele vabadusele. Hayek ise peab ennast klassikaliseks liberaaliks, märkides samas, et USAs on pea võimatu kasutada sõna “liberaal” algses tähenduses, kuna selle on usurpeerinud radikaalid ja sotsialistid. Selle asemel kasutatakse terminit “libertaar” ning ekslikult on hakatud “konservatiivideks” nimetama neid, kes tegelikult on olemuselt 19. sajandi liberaalide (“*Old Whigs*”) eelkäijad, kellenä ka Hayek ennast nägi.

Küsimuse Hayeki mõtlemise olulisuse kohta tänapäeval esitab John Gray oma 1998. aastal taasilmunud tuntud teose *Hayek vabadusest* uues järelsõnas (Gray 1998: 141–156). Ei üllata, et ideoloogilistelt jõujoontelt muutunud maailma “postsotsialistliku ajastu” kontekstis uurib Gray, milline on Hayeki pärand. Temagi tõstatab küsimuse, mil määral Hayek on liberaalne mõtleja. Kas Hayekil õnnestus ümber sõnastada ja nüüdisajale kohandada klassikalist liberalismi, nagu ta soovis? Gray tunnustab Hayekit selle eest, et too mõistis paremini kui teised keskse planeerimise võimetust kapitalismi produktiivsusega sammu pidada. Aga Hayek ei saanud tema meelest piisavalt aru, kuidas piiranguteta turud võivad ohustada ühiskonna sidusust. Edutud olid tema arvates ka Hayeki püüded kaitsta vabaduse kontseptsiooni traditsioonidel põhineva al-

lumisega turujõududele, mis eirab kõiki neid viise, mil moel vaba turg muudab ja õõnestab traditsioone. Hayeki klassikalise liberalismi versioon on Gray meelest anakronistlik ühtlasi seetõttu, et tema tsentraalse planeerimise kriitika on praeguseks osutunud ülearuseks, ideoloogilises võitluses on sotsialism kaotanud (selle hinnanguga võiks muidugi vaielda). See kaotus omakorda ei sündinud mitte niivõrd tänu majandusteoreetikute panusele, vaid on poliitilise ajaloo tõsiasi. Ühtlasi leiab Gray, et Hayek eksib, kui esitab kapitalismi teket loomuliku evolutsioonilise arenguna, mis ei sõltunud riigi sunnivõimust. Viidates Karl Polanyi tööle (Polanyi 1957), tuleb Gray meelde, et vabad turud pole spontaanse arengu vili — nad on riigi loodud. Näiteks 19. sajandi Briti vaba turg tekkis parlamentaarse absolutismi toel. Gray arutleb ka selle üle, kuidas vaba turg on tihti edukas just selle tõttu, et ta ei pea traditsioone millekski, ja ütleb: “Üksnes Hayeki süstemaatiline isetoimivate turgude ühiskondlike tagajärgede eiramine lubab tal mõelda, et vabaturumajanduse režiimi saab kombineerida ühiskondliku süsteemiga, kus traditsioonilistel institutsioonidel on kõigutamatu võimutäius” (Gray 1998: 150). Gray leiab, et kui liberalismil on tulevikku, siis peab ta tagasi lükkama individuaalse vabaduse samastamise päritud traditsioonide ja turujõududega. Turg on samamoodi nagu demokraatia vahend inimese eesmärkide saavutamiseks, mitte eesmärk ise. Isikliku autonoomia liberaalsed ideed nõuavad tema meelest võimalusi loovat riiki, mitte klassikalise liberaalse teooria minimaalset valitsust. Kui nende tähelepänekutega nõustuda, siis ongi ehk kõige mõistlikum just Gray seisukoht, mille kohaselt Hayek on tähtis sotsialismi kriitikuna, ent mitte liberalismi filosoofina.

Tanel Vallimäe

HAYEKI PEAMISED POLIITILIST JA ÜHISKONDLIKKU MÕTLEMIST PUUDUTAVAD TÖÖD

1944. *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press
1945. The Use of Knowledge in Society. — *American Economic Review*, Vol. 35, pp. 519–530
1948. *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press
1958. Freedom, Reason, and Tradition. — *Ethics*, Vol. 68, pp. 229–245
1960. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press
1969. *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*. London: Routledge

- 1973–1979. *Law, Legislation, and Liberty*. 3 vols. Chicago: University of Chicago Press
- 1978a. Coping with Ignorance. — *Imprimis*, Vol. 7, pp. 1–6
- 1978b. *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*. London: Routledge
1988. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. W. W. Bartley III (ed.). Volume 1 of The Collected Works of F. A. Hayek. Chicago: University of Chicago Press⁸

Kirjandus

- Brown, Wendy 2019. *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York: Columbia University Press
- Dworkin, Ronald 1978. Liberalism. — *Public and Private Morality*. S. Hampshire (ed.). Cambridge: Cambridge University Press
- Ebenstein, Alan O. 2003. *Friedrich Hayek: A Biography*. Chicago: University of Chicago Press
- Gray, John 1998. *Hayek on Liberty*. 3rd ed. London: Routledge [esimene väljaanne 1984]
- Hayek, Friedrich 1929. *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*. Wien u. Leipzig: Holder-Pichler-Tempsky
- Hayek, Friedrich 1931. *Prices and Production*. London: Routledge & Sons
- Hayek, Friedrich 1941. *The Pure Theory of Capital*. London: Routledge & Kegan Paul
- Hayek, Friedrich 1960. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich 1973–1979. *Law, Legislation, and Liberty*. 3 vols. Chicago: University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich 1997 [1988]. *Hukutav upsakus*. Tlk Raivo Rammus. Tallinn: Olion
- Hayek, Friedrich 1998. *Law, Legislation and Liberty. Vol 2: The Mirage of Social Justice*. London: Routledge

---

⁸Selle teose autorsus pole päris selge. Suur on koostaja W. W. Bartley mõju, kuna varasemate Hayeki töödega võrreldes ilmnevad erinevused terminoloogias ja mõistetes.

- H a y e k, Friedrich 2001 [1944]. *Tee orjusesse*. Tlk Hardo Pajula. Tallinn: EBS Print
- H a y e k, Friedrich 2011a. The Creative Powers of a Free Civilization. — *The Constitution of Liberty*. R. Hamowy (ed.). Chicago: University of Chicago Press
- H a y e k, Friedrich 2011b. Postscript: Why I Am Not a Conservative. — *The Constitution of Liberty*. R. Hamowy (ed.). Chicago: University of Chicago Press, pp. 519–533
- K e y n e s, John Maynard 1930. *A Treatise on Money*. London: Macmillan and Co.
- K e y n e s, John Maynard 2018 [1936]. *Hõive, intressi ja raha üldteooria*. Tlk Alari Purju. Tartu: Ilmamaa
- M i l l e r, David (ed.) 2006. *The Liberty Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- P o l a n y i, Karl 1957. *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press
- S c h w a r z, Gerhard, Gerd H a b e r m a n n, Claudia Aebersold S z a l a y 2012. *Vabaduse raamat*. Tlk Kalev & Kaie Kukk. Tallinn: Liberalismi Akadeemia
- S k i n n e r, Quentin 2003. Vabaduse kolmas mõiste. Tlk T. Vallimäe. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2609–2633
- T a y l o r, Charles 2005. Mis on negatiivsel vabadusel viga? Tlk T. Vallimäe. — *Akadeemia*, nr 10, lk 2106–2138

HELEN LOIT. Prajñā-pāramitā (2019)

KREEKLASED JA OIKUMEEN

Angelos Chaniotis

Tõlkinud Jaan Lahe

KUUS ERALDATUSE ASTET: VANAAJA “ÜLEILMASTUMINE”

2006. aastal linastunud film *Paabel* näitab, kuidas käputäie üks-teisele võõraste Maroko, Jaapani, Mehhiko ja Ameerika Ühendriikide inimeste saatused on teatud tingimustel seotud. See Alejandro González Iñárritu lavastatud ja Guillermo Arriaga kirjutatud draama on üks paljudest filmidest, näidenditest ja teleseriaalidest, mis põhinevad teoorial, et igaüks on oma suhete ja tutvuste kaudu vaid kuue või veel vähema astme kaugusel ükskõik millisest teisest inimesest maailmas. Selle teooria oli esimesena sõnastanud Ungari kirjanik Frigyes Karinthy 1939. aastal ilmunud lühijutus “Ahelad” (Láncszemek). Teooria sai tuntuks teose *Väike maailma probleem* autori, sotsiaalpsühholoog Stanley Milgrami uurimuse kaudu, mis avaldati ajakirjas *Psychology Today* 1967. aastal. Ühe tegelase sõnade järgi John Guare’i 1990. aasta näidendist *Kuus eraldatuse astet*: “Kuus eraldatuse astet meie ja kellegi teise vahel sellel planeedil. Ameerika Ühendriikide president, mõni Veneetsia gondoljeer — ainult täida vahepealne nime-dega.” Interneti, Facebooki ja Twitteri ajastul näib see kontseptsioon juba vananenuna.

The Greeks and the Oecumene. — Angelos Chaniotis. *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian (336 BC – AD 138)*. London: Profile Books, 2019, lk 386–400. © Angelos Chaniotis, 2018.

Ei saa tõsimeelselt väita, et kui Aleksander¹ asus 336. aastal eKr Makedoonia troonile, siis oli neil aladel, mida tema impeerium kümme aastat hiljem hõlmas, tema ja mõne suvalise inimese vahel ainult kuus eraldatuse astet. Teisalt on igati mõistlik arvata, et kui Hadrianus² asus 453 aastat hiljem troonile, olid keiser ja suvaline isik tema impeeriumis ja sellega piirnevates riikides eraldatud kuue või vähema astmega. Isegi lihtne Lõuna-Egiptuse fellah³ tundis külakirjutajat, kes suhtles külavanemaga, kes oli ühenduses piirkonna valitsejaga, kes tundis Egiptuse prefekti,⁴ kelle oli ametisse nimetanud keiser. Areng, millele panid aluse Aleksandri sõjakäigud, viis kokkuvõttes poliitiliste, halduslike, majanduslike ja kultuurisidemete kompleksse võrgustiku loomiseni, mis oli lähedane tänapäevasele üleilmastumisele. Loomulikult ei ulatunud see võrgustik üle kogu maakera, kuid hõlmas piirkonda, mida tollased inimesed tundsid kui *oikoumenē*’t, “asustatud maad”. Seepärast võiks olla sobivam rääkida oikumeniseerumisest.

Aleksandri vallutused hävitasid Pärsia impeeriumi, kuid ei loonud selle asendamiseks ühtegi püsivat suurriiki. Sellele vaadatamata tekitasid need tohutu kuningriikide, pooliseseisvate dünastiate ja poliste poliitilise võrgustiku, mis ulatus Aadria merest Afganistanini ja Musta mere põhjarannikust Etioopiani. Need riigid olid samuti suhetes Itaaliaga, Magna Graecia⁵ kreeka polistega ja Roomaga, Kreeka kolooniatega Lõuna-Prantsusmaal, Kartaagoga Põhja-Aafrikas ning Maurjade impeeriumiga Indias.⁶

---

¹Aleksander Suur, kes valitses aastail 336–323 eKr. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

²Rooma keiser, valitses aastail 117–138 pKr.

³Nii nimetatakse araabia maades põlluharimisega tegelevaid talupoegi.

⁴Rooma Egiptuse provintsi asevalitseja kandis prefekti ametinimetust; teistes provintsidest oli asevalitseja ametinimetus enamasti prokon-sul.

⁵Suur-Kreekaks nimetati kreeklastega asustatud piirkondi Itaalia lõunaosas.

⁶Maurjade dünastia valitses Indias aastail 320–180 eKr. Dünastia kuulsaim valitseja oli Aśoka (304–232 eKr), kes propageeris budismi ja

Seega moodustas Aleksandri järeltulijate maailm võrgustiku, mis hõlmas kogu tuntud maailma, välja arvatud Ida-Aasia. Kui me aga peame silmas ka mitmesuguseid rahvaste liikumisi — näiteks gallide⁷ rännet Kreekasse ja Väike-Aasiasse 3. sajandi algul eKr, yuezhi⁸ ja teiste rändhõimude sissetungi Baktriasse 2. sajandil eKr ning sküütide⁹ ja teiste hõimude röövretki kreeka linnade territooriumidele, siis oli Aleksandri järeltulijate maailm ühendatud ka Kesk-Euroopa, Kesk-Aasia ja Hiina läänepiiridega. Alates 3. sajandi lõpust eKr avardasid Rooma vallutused järk-järgult nende ühendatud piirkondade võrgustiku piire, hõlmates Ibeeria poolsaart,¹⁰ Kesk- ja Lääne-Euroopat, Britanniat ja Põhja-Aafrikat. Hadrianuse surma ajaks¹¹ paiknes suur osa *oikoumenē*’st ühe impeeriumi piirides.

Loomulikult oli Kreeka suur kolonisatsioon 8. kuni 6. sajandini eKr avardanud kreeklaste silmapiiri, kuid see ei ole mingil viisil võrreldav sellega, millega puutume kokku pärast Aleksandri sõjakäike. See protsess mõjutas Kreeka piirkondi eri viisil. Helenistlikud kuningriigid ja liitriigid ning samuti kohalikud või-

---

kelle raidkirjad on oluliseks ajalooallikaks. Eesti keelde on need tõlkinud Martti Kalda (vt *Jumalate poolt armastatud kuningas Priyadarśin Aśoka raidkirjad*. (Bibliotheca Asiatica.) Koost. ja tlk Martti Kalda. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014).

⁷Gallideks nimetasid roomlased kelte.

⁸Rändhõimud, kelle algkooduks peetakse Hiina loodepiiril asunud Gansut, täpsemalt selle põhjaosa Lanzhou piirkonda. Hiina allikate järgi lahkusid nad oma kodumaalt teiste rändhõimude — hunnide sissetungi tõttu. Nad hõivasid Baktria (piirkond Kesk-Aasias Oxose (praeguse Amudarja) jõe tasandikul, peamiselt praeguse Põhja-Afganistani territooriumi) ja Sogdiana (piirkond Kesk-Aasias, Oxose ja Iaxartese (nüüd Sõrdarja)) jõgede vahel) ning panid aluse Kušaani riigile. Vt selle kohta Jaan Lahe, “Kadunud impeeriumi jälgedes: Kušaani riigist ja selle kultuurist”. — *Horisont* 2019, nr 3, lk 26–30; Krishna Chandra Sagar, “Kušanide kultuuriline panus”. Tlk Jaan Lahe. — *Akadeemia* 2016, nr 9, lk 1644–1683, nr 10, lk 1841–1853.

⁹Iraani päritolu hõimud, kes elasid Musta mere rannikul ning Doni, Dnepri ja Doonau jõe vahelisel alal.

¹⁰Nii nimetati Rooma riigis Pürenee poolsaart.

¹¹Suri 138. aastal pKr.

mukeskused nagu Rhodos olid ületanud poliitiliselt tähtsuselt traditsioonilisi suurvõime, nagu seda olid Ateena, Sparta ja Teeba. Rooma vallutused suurendasid provintsipealinnade ja Rooma kolooniate majanduslikku kaalu. Rahustatud Rooma Vahemeres ei olnud Kreeta enam Kreeka ääremaa saar, vaid Vahemere idaosa liikluse keskpunkt. Selles kokkuvõttes peatükis tahame lühidalt uurida kreeklaste geograafilise ümbruskonna muutumist ja tegureid, mis määrasid nende uue positsiooni *oikoumenē*'s — ühendatust, liikuvust ja mitmekultuurilisust.

ÜHENDATUS: VÄIKE MAAILM

Samal ajal kui Aleksander üritas ületada Heraklest Aornose vallutamise (kalju, mida kangelane oma kõige idapoolsema seikluse ajal alistada ei suutnud), võttis üks teine kreeklane ette julge avantüüri seal, kus oli aset leidnud Heraklese kõige läänepoolsem tegu — Heraklese sammaste juures ehk tänapäeva Gibraltaris. Ligi kaudu 325. aastal eKr alustas geograaf ja meresõitja Massalia¹² Pytheas mereekspeditsiooni läänepoolse ookeani uurimiseks. Pärast kartaagolaste Gibraltari väina blokaadi murdmist seilas ta piki Portugali rannikut, üritades purjetada ümber Euroopa. Reisi jooksul avastas ta Briti saared, võimalik, et jõudis Norra või Islandini — sõltuvalt sellest, kuhu määrata paik, mida muistsel ajal kutsuti Thuleks —, ning purjetas kaugele Läänemerele. Kuigi on ebatõenäoline, et Aleksander oleks iial saanud teada Pythease ettevõtmisest, pole juhuslik, et need seiklused toimusid enam-vähem samal ajal. Niihästi Pytheast kui ka Aleksandrit kannustas ühesugune teadmishimuline vaim ja tõmme tundmatu poole. Umbes sellel ajal olid palju mugavamas kohtumispais, Ateenas Lykeioni¹³ varjulistes aedades, üritanud Aristoteles ja tema õpilased registreerida, analüüsida ja liigitada kogu nähtava maail-

---

¹²Joonia kaubalinna Phokaia koloonia tänapäeva Marseille' kohal, asutati u 600. aastal eKr.

¹³Apollon Lykeiosele pühendatud tempel Ateenas, mille juurde Aristoteles rajas u 335. aastal eKr filosoofiakooli. Nimest on tuletatud sõna "lütseum".

ma ning kõik inimkäitumise aspektid. Pytheas läänes, Aleksander idas ning Aristoteles Kreeka vaimses keskuses¹⁴ olid Kreeka teaduslike uuringute aastakümnete rööpsed kõrgpunktid, mis avasid 4. eelkristliku sajandi lõpul uusi teid.

Pärast Aleksandrit olid avanenud uued silmapiirid idas, teised järgnesid, olgu kindlatest kavatsustest või juhuse tahtel. Mitmekülgne õpetlane Poseidonios¹⁵ külastas 1. sajandi algul eKr Gadest (tänapäeva Cádiz Hispaanias) ning uuris hoovusi Atlanti ookeani rannikul, olles kuulnud kellegi Kyzikose Eudoxose¹⁶ seiklustest mõni aasta varem. Eudoxose teos *Ookeanist* ei ole säilinud, kuid teateid tema ekspeditsioonidest on kirjast Straboni¹⁷ *Geograafias*:

Ptolemaios Euergetes II valitsusajal [u 145–116 eKr] saabus Eudoxos Egiptusesse kui Kore¹⁸ auks peetud pidustuste püha saadik ja võistluste heerold. Ta liitus kuninga ja tema õukonnaga, peamiselt tema reisidel piki Nilust, olles loomupäraselt uudishimulik mees võõraste paikade suhtes ja nende osas ka õpetatud. Juhtus nii, et Punase mere ääres olnud garnison oli toonud kuningale ühe indialase, teatades, et nad olid ta leidnud poolsurnuna, laevahuku läbiteinuna ja üksinda. Kes ta aga oli või kust ta oli tulnud, seda nad ei teadnud, sest nad ei suutnud mõista tema keelt. Ta anti üle inimestele, kes õpetaksid talle kreeka keelt. Kui ta oli seda mõnda aega õppinud, jutustas ta oma loo. Ta olevat asunud teele Indias, kuid eksinud teelt ja pääsenud, tema kaasmeremehed surid aga nälga. Teda usuti ja ta lubas toimida teejuhina teekonnal Indiasse kuninga valitud laevameeskonnale. Üks meeskonna

---

¹⁴Mõeldud Ateenat.

¹⁵Poseidonios Apameiast (Süürias) (u 135–51 eKr), Kreeka filosoof (stoik), ajaloolane, geograaf ja astronoom. Tegutses pikemat aega Rhodose saarel, kuhu roomlastest ülikud sõitsid ta loenguid kuulama. Tema teos *Maailma ajalugu* on säilinud katkenditena.

¹⁶Kreeka meresõitja, kes uuris Ptolemaios VIII Euergetes II valitsusajal (u 145–116 eKr) Araabia merd ja võttis ette retke Indiasse. Poseidoniose andmetel oli ta esimene kreeklane, kes purjetas mussoon-tuulte abiga Indiasse (118 või 116 eKr).

¹⁷Kreeka geograaf ja ajaloolane (u 64/63 eKr – u 20 pKr).

¹⁸Kr k 'tütarlaps', surnute-, allilma- ja viljakusjumalanna Persephone hüüdnimi.

liikmeid oli Eudoxos. Nii asus ta teele kingitustega ning pöördus tagasi lõhnaõlide ja vääriskivide lastiga. [...] Eudoxose lootused aga luhtusid. Kuningas Euergetes¹⁹ võttis kogu lasti endale.

See, mida Eudoxos õppis India meresõitjalt, oli mussoontuul-
te kasutamine, mis võimaldavad üle India ookeani otsereisi Etioo-
piast Indiasse, vältides pikka, kulukat ja ohtlikku reisi piki Araa-
bia lõunarannikut ning üle Omaani lahe. 116. aastal eKr kunin-
gas suri ja pisut hiljem saatis kuninganna Kleopatra III Eudoxose
uuele ekspeditsioonile, mis täitis taas tema laeva luksuseseme-
tega — oletatavasti vürtside, lõhnaõlide ja vääriskividega. Taga-
satee oli seikluslik; laev oli randunud kusagil Guardafui²⁰ nee-
me (Somaalia) ja Sansibari²¹ vahel. Eudoxos jõudis siiski tagasi
Aleksandriasse, kuid vaid selleks, et näha oma kauba konfiskeeri-
mist uue kuninga poolt. Siis üritas Eudoxos proovida õnne läänes.
Ta siirdus Gadesesse Hispaanias, et purjetada Aafrikasse ja jõu-
da Indiasse teist teed kaudu. See ei õnnestunud ja Mauretaania²²
kuningas andis ta üle Sullale.²³ Ta üritas neljandat reisi, kust ta
aga ei pöördunud enam iialgi tagasi. Viis, kuidas Poseidonios (ja
Strabon) on jutustanud seda lugu, vastab hellenismiajastu mait-
sele: juhus korraldab laevahuku läbi teinud indialase, teadmishi-
mulise kreeklase ja ahne kuninga kokkusaamise. Ja nagu paljudes
hellenismiajastu lugudes on selleski ootamatuid saatusepöördeid
ning nurjunud lootusi. Eudoxose seiklused iseloomustavad äär-
muslikul moel uusi võimalusi, mida hellenistlik maailm lõi kaup-
lemiseks eksootiliste toodetega ja informatsiooni levikuks. See
toimus osalt kuningliku eestkoste all, mis oli enne Aleksandrit
tundmatu.

Reisikäsiraamat, mis on tuntud kui *Seilamine Punasel me-
rel* (Periplus Maris Erythraei) ja koostatud tõenäoliselt 1. sajan-
di keskpaiku pKr, pakub üksikasjalikku informatsiooni sadama-
te, kaubaladude ja toodete kohta, mida võis leida Punase mere,

¹⁹Ptolemaios VIII Euergetes II.

²⁰Tänapäeval Caseyri neem.

²¹Saarestik India ookeanis.

²²Piirkond Aafrika loodeosas, praeguse Maroko ja Alžeeria alal.

²³Lucius Cornelius Sulla (138–78 eKr), Rooma väejuht ja riigimees.

Pärsia lahe ja India ookeani rannikult. Näiteks kaupmehed, kes huvitusid viiruki importimisest Araabia poolsaarelt, said teada, et

pärast *Arabia Felix*²⁴ it jätkub pikk rannikuala ja on üks laht, mille läbimõõt on kaks tuhat või rohkem staadioni, mille ääres asuvad nomaadid ja külates elavad kalasööjad. Otse neeme taga, mis ulatub esile sellest lahest, on rannikul üks teine kaubalinn, Kana, mis kuulub Viirukimaa, kuningas Eleazose kuningriiki; ja selle vastas, tuhat kakskümmend staadioni Kanast, paikneb kaks tühja saart, ühte kutsutakse Lindude saareks, teist Kuplisaareks. Sellest paigast sisemaa poole asub metropol Sabbatha, kus elab kuningas. Kogu viiruk, mida maal toodetakse, tuuakse kaamelitega sellesse kohta, kuhu see ladustatakse ja viiakse Kanasse vastavalt maa tavadele täispuhutud nahkkottidest kantud parvedel ja paatides.

See tekst näitab kõige ilmekamalt, kui kaugele oli teadmine neist piirkondadest jõudnud alates Aleksandri admiral Nearchose ajast, kes purjetas 327. aastal eKr Indiast Pärsia lahele. Nero valitsusajal,²⁵ kui Rooma keisril olid diplomaatilised suhted Araabia valitsejatega, riskisid tema alamad kasulootusest ajendatult võtta ette kaubaretki piki Araabia poolsaare rannikut ning nii kaugele itta kui India ja Sri Lanka. Kauplemine nende piirkondadega oli võrdlemisi mitmekesine. Näiteks oli kuulus Barygaza sadam Loode-Indias koht, kus Rooma ja Kreeka kaupmehed võisid soodsalt müüa veini, tekstiile ja hõbenõusid, samuti laulupoisse ja ilusaid tüdrukuid kuninga haaremi jaoks, saades vahetuskaubana poolvääriskive, ürte, vürtse ja eksootilisi loomi.

Keegi Sophytos, mees, kes suri Arachosia Aleksandrias (tänapäeva Kandahar)²⁶ 1. sajandi lõpul eKr, võis olla kaupmees, kes külastas Barygazat. Viimistletud huaepigrammis, mille ta lõi iseenda jaoks, esitab ta andmeid oma saavutuste kohta. Kaotanud päranduse, otsis Sophytos teid, et taastada oma esivanemate koja hiilgus. Ta võttis laenu ja lahkus oma linnast üksnes selleks, et pöörduda tagasi rikka mehena: "Selle kavatsusega ma purjetasin

---

²⁴Lad k õnnelik Araabia. Nii nimetasid roomlased Araabia poolsaare viljakat rannikuala.

²⁵Keiser Nero valitses aastail 54–68 pKr.

²⁶Linn Afganistanis.

kaubalaevadel paljudesse linnadesse, omandades suure jõukuse, tegemata selle juures kellelegi liiga.” Tema merereisid pidid olema välja jõudnud India ookeani. Kandaharist võis ta jõuda kergesti Barygaza sadamasse ja sealt võisid ta mereretked viia teda nii kaugele nagu Egiptusesse. Ta pöördus tagasi jõuka mehena, taastas esivanemate hiilguse, rajas oma esivanematele ja endale uue haua ning kirjutas kreekakeelse luuletuse kreeklastest elanikele, kes pidid Arachosia Aleksandrias ikka veel alles olema. Lõuna-India sadamakohtade arheoloogilised uuringud ja sealsed Rooma müntide ning veinianumate leiud kinnitavad Kreeka kaubandussuhete edenemist nende piirkondadega varase keisririigi ajal.

Tõuge sellisteks kontaktideks tuli Aleksandrialt. Tema sõjakäik oli hellenistliku “üleilmastumise” otsekui “suureks paukuks”. Aleksander nägi oma sõjakäigu eesmärgina pigem maailma kui Pärsia impeeriumi piiride ületamist. Ta asustas oma sõdureid strateegilistesse kohtadesse piki teed India ookeani äärde ning uuris teaduslikult kõiki alasid, mida külastas.

INIMESED LIIKVEL

Vahel sõdadest haaratud, vahel ühe valitseja võimu alla ühendatud vastastikku seotud piirkondade võrgustiku arenguga käis kaasa inimeste seniolematu liikumine. Nagu oleme näinud eelmistes peatükkides, ulatus see palgasõdurite, kunstnike, kaupmeeste, meelelahutajate, rändavate kõnemeeste ja õpetajate, kõnekunsti ja filosoofia õppijate, pühadesse paikadesse teel olevate palverändurite ja sportlaste vabatahtlikust liikumisest kodusõdadele järgnenud aja pagendatute, vangide, orjade ja diasporaa juutide sunnitud migratsioonini. Mõned liikumised kordusid reeglipäraselt, nagu näiteks “pühade saadikute” (*theōroi*) reisid, kes osalesid ülekreekalistel pidustustel, ning pealtvaatajate reisid suurtele spordivõistlustele Olümpias ja Delfis, samuti seilamine mussoontuulte toel meritsi üle India ookeani. Palju sagedamini ajendasid aga liikuma ühekordsed põhjused, nagu näiteks reisid, mida võtsid ette saadikud linnadesse, kuningate, Rooma ametnike ja keisrite juurde. Liikumine võis olla ulatuslik, nagu hellenismiajastul uute linnade või Rooma kolooniate rajamisel, gallide sissetungil Kree-

kasse ja seejärel Väike-Aasiasse või juutide ümberasustamisel pärast nende ülestõuse. Suurte rühmade liikumine oli harilikult pidev, selle tulemuseks oli elanikkonna rahvusliku koosseisu põhjalik muutumine ja kultuurilise mitmekesisuse kasv. Samal ajal oli individuaalsel ja ajutisel liikumisel, eriti kaupmeeste ja õpetlaste omal, tähelepanuväärne mõju kultuurile.

Hea näide on haritlaste reisirid. Kõnemehed, filosoofid ja ajaloolased, kes rändasid mööda Kreeka maailma, pidasid loenguid suuremates linnades ja pühamutes juba 5. ja 4. sajandil eKr. Tänu maailma seotuse kasvule alates 3. sajandist eKr ning samuti suurte pidustuste sagedusele, hariduse, ajalookirjutuse, kõnekunsti ja filosoofia edenemisele ning kuninglike õukondade olemasolule (millele järgnes keiserlik õukond Roomas) muutus nende loengute pidamine palju üldisemaks, kui see varem oli olnud. *Akroasis* (avalik loeng) on sõna, millega tähistatakse rändõpetlaste põhitegevust — linna, pühamu või õukonna külastamine, viibimine seal kas väheseid päevi või terveid kuid, ning loengute pidamine *gymnasion*’ides, teatrites, avalikes saalides ja paleedes. Loengute sisu oli väga mitmekesine: katkendite lugemine ajaloo-teostest, filosoofiliste küsimuste esitamine koos nende aruteluga, enkoomion linnale, osutades selle müütidele, saavutustele, ehitistele, kuulsatele meestele ning maastiku ilule, euloogiad keisrile, kõned, mis pakkusid nõuandeid poliitilistes või sotsiaalsetes küsimustes, nagu näiteks üksmeel linnas või linnadevaheline kokkulepe, ning katsed tõendada kahe linna või piirkonna “sugulust”, mis põhinesid mõnede jumalate või rajaja-heeroste sugulusel.

Ilioni Polemon on üks selle ajajärgu kõige paremini tuntud mitmekülgne õpetlane. Ta reisis ringi, kogus informatsiooni kohaliku ajaloo ja kultuste kohta ning pidas neil teemadel 170. aastatel eKr Delfis ja Ateenas loenguid. Alates 2. sajandist eKr muutusid roomlasi ülistavad euloogiad üha tavalisemaks, ja kui senati mõju Kreeka sündmustele kasvas, lisandus Rooma linn haritlaste lemmiksihtkohtadele. Mõned neist tulid Rooma oma linna saadikutena, teised Rooma riigimeeste sõpradena ning kolmandad otsisid uues maailma metropolis oma õnne. Selles suhtes oli pöördepunktiks Ateena “filosoofide saatkond” Rooma 155. aastal eKr, mis näib olevat saadetud abi otsima senati otsuse vas-

tu määrata linnale rahatrahv. Karneadese²⁷ loengud, mis keskendusid ühel päeval õiguse kaitsmisele ja järgmisel vastupidi, said kuulsaks. Kuigi Rooma konservatiivne senaator Cato Vanem²⁸ saavutas selle, et filosoofid linnast kohe lahkusid, jäi nende mõju püsima ning järgmistel kümnenditel külastas hulk Kreeka haritlasi Roomat korduvalt.

Rändavate ajaloolaste, kõnemeeste, grammatikute ja filosoofi-de tegevus (või õpetlaste, kes ühendasid nende valdkondade teadmised ja olid tuntud kui “sofistid”) jätkus keisririigi perioodini, jõudes haripunkti ajal, mis on tuntud “teise sofistkana”, ning kestis ligikaudu Nero valitsusajast 3. sajandi alguseni pKr. Kõnemees Prusa Dioni loengud, kelle tegevuse kõrgaeg jääb Flaviuste²⁹ ja Traianuse valitsuseaga³⁰ ning kes on tuntud kui Chrysostomos (Kuldsuu), on selliste loengute kõige paremad näited tollest perioodist. Need käsitlesid sageli olulisi poliitika- ja moraalteemasid, nagu näiteks ideaalne kuningavõim, orjus ja vabadus, kuid hõlmasid ka mängulisi retooriliste oskuste arendamise harjutusi, nagu näiteks tema “Juuste ülistuseks”. Oma seisukoha väljendamine võib olla autokraatliku valitsuse ajal siiski ohtlik. Vespasianuse valitsuse ajal olid filosoofid kui kahjulikud õpetlased aetud Roomast välja ning Domitianuse ajal saadeti pagendusse ka Dion. Üldiselt oli aga 2. sajand rändõpetlastele kuldne ajajärk. Nende õpetused ja loengud mõjutasid märgatavalt kultuuri ühtlaseks muutumist, ideede ning kirjandus- ja retoorikastiilide levikut.

“Suundu itta!” oli nõuanne enamiku Aleksandri järel elanud kreeklaste jaoks ja väheste, kuigi oluliste eranditega, nagu näi-

²⁷Karneades Küreenest (214–129 eKr), Kreeka filosoof, filosoofilise skeptitsismi peaesindaja.

²⁸Marcus Porcius Cato, hüüdnimega Maior (Vanem) (234–149 eKr), Rooma riigimees ja kirjanik. On saanud kuulsaks sellega, et nõudis senatis Kartaago hävitamist, lõpetades iga kõne sõnadega *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam* (Muide, ma arvan, et Kartaago tuleb hävitada).

²⁹Mõeldud 1. Flaviuste dünastiat, kuhu kuulusid keisrid Vespasianus (valitses 69–79), Titus (79–81) ja Domitianus (81–96).

³⁰Keiser Traianus valitses aastail 98–117 pKr. Tema valitsusajal saavutas Rooma riik suurima territoriaalse ulatuse.

teks Pyrrhose³¹ sõjaretked Itaaliasse ja Sitsiiliasse, jäi see nii sa-
janditeks. Kui Rooma kindlustas oma positsiooni *oikoumenē* kes-
kuses ning *Pax Romana*³² tegi reisimise üsnagi ohutuks, leid-
sid üksikisikud ja isikute rühmad Kreekast ning helleniseerunud
provintsidest tee Rooma, Itaaliasse ja lääneprovintsidesse. Kirja-
mehed, näitlejad ja sportlased olid väike, meie allikates ülesin-
datud osa sellistest inimestest. Suurem osa neist olid orjad, kaup-
mehed, kunstnikud ja oskustöölised. Mõnikord kõnelevad sellis-
te inimeste lugudest hauaraidkirjad, nagu näiteks Tessaloonikast
pärit Hyle kurva juhtumi puhul, kes suri üksinda Bonnis umbes
200. aastal: “Tessaloonika oli minu isamaa ja Hyle oli minu nimi.
Asios, Battalose poeg, vallutas mu armujoogiga, kuigi oli eunuhh.
Ja nii jäi minu pulmavoodi kasutuks. Nüüd leban siin, nii kaugel
isamaast.” Rooma keisririigi väikeses maailmas võis üks naine
Tessaloonikast, kes oli järgnenud abikaasale Saksamaale, mõelda
oma isamaale vaikselt nostalgiga.

“Pikal hellenismiajastul” ei liikunud mitte ainult inimesed,
vaid seda tegid ka objektid. Sõjasaagiks saadud Kreeka kunstiteo-
sed kaunistasid Rooma majasid ja villasid ning Rooma savilam-
bid valgustasid Väike-Aasia maju. Üksikud Kreekas ja Roomas
valmistatud esemed jõudsid koguni Hiinasse, Taisse ja Koreasse,
osutades kontaktidele, kui mitte korrapärasele kaubandusele.

Lõpuks ei tohiks me unustada loomade liikumist: hobused ja
koerad piirkondadest, mis olid kuulsad nende erilise aretamise
poolest, kuid samuti eksootilised loomad, keda näidati protses-
sioonides ja triumfiringkäikudes või kes tapeti areenil. Ühe rän-
dava sea hauaepigramm pakub meile ebatavalist sissevaadet lii-
kuvusse sel ajajärgul. Tõenäoliselt treenitud välja akrobaatilis-
teks trikkideks pidustustel, tegi siga läbi kogu tee Dyrrhachionist

---

³¹Epeirose (piirkond Kreekas) kuningas, valitses aastail 306–
270 eKr. Vallutas Makedoonia ja Tessaalia (Põhja-Kreekas) ning võttis
ette sõjaretke Itaaliasse ja Sitsiiliasse, pärast ränka võidukat Ausculumi
lahingut 279. aastal (Pyrrhose võit) sai Beneventumi lahingus (275 eKr)
roomlastelt lüüa ja pidi Itaaliast taanduma.

³²Lad k Rooma rahu, mis tähistab umbes 200-aastast ajajärku Rooma
ajaloos (27 eKr – 180 pKr), mida tuntakse kui rahu- ja õitsenguperioodi.

Aadria mere äärest Edesasse Makedoonias, et osaleda Dionysose protsessioonis. Pidustuste ajal sõitis aga vanker temast üle:

Rändava sea epitaaf.

Siin lebab siga, kõigi poolt armastatud, noor neljajalgne, lahkunud Dalmaatsia maalt, toodud kingiks. Ma jõudsin Dyrhachioni ja soovisin külastada Apolloniat. Ma läbisin kõik maad oma jalga del, üksi, võitmatuna. Nüüd aga olen ma hüljanud valguse ratas te vägivalla tõttu. Ma soovisin näha Emathiet ja falloosevankrit,³³ kuid nüüd olen ma siin puhkamas, kuigi olin liiga noor, et loovutada end surmale.

Inimkonna varasemast ülestähendatud ajaloost ei ole võimalik leida perioodi, mil liikumine oleks olnud nii intensiivne, massiivne ja laiaulatuslik. *Oikumene* järkjärguline poliitiline ja kultuuriline lõimumine, mis oli alguse saanud Aleksandriga ja jätkanud kasvu Rooma keisrite ajal, ei juurinud siiski välja kohalikke identiteete ega ustavust kohalikele traditsioonidele.

KULTUURILINE LÕIMUMINE JA KOHALIKUD TRADITSIOONID

Ühe templi lähedale Bahariya oasis oli ajal, mil Aleksander viibis Egiptuses või pisut pärast seda, püstitatud üks altar või postament. Selle esiküljel on hieroglüüfkirjas tekst, mis nimetab Aleksandrit tema vaarao-tiitlitega, nagu Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas, Amoni poeg, Amon-Ra armastatu.³⁴ Vasakul küljel on kreeka keelne tekst, mille on ilmselt kirjutanud kiviraidur, kes ei tundnud kreeka tähti, ja mis teatab: “Kuningas Aleksander pühendas selle Amonile, oma isale.” See võib olla kõige varasem säilinud tekst, mis näitab, et Aleksander võttis omaks vallutatud piirkonna kohalikud traditsioonid, esitades end kohaliku jumala

---

³³ Vankrile paigutatud hiiglaslik fallos oli jumal Dionysose sümbol, millel oli oluline koht tema auks korraldatud protsessioonides.

³⁴ Amon oli loomis- ja viljakusjumal Vana-Egiptuse usundis. Keskmise riigi ajal (2040–1730 eKr) samastati ta päikesejumal Raga, kelle pojaks oli kuningat peetud juba Vana Riigi (2778–2263 eKr) algul. Kuningavõimu jumalikkuse kontseptsiooni kohta Egiptuses vt Sergei Stadnikov, “Vana-Egiptuse jumalkuninga institutsiooni olemusest”. — Sergei Stadnikov, *Muinas-Egiptuse ahvatlus: Artikleid Vana-Egiptuse kultuuriajaloost ja selle retseptsioonist*. (Gigantum humeris.) Koost. ja toim. Marek Tamm. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2019, lk 95–108.

pojana, täpselt nii, nagu iga vaarao oleks teinud enne teda. Aleksander võttis omaks ka Pärsia impeeriumi kuninglikud traditsioonid. Tema järeltulijad nii Egiptuses kui ka Seleukiidide³⁵ riigis järgisid seda eeskujut.

Kreeka ja kohalike traditsioonide ühtesulatamist on peetud hellenismiajastu üheks kõige tähtsamaks kultuurinähtuseks. See leidis aset eri vormides ning sellel oli mitu intensiivsustaset. Kreeka stiilis kujutatav kunst ja arhitektuur muutus valdavaks Seleukiidide impeeriumis ja vähemal määral ka suuremas osas Egiptuses ning avaldas ühtlasi tugevat mõju väljaspool Seleukiidide riigi piire, Kreeka-Baktria³⁶ ja Kreeka-India kuningriikide³⁷ alal. Nagu näitavad Mathura³⁸ reljeefid, mis on dateeritud 2. sajandisse eKr, ning Pakistani kivipaleid mütolooiliste olenditega 1. sajandist eKr, oli see mõju Pakistanis ja Põhja-Indias tugev. Nagu võime näha Gandhara budistlike skulptuuride puhul,³⁹ jäi see nähtavaks kuni 2. sajandini pKr.

---

³⁵Hellenistlik valitsejadünastia, millele pani aluse Aleksander Suure väepealik Seleukos (kuningana Seleukos I Nikator; valitses 305–281 eKr). Seleukiidide riigi tuumikalaks oli Süüria-Mesopotaamia ala, kuid ajuti kuulus Seleukiidide valdustesse ka Iraan koos ulatuslike aladega Kesk-Aasias ja Loode-Indias.

³⁶Hellenistlik kuningriik, mis tekkis u 250 eKr, kui Baktria lõi lahku Seleukiidide riigist. Juba 2. sajandil eKr tungisid selle riigi territooriumile sküüdid ja seejärel kušaanid, kes liitsid ala oma riigiga.

³⁷2. sajandil eKr tekkinud Kreeka-India kuningriik paiknes Loode-Indias. Hakkas juba 1. sajandil eKr kaotama oma territooriume kušaanidele, sküütidele jt ümbritsevatele hõimudele. Lakkas lõplikult olemast meie ajaarvamise algul. Kõige tuntum India-Kreeka kuningriigi valitseja oli Menandros I Soter (165 või 155 – 130 pKr), kes on tuntud budismi soosijana. Ta esineb Milinda nime all budistlikus tekstis *Milindapañha* (paali k Milinda küsimused). Vt selle kohta: Linnart Mäll, Märt Läänemets, Teet Toome, *Ida mõtteloo leksikon: Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia*. (Studia Orientalia Tartuensia. Series nova, 2.) Tartu: Tartu Ülikool, 2006, lk 131.

³⁸Ajalooline linn Põhja-Indias.

³⁹Gandhara on ajalooline piirkond tänapäeva Pakistani ja Afganistani territooriumil, mis meie ajaarvamise esimestel sajanditel oli oluline budismikeskus. Gandharas sündis 2. sajandil eKr kreeka kunsti mõjul uus kunstikoolkond, mis hakkas teadaolevalt esimesena kujutama bu-

Rändava buda reljeef Mathurast.
Kunstnikku on mõjutanud hellenismiajastu skulptuur.

Kultuurilise lähenemise kõige paremini dokumenteeritud vormiks on kreeka keele kasutamine Egiptuse ja Aasia kuningriikides. Kreeka keelt ei kasutanud mitte üksnes haldusaparaat, vaid ka kohalikud elanikud, näiteks pühendustes ja ehitiste raidkirjades. Kuigi keel oli kreeka keel, olid ideed ja tavad, mida see väljendas, enamasti kohalikud, segunedes järg-järgult kreeka kolonistide tegevuse, väärtuste ja uskumustega. Vallutatud aladel olid juurutatud tüüpiliselt kreekalikud sotsiaalsed institutsioonid, nagu sporditreening, võistlused ja teatrietendused, ning vastupidi — kreeka kolonistid võtsid üha rohkem omaks kohalikke kombeid, samastasid kohalikke jumalaid enda omadega ning kohandasid

---

dasid inimkujulisena. Vt selle kohta *Ida mõtteloo leksikon*, lk 59, ning Sagar, “Kušaanide kultuuriline panus”, nr 10, lk 1844.

oma riietust ja toitumist kohalike oludega — nii kanti näiteks Egiptuses villaste asemel linaseid rõivaid. Kõige tähtsamad kohalike traditsioonide edendajad olid hellenistlike kuningriikide alal kohalikud preestrid. Nad ei võidelnud üksnes kuningatega läbirääkimisi pidades oma kogukondade privileegide eest, vaid säilitasid samuti kombeid, suheldes kohalike elanikega, jätkasid dokumentide koostamist kohalikes keeltes ja hoidsid alal kohaliku mineviku mäletamist. Manethon, kes oli oletatavasti Ptolemaios II valitsusajal⁴⁰ Heliopolise preester, kirjutas Egiptuse ajaloo, mis on säilinud üksnes fragmentidena, kuid oli kreeklaste teadmiste jaoks Egiptusest oluline allikas.

Allpool haldusaparaadi tasandit olid kreeklased ja kohalikud elanikud pidevas suhtluses. See tekitas ka konflikte. Jeruusalemma konservatiivsed juudid hülgasid kreeka *gymnasion*'i institutsiooni ning Egiptusest on säilinud papüürustel kaebused, mis mõnikord kajastavad rahvustevahelisi pingeid. 218. aastal eKr kirjeldab keegi Herakleides kaebekirjas oma konflikti ühe egiptuse naisega Magdolas:

Üks egiptuse naine, kelle nimi olevat Psenobastis, kummardus välja aknast, kui ma olin möödumas tema majast, ja kallas minu riiete peale ööpoti uriinist tühjaks, nii et ma sain läbimärjaks. Kui ma teda vihaselt noomisin, sõimas ta mind. Kui ma vastasin lahkelt, tõmbas ta parema käega üle minu mantlisiilu, millesse ma olin mähitud, käristas seda ja rebis selle ära, nii et mu rind jäi päris paljaks. Samuti sülitas ta mulle näkku paljude inimeste nähes, keda ma kutsusin tunnistajaks... Seepärast ma palun sind, oo kuningas, kui sa oled armulik, mitte eirata mind, kes ma olen ilma põhjuseta nõnda ühelt egiptuse naiselt tuuseldada saanud, sest ma olen kreeklane ja külaline.

Sama ajajärgu papüüruused näitavad aga ka seda, kuidas kreeka asunikud rajasid üha rohkem segaperekondi, abielludes egiptuse naistega. Mees nimega Dryton ja tema perekond on jätnud meile suure hulga dokumente, mis näitavad kreeklaste ja egiptlaste elu sisemist poolt. Dryton, kes oli tõenäoliselt Kreetalt pärit palgasõduri poeg või järeltulija, sündis umbes 195. aastal eKr

---

⁴⁰Ptolemaios II Philadelphos valitses aastail 285–246 eKr.

Kreeka linna Ptolemaisi⁴¹ kodanikuna. Nagu me võime järelda tema kreetalasest äia Esthladase nime põhjal, oli tema esimene naine Sarapias päritolult kreetalane. Järelikult abiellus Dryton kõigepealt omaenda rahvusühma liikmega. Pärast Sarapiase surma või lahutust temast abiellus Dryton umbes 150. aastal eKr uuesti. Tema teine abikaasa Apollonia, keda hüüti ka Senmouthis, oli palju noorem, ta polnud kodanikuseisusest ega kreetalane. Tema perekond oli tõenäoliselt Egiptusesse sisse rännanud Küreest hiljemalt 3. sajandi keskpaiku eKr. Pärast seda, kui perekond oli elanud kolm või neli põlvkonda Egiptuse maapiirkonnas, olid tema perekonnaliikmed võtnud suurel määral omaks egiptuse kultuuri ja egiptuse nimed. Sellel Apollonial, tema neljal õel ja viiel tütreil olid kreeka-egiptuse topeltnimed. Kahe kultuuri lähenemine tuleb rohkem ilmsiks Drytoni laste põlvkonnas. Kahest tema tütrest on teada, et nad olid abielus egiptuse meestega ja siis neist lahutatud.

Samalaadsed muutused ilmnevad Kreeka emamaal ja Väike-Aasia kreeka kolooniates, kui sinna asusid alates 2. sajandi keskpaigast eKr itaallased. Nii segaabelud kui ka lihtsalt koosseistestimine samas piirkonnas edendasid kultuurilist lähenemist. Rooma õigusel ja institutsioonidel oli samuti suur mõju. Näiteks reformis umbes 100. aastal pKr Chersonesos Tauris (tänapäeva Sevastopol) oma kohtusüsteemi, võttes omaks Rooma *relectio iudicum*'i põhimõtte — s.t vastaste õiguse praakida välja kuni viis kohtunikku.

Rooma kolonisatsioon mõjutas kõige rohkem kultuuri. Ladina keel ei olnud Rooma kolooniates mitte ainult ametlik keel, vaid ka elanike kõnekeel. Paljudes kolooniates oli ladina keel järk-järgult asendunud kreeka keelega ning seda kasutati ainult ametlikes dokumentides või avalikes raidkirjades. Oli aga ka kolooniaid, nagu Filipi ja Dion Makedoonias, Patrae Ahhaias ja Aleksandria Troas Väike-Aasias, kus ladina keel säilis suhtluskeelena kuni 2. sajandi lõpuni või 3. sajandini pKr. Kanda olid kinnitanud ka Rooma jumalad, pidustused ja rituaalid ning nende mõju ei piirdunud ko-

---

⁴¹Ptolemais oli Kreeka linn Kürenaikas, tänapäeva Liibüa territooriumil.

looniatega. Üks varane näide kultuurilisest lähenemisest on Rooma *compitalia*-pidustuste juurutamine Deelose saarele 2. sajandi lõpul eKr. Seda pühitseti piirkondades, kus elasid Itaalia perekonnad, majade ees ja ohvritega, mida pakuti Rooma perekonnajumalatele laaridele, samuti Mercuriusele (keda samastati Kreeka Hermesega) ja Herculesele. Kuigi pidustused olid itaalikute kogukonna ametlikud pidustused, võtsid need omaks ka itaalia perekondade vabakslastud. Spordivõistlused (*ludi*) ja ohvid olid osa algupärasest traditsioonist, kuid tava püstitada altareid majade ette oli Kreeka komme, mille itaallastest asunikud üle võtsid.

Rosalia-nimeline Rooma matuserituaal on teine juhtum. Iga aasta maikuus peetud Rooma *rosalia*-pidustustel, mis olid pühendatud lahkunute mälestusele, kaunistati haudu roosidega. Balkanile olid selle kombe toonud esmalt roomlased ja Itaalia asunikud ning juba varsti võtsid kohalikud elanikud selle *rhoda* või *rhodismos*'e nime all omaks, sest seda sai lihtsalt seostada traditsioonilise tavaga tuua haudadele lilli. See levis Balkani poolsaarelt kaugemale itta, Väike-Aasiasse. Kunstilised mõjud liikusid vastassuunas, Kreekast Itaaliasse, Rooma ja lääneprovintssidesse. Kreeklaste võistluskultuur ei olnud samuti läänes tundmatu. Umbes Hadrianuse surma ajal ehitas keegi Caius Valerius Avitus villa Tarracosse Hispaanias. Maalitud kreekakeelsed kirjad seinal oleval freskol meenutavad võituseid — kõige tõenäolisemalt perekonnaliikmete omi — kahel Kreeka spordivõistlusel, Nemea ja Aktia mängudel.

Vähem või rohkem ühtses kultuuris, mida me nimetame *koinē*'ks, säilisid kohalikud traditsioonid. Vahel teame neist ainult seetõttu, et kirjaoskuse levik võimaldas kohalikel elanikel luua raidkirju, mis tõendavad, et rituaale pidi olema praktiseeritud sajandeid, ilma et need oleksid jätnud varasemaid jälgi kirjalikes jäädvustustes. Lüüdiast⁴² on alles 2. ja 3. sajandist pKr raidkirju, mis mainivad ainulaadset rituaali, mille kaudu süü kanti üle loomade kolmikule, kes esindasid erinevaid ruume, nagu maad, taevast, allilma ja jõgesid — *triphōnon* (kolme hääle loomad) ja *enneaphōnon* (üheksa hääle loomad); loodeti, et loomad viivad süü

---

⁴²Maakond Väike-Aasia lääneosas.

minema. Sellele süü ülekandmisele loomadele leidub paralleele 2. eelkristliku aastatuhande hetitide rituaalis, mille järgi erinevad elusolendid — linnud, kalad, hiired — vabastati, et kõrvaldada pahed ja patud; rituaali saatsid loitsud. Kõige tõenäolisem seletus näib olevat selliste traditsiooniliste rituaalide säilimine kohalikes pühamutes läbi sajandite, mitte nende kunstlik taasestamine. Tralleises mainivad 2. ja 3. kristliku sajandi raidkirjad mujal mittetõendatud rituaali “konkubiini” (*pallakē*) teenimisest ja “neid, kes ei pese oma jalgu” (*aniptopodes*). Me võiksime kalduda pidama seda kultust veidralt omapäraseks kui kunstlikku taasestust või “traditsioonide leiutamist”, kui tekstid ei teataks, et neid funktsioone oli palju põlvkondi kandnud edasi sama perekond. Ühte teist Lüüdia traditsiooni, mis näib olevat jäänuk pikast pärimusest, kirjeldas Pausanias,⁴³ kes nägi seda “Pärsia Artemise”⁴⁴ templites Hierokaisareias ja Hypapias Lüüdias 2. sajandi keskel pKr. Nendes pühamutes olid altarid, millele *magos*,⁴⁵ pärsia preester, kes kandis tiaarat, asetaskuivad puud. “Siis laulis ta ühele või teisele jumalale võõras keeles, mis oli kreeklastele mõistetamatu, retsiteerides appikutset mingist raamatust”, oodates, et puud süttiksid ilma tule kasutamisetä.

Viibides Capril,⁴⁶ üksnes mõni kuu enne oma surma 14. aastal pKr, annetas Augustus⁴⁷ roomlastele Kreeka rõivaid ja Rooma rõivaid kreeklastele ning julgustas mõlemat rühma kõnelema teise keelt. Keisririigi periood oli osmoosi ajajärk. Just see kreeklaste vastasseis teiste kultuuridega tegi nende haritlased teadlikuks oma kultuuritraditsioonidest, tekitades suure huvi Kreeka mälestiste ja ajaloo vastu. “Pikk hellenismiajastu” oli ajalookirjutuse

---

⁴³Väike-Aasiast pärit kreeka kirjanik (2. saj. pKr), kirjutas Kreeka geograafiat, kohaajalugu, kunstimälestisi ja kultusepaiku kirjeldava teose *Kreeka perieees*.

⁴⁴Nii nimetati antiikmaailmas pärsia viljakusjumalannat Anahitat.

⁴⁵Mõistega *magoi* tähistati antiikajal pärsia ja babüloonia preestreit. Kuna nende rituaalid olid kreeklastele mõistetamatud, hakati nende tegevust seletama nõiakunstina, millest tuleb ka mõiste “maagia”.

⁴⁶Capri saar asub Türrreeni meres, Surrentumist (nüüd Sorrento) edelas.

⁴⁷Keiser Augustus valitses aastail 27 eKr – 14 pKr.

kuldne ajastu, vähemalt selles osas, mis puudutab kvantiteeti; see oli ühtlasi mälestusaastapäevade, ajaloomälestiste ja mütograafia kuldajastu. Kreeklased võitlesid kosmopoliitses maailmas avara kreeka identiteedi säilitamise pärast, sageli peale kohaliku, linna või piirkondliku identiteedi. Ühe ametniku tiitel oli 2. sajandil pKr Tanaisis, sissepääsu juures Aasovi merele, *hellēnarchēs*, “kreeklaste peamagistraat”.

Isegi aegadel, mil (eriti keeleline) assimileerumine Rooma keisririiki oli tugev, ei tuhmunud mälestus kreeka päritolust kunagi. Ühes oma “Peidetud luuletustest” väljendas Kavafis⁴⁸ tal- le iseloomuliku ajalootundlikkuse ja terava pilguga, innustatuna ühest kohast 2. kristliku sajandi autoril Athenaiosel, seda mälu püsivust:

Poseidonlased⁴⁹ unustasid kreeka keele,
olles sajandeid segunenud
türreenide, latiinide ja muude võõrastega.
Esivanemate pärimusest oli neil alles
ainult uhkete riitustega kreeka pidu,
lüürad ja flöödid, võistlused ja vanikud.
Peo lõpul oli neil kombeks
vesta vanadest tavadest
ja lausuda veel kord kreeka nimesid,
mida mõistsid vaid üksikud.
Nii lõppeski pidu alati nukralt.
Neile ju meenus, et nemadki olid kord kreeklased —
kunagi olid nad italoodid⁵⁰;
kuidas nad on mandunud, mis on neist küll saanud,

---

⁴⁸Konstantinos Kavafis (1863–1933), Aleksandrias elanud kreeka luuletaja. Eesti keeles on ilmunud *Luuletused* Mati Sirkli tõlkes (Tallinn: Eesti Raamat, 1989) ning *Kogutud luuletused* Carolina Pihelgase tõlkes (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014).

⁴⁹Poseidonia (Id Paestum) — ajalooline kreeka linn Lõuna-Itaalias.

⁵⁰Kreeka päritolu asukad Lõuna-Itaalia rannikul ja Sitsiilias, roomlased nimetasid piirkonda hiljem Magna Graecia’ks.

elavad ja kõnelevad nagu barbarid,
lahku rebitud — häda ja õnnetus! — kreeka elust.⁵¹

ANGELOS CHANIOTIS (1959) on Princetoni Ülikooli (USA) ajaloo professor. Tema peamiseks uurimisvaldkonnaks on hellenismi ajajärk ning Rooma keisririigi idaprovintsid. Tähtsamaid teoseid: *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History* (Malden, MA: Oxford 2005); *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit* (Stuttgart: Steiner, 1996); *Das antike Kreta* (München: Beck, 2004); *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften: Epigraphische Beiträge zur griechischen Historiographie* (Stuttgart: Steiner, 1988).

---

⁵¹Kreeka keelest tõlkinud Carolina Pihelgas. *Toim.*

HELEN LOIT. Roheline Tārā (2019)

KAS VESI VÕIB MÄLETADA?

Rein Munter

*Sa ei ole elule vajalik:
sa oled elu ise.
Sa täidad meid rõõmuga,
mida ei saa meeltega seletada.*

Antoine de Saint-Exupéry
(1958: 73)

SISSEJUHATUS

Keemia- ja keskkonnainsenerina olen ühel või teisel viisil veega tegelnud juba 1962. aastast alates. Tean nüüd enam-vähem, kuidas vett õigesti puhastada, et vabastada teda ohtlikest saasteainetest ja kaitsta inimeste tervist, ning kuidas vett paremini säästa. Aga üha enam painab mind põhimõtteline küsimus, mis vesi tegelikult on: miks Antoine de Saint Exupéry nimetas vett eluks endaks, miks Leonardo da Vinci võlutult veekeeriseid joonistas, miks teda paljude rahvaste pärimustes ikka ja jälle ülistatakse.

Esimest korda tabasin end nende küsimuse üle juurdlemas 1965. a suvel Tallinna veepuhastusjaamas Ülemiste järve ääres. Tegin seal professor Enno Siirde noore aspirandina järvevee osoonimise esimesi katseid uudse konstruktsiooniga osooni ja vee kontaktaparaadis ning jälgisin huviga, kuidas kollakasse ja natuke hägusesse järvevette juhitud osoon muutis selle läbipaistvamaks ja meeldivalt sinakaks ning andis veele värsket lõhna ja maitset. Miks need muutused järsku tekkisid, mis muutus vee struktuuris

ja omadustes? Miks loodusvee kloorimine neid positiivseid muutusi ei tekita, vaid hoopis ohtlikke trihalometaane?¹

Hiljem, kui olin tutvunud teadusartiklitega, sai selgeks, et oma osa etendavad vee klastrid, keerulise konfiguratsiooniga kompleksid, mis tekivad sidemete moodustumise tõttu ühe veemolekuli vesinikuaatomi ja teise veemolekuli hapnikuaatomi vahel. Tavalisel temperatuuril sisaldab vedel vesi dünaamilisi klastreid, mis koosnevad 50–100 veemolekulist.

Oluline pole seega mitte ainult vee keemiline koostis, vaid ka struktuur. Viimased 20 aastat on arvatud, et tekkivate vesiniksidemete arv vee molekuli kohta on 3–6 ehk keskmiselt 4,5. Nüüd on leitud, et vesiniksidemed tekivad ja purunevad mõnikord kiirusega üks pikosekund, s.t üks triljondik sekundit (10^{-12} s). Selle teemalisi artikleid jälgides sattusin teadlaste kohati ägedale vaidlusele küsimuse üle, kas veel võib olla mälu.

Praeguse seisuga pole veel võimalik anda sellele küsimusele lõplikku, ammendavat vastust, millega kõik asjast huvitatud rahule jääksid. Püüan järgnevalt anda lühiülevaate “mälu teooria” pooldajate katsetest ja nende põhjal tehtud, võib-olla liiga optimistlikest järeldustest. Tuumamagnetresonantsspektroskoopia, spektraalanalüüsi, skaneeriva elektronmikroskoopia jt nüüdisaegsete vee struktuuri uurimise meetodite nüansid jäävad siin küll kajastamata, kuid loodetavasti õnnestub sellest põnevast väitlusest siiski esialgne ülevaade anda.

ÜLEVAADE PEAMISTEST UURINGUTULEMUSTEST

Pandora laeka avas Prantsuse immunoloog Jacques Benveniste (1935–2004), kes tuli 1980. aastatel välja väitega, et veel on mälu, s.t omadus salvestada teatud ajaks välismõjutuste tagajärjel struktuuris tekkinud muutusi. Täpsemalt väljendudes võib

---

¹Trihalometaanid on vee kloorimise kõrvalsaadused (kloroform, bromoform jt), milles metaani (CH₄) neljast vesinikust kolm on asendunud halogeeniga; võivad olla kantserogeense toimega. *Toim.*

vee mäluks nimetada talle omistatud võimet “mäletada” vees lahustunud aineid isegi pärast peaaegu lõpmatut lahjendamist. See on tegelikult mehhanism, millel põhineb homöopaatiline ravi. Benveniste’i ja tema kolleegide selleteemalise artikli ajakirjas *Nature* (Davenas jt 1988) kuulutas enamik teadlasi kiiresti libateaduseks. Benveniste sellega ei nõustunud ja vaidles süüdistajatele raevukalt vastu, öeldes, et niisugune nõiajaht tapab teaduse (vt Benveniste 1988).

Mida siis Benveniste’i uurimisrühm sisuliselt uuris ja väitis? Nad lahjendasid inimese antikehi vees sellise lahjendusastmeni, et vesilahusesse ei saanud alles jääda ühtegi antikeha molekuli. Sellest hoolimata väitsid nad, et inimese basofiilid — teatud tüüpi valged verelibled, mis annavad immuunvastuse näiteks parasiitidega nakatumise korral — reageerisid sellele lahusele nii, nagu oleksid nad ikkagi antikehaga kohtunud. Kuid Benveniste rõhutas, et kirjeldatud efekt ilmnes ainult siis, kui lahust lahjendamise ajal väga intensiivselt segati. Mingit teoreetilist seletust sellele nähtusele ta ei andnud. Hiljem astus ta veel sammu edasi, väites, et vees sisalduvat molekulaarset infot saab edasi anda elektromagnetilise välja kaudu, seda otsekui magnetlindile kandes (Benveniste jt 1996; Benveniste jt 1998).

Nature peatoimetaja John Maddox (1925–2009), olles ise skeptik, manitses sellesama esimese, 1988. aasta artikli kaaskirjas lugejaid kohtuotsust ajakirjas avaldatud uskumatute väidete kohta edasi lükkama, kuni Benveniste’i katsetulemusi on korratud. Järgenenud aastatel tegidki hulga katseid nii Benveniste’i enda uurimisrühm, USA kaitseministeerium (vt Bellamy 2013), BBC saate “Horizon” juhid ja külalised (vt Homeopathy... 2002) kui ka teised uurijad, kuid ükski neist ei suutnud kontrollitud tingimustes järjepidevalt Benveniste’i katsetulemusi korrata, ehkki kümne aasta jooksul, nagu mõni tunnistas, esines ka õnnestumisi.

Argumentideks vee mälu vastu ongi alati olnud raskused Benveniste’i katsetulemuste kordamisel teiste uurijate poolt, väide, et vee “mälu” kandjate, veeklastrite eluiga on selleks liiga lühike ($\sim 10^{-12}$ sekundit), ning üldise teoreetilise tausta puudumine. On ka väidetud, et neist protsessidest arusaamiseks tuleb aluseks võtta kvantmehaanika, mitte klassikaline füüsika.

Ajakirja *Science* veele pühendatud 2004. a erinumbris on kokkuvõtte kõigist tolleks ajaks tehtud vee struktuuri ja mälu uuringutest. Muu hulgas on seal ära toodud USA Pittsburghi ülikooli keemiaprofessori Kenneth D. Jordani (snd 1948) uuritud dodekaeedrikujulise veeklastri ($20 + 1$) mudel, mille tsentris on üks H_2O molekul ja klastri pinnal üks H_2O molekul + prooton = H_3O^+ (vt ka Douberly jt 2010). See on üks stabiilsemaid konfiguratsioone 10^{20} võimalikust. Hiljuti tuvastati, et kõigil veeklastritel polegi eluiga alati nii lühike ja ühesugune, näiteks klastritel $(\text{H}_2\text{O})_{20}$ ja $(\text{H}_2\text{O})_{100}$ on see võrdlemisi pikk.

Juba 32 aastat on möödunud Benveniste'i artikli ilmunisest ajakirjas *Nature*, ilma et keegi oleks suutnud tema katseid veenvalt korrata. Võiks arvata, et asi on üheselt selge: pole mingit alust omistada veele mälu. Ent vaidlused siiski jätkuvad ja viimastel aastatel üha kasvava ägedusega. Miks? Põhjuseks on üha täpsemate uurimismeetodite rakendamine ja nende abil saadud uued, seni selgitamata tulemused.

Süsteemaatilisi vee struktuuri ja mälu uuringuid on uuemal ajal koordineerinud Gerald H. Pollack (snd 1940) Washingtoni ülikoolist, kes on nüüd juba 12 aastat korraldanud ka iga-aastasi konverentse vee füüsikalistest, keemilistest ja bioloogilistest aspektidest. 2017. a veekonverents oli pühendatud Jacques Benveniste'i mälestusele, kes ütles pärast oma novaatorlike mõtete eest teadusüldsuse põlu alla sattumist "Võib-olla oleksin pidanud need andmed ära viskama."² Seni viimane, 2019. a veekonverents toimus Bad Sodenis Saksamaal. Avaettekande pidas Pollack ise teemal "Vee neljas faas". Kõnekad on ka teiste ettekannete teemad: "Vesi, DNA, peenenergia ja tervendamine" (Nobeli auhinna laureaat Luc Montagnier), "Vesi, RNA ja elu olemus" (Arjun Raman Washingtoni ülikoolist), "Tootmisprotsesside mõju struktureeritud vee omadustele" (Gun Woong Bahng New Yorgi osariigi ülikooli Korea filiaalist), "Dünaamilised kujundid vees kui analoogimudelid" (bioloogi haridusega Inglise parapsühholoog Rupert Sheldrake) jt. Selle aasta oktoobrisse kavandatud konverents tuli koroonapandeemia tõttu edasi lükata 2021. a teise kvartalisse.

---

²Vt www.payonline.lsbu.ac.uk/water/memory_of_water.html.

Vaatame lühidalt veel mõne teadlase arvamusi ja uurimistöö tulemusi.

Gerald Pollack on aastaid kulutanud rahvusvahelise auditooriumi veenmisele selles, et vesi ei ole tegelikult üldse tavaline vedelik. Oma 2001. a ilmunud raamatus *Rakud, geelid ja elu mootorid* selgitab ta, kuidas rakk talitleb, näidates, et vesi on kõigi protsesside keskmes. Üks huvitavamaid väiteid selles raamatus on, et raku tsütoplasma sarnaneb pigem geeliga kui tavalise vesilahusega.

Pollacki arvates paigutuvad vee molekulid laetud pindade, näiteks valkudega kokku puutudes massiivide või kihtidena, omandades kindla struktuuri (Pollack 2013). Raku vesi on absorbeerunud biomolekulide pinnakihti, olles sel moel tähtsaimate elu molekulide, valkude ja DNA kandja. Samas raamatus väidab ta, et struktureeritud vesi pole samade omadustega mis tavaline vesi. Rakuvesi ei ole selline nagu vesi klaasis. Ta on korrastatud kristallitaoliselt. Nii nagu jää tõukab tekkides endast ära kõik osakesed ja lahustunud ained, samamoodi tekib ka kõnealune kristalne struktuur. Sellises olekus vett vedela vee ja jää vahel nimetab ta vee neljandaks faasiks, mis erinevalt tavalisest veest (H_2O) vastab valemile H_3O_2 ning on heksagonaalse kristalse struktuuriga.

Juba enne Pollackit oli 27 aastat IBMi San Jose uurimiskeskuses töötanud Marcel Vogel (1917–1991) jõudnud ultraviolettspektrofotomeetria kasutades järeldusele, et struktureeritud vees on vesiniksidemed teistsuguse nurga all kui tavalises vees. Sellise vee koostis vastab ka tema arvates kõige paremini valemile H_3O_2 . Struktureeritud vesi sarnaneb patareiga, mis salvestab energiat, tal on suurenenud afinsus mineraalide suhtes ning toksiinid vees on neutraliseeritud.

Arvamust, et vee klastritel on võime infot salvestada ja nad käituvad vee “mäluakudena”, on viimasel ajal avaldanud mitu tuntud teadlast, näiteks Šveitsi keemik ja biofüüsik, 2002. a Nobeli keemiaauhinna laureaat Kurt Wüthrich (snd 1938), USA Rahvusliku Inseneriakadeemia liige ja Pennsylvania osariigi ülikooli professor Rustum Roy (1924–2010), Moskva riikliku ülikooli bioorgaanilise keemia professor Vladimir Vojeikov (snd

1946), Peterburi riikliku infotehnoloogia, mehaanika ja optika ülikooli professor Konstantin Korotkov (snd 1952) jt. Rustum Roy väitel on moodsate aparaatidega kindlaks tehtud, et igas klastris ehk mälurakus on 440 000 infopaneeli, millest igaüks on spetsialiseerunud ise tüüpi vastastikmõjule keskkonnaga.³ Kui see tundub uskumatu, siis tasuks meenutada Albert Einsteini sõnu: “Ilusaim, mida me kogeda võime, on salapära. See on põhiline tunne, mis seisab tõelise kunsti ja teaduse hälli juures” (Einstein 1953: 10).

Vene biokeemik Oleg Mossin (snd 1966) Moskva riiklikust ülikoolist ja Sofia meditsiinilise biofüüsika keskuse direktor Ignat Ignatov (snd 1963) juhivad tähelepanu sellele, et elusorganismid, sh inimene, on isereguleerivad kompleksüsteemid. Nad on avatud, sest vahetavad pidevalt ainet ja energiat keskkonnaga. Muutused avatud süsteemides on ajas alati võrdlemisi stabiilsed. Et ka vesi on isereguleeriv süsteem, siis võib arvata, et välistegurite mõjul vees toimunud muutused on samuti ajas võrdlemisi stabiilsed, s.t vesi “mäletab” füüsikalisi ja keemilisi mõjutusi.⁴

Konstantin Korotkov on teinud veega mitmesuguseid huvitavaid katseid. 2008. a mõjutas ta tavalist vett Päikeselt lähtuva helega, mida NASA Päikese ja heliosfääri observatoorium on kinni püüdnud juba 20 aastat.⁵ Seejärel vesi kiirkülmutati ja uuriti selle struktuuri pimevälja mikroskoobis. Katse korraldajate sõnul täheldasid nad hämmastavaid muutusi jääkristallide struktuuris. Kuid muidugi ei ole siingi puudu kahtlejatest ja on neid, kes nimetavad Korotkovi otsesõnu šarlataniks.⁶

Ja lõpuks ei saa mööda minna katsetest, mille 2018. a oktoobris korraldas Saksa insener ja tehnikateadlane Bernd Kröplin (1944–2019). Ta sukeldas vette lille, võttis teatud aja pärast veetilkade proovid, uuris neid pimevälja mikroskoobis ja leidis, et need on omavahel väga sarnased. Kui katset korraldaja mõnda teist liiki lillega, saadi hoopis teistsugused veetilkade kujutised. Kröp-

---

³<https://bazaarmodel.net/phorum/read.php?3,8357>.

⁴<https://naukovedenie.ru/PDF/05tvn313.pdf>.

⁵www.nasa.gov/feature/goddard/2018/sounds-of-the-sun.

⁶Vt nt https://vk.com/topic-32482446_31593200.

lin tegi siit järelduse, et vesi “mäletas” temaga kokku puutunud lille.⁷ Peavooluteadlased peavad seda laadi uurimistööd muidugi libateaduseks.

Väitlused vee mälu olemasolu üle on läinud nii tuliseks, et 2014. a korraldas UNESCO nobelist Luc Montagnieri algatusel selleteemalise aruteluseminari. Montagnier jagas Nobeli meditsiinipreemiat 2008. a HI-viiruse avastamise eest. 2009. aastal šokeeris ta paljusid kolleege väitega, et DNA emiteerib teatud sagedustel nõrku elektromagnetilisi laineid, mis põhjustavad vee struktuuri muutusi isegi väga suure lahjenduse juures.

KOKKUVÕTE

Kui lõpetuseks tagasi tulla veeteaduse pioneeri Jacques Benveniste'i juurde, siis võiks märkida kahte asja. Ühest küljest on ta saanud kaks nn liba-Nobeli preemiat (Ig Nobel; 1991. ja 1998. aastal), mille põhjal võiks arvata, et tema tegevusse tuleks mõningase ettevaatusega suhtuda. Teisest küljest võib vee mälu olemasolus veendunud uurijate ridadest leida teadlasi, kelle tõsiseltvõetavuses pole põhjust kahelda. Eespool mainitud Luc Montagnieri kõrval kuulub sinna näiteks veel teinegi nobelist, 1973. aasta füüsikaauhinna laureaat Brian Josephson (sünd 1940). Muidugi ei ole ükski varasem auhind ega tiitel veel mingi otsustav näitaja, kuid samamoodi pole seda Ig Nobel: sai ju Andre (Andrei) Geim 2000. aastal liba- ja 2010. aastal päris-Nobeli preemia.⁸

Kokkuvõtteks võib niisiis nentida, et lõpliku tõeni vee olemuse, sealhulgas vee mälu kohta pole inimkond veel jõudnud. Ja päris lõpetuseks sobiksid ehk USA ökoloogi Frank Edwin Egleri (1911–1996) sõnad: “Loodus ei ole keerulisem, kui me arvame, ta on keerulisem, kui me arvata oskame” (Egler 1977: 2).

---

⁷Kröplini tegevusest ja kirjutistest annab ülevaate veebileht www.weltimtropfen.de/forschung.html; vt ka http://youtu.be/ILSyt_HhbJg.

⁸Esimese nimetatud auhinna sai ta konna õhikutõstmise eest magnetväljade abil ja teise teedrajava töö eest grafeeni, s.t ühe aatomi paksuste süsinikulehtede uurimisel. *Toim.*

Kirjandus

- Bellamy, Jann 2013. Integrative medicine invades the U.S. military: Part three. <https://sciencebasedmedicine.org/integrative-medicine-invades-the-u-s-military-part-three>
- Benveniste, Jacques 1988. Benveniste on the Benveniste affair. — *Nature*, Vol. 335, Issue 6193, p. 759
- Benveniste, Jacques, Jamal Aïssa, Didier Guillonnet 1998. Digital biology: Specificity of the digitized molecular signal. — *The FASEB Journal*, Vol. 12, p. A412
- Benveniste, Jacques, Peter Jürgens, Jamal Aïssa 1996. Digital recording/transmission of the cholinergic signal. — *The FASEB Journal*, Vol. 10, p. A1479
- Davenas, Elisabeth, Francis Beauvais, Judith Amara, Menachem Oberbaum, Boaz Robinson, Antonio Miodonna, Alberto Tedeschi, Bruce Pomeranz, Patricia Fortner, Philippe Belon, Jean Sainte-Laudy, Bernard Poitevin, Jacques Benveniste 1988. Human basophil degranulation triggered by very dilute antiserum against IgE. — *Nature*, Vol. 333, No. 6176, pp. 816–818
- Doublerly, Gary E., Richard S. Walters, Jieming Cui, Kenneth D. Jordan, Michael A. Duncan 2010. Infrared spectroscopy of small protonated water clusters, $H^+(H_2O)_n$ ($n = 2 - 5$): Isomers, Argon Tagging, and Deuteration. — *The Journal of Physical Chemistry*, Vol. 114, No. 13, pp. 4570–4579
- Egler, Frank Edwin 1977. *The Nature of Vegetation, Its Management and Mismanagement: An Introduction to Vegetation Science*. Norfolk: Aton Forest
- Einstein, Albert 1953 (1931). *Mein Weltbild*. Hrsg. von Carl Seelig. Zürich—Wien: Europa Verlag
- Homeopathy: The test. Transcript. BBC Two. 26 November 2002. www.bbc.co.uk/science/horizon/2002/homeopathytrans.shtml
- Pollack, Gerald H. 2001. *Cells, Gels and the Engines of Life: A New Unifying Approach to Cell Function*. Seattle: Ebner & Sons
- Pollack, Gerald H. 2013. *The Fourth Phase of Water: Beyond Solid, Liquid, and Vapor*. Seattle: Ebner and Sons Publishers
- Saint-Exupéry, Antoine de 1958 (1939). *Inimeste maa*. (Loomingu Raamatukogu, nr 23.) Tlk Maria Hange. Tallinn: Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus

REIN MUNTER (1936) on Eesti tehnikateadlane, tehnikadoktor (Kiievi Kolloid- ja Veekeemia Instituut, 1991). Ta on lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi keemiateaduskonna keemiainsenerina (1960) ja töötanud sama kõrgkooli keemiatööstuse protsesside ja aparaatide kateedris, alates 1991. aastast professorina; praegu emeriteerunud.

HELEN LOIT. *Siṃhamukhā* (2020)

ELU VÄÄRTUS

John Harris

Tõlkinud Kalle Hein

Oletagem, et neeruhaigetele mõeldud dialüüsiprogrammis on vakantne ainult üks koht või et elutähtsat siirdamist ootavate patsientide osakonnas on vaba vaid üks voodi või et elustamiseks on aega ja vahendeid ainult ühe patsiendi jaoks. Edasi oletagem, et kahest patsiendist, kes sellist abi vajavad, on üks sõpradeta, üks elav 70-aastane leskmees ja teine 40-aastane ema, kel on kolm last, abikaasa ja paljutootav karjäär.

Või oletagem, et pärast suurt õnnetust on elu päästmiseks võimalik arstiabi anda vaid pooltele neist, kellele meedikute seksumine oleks ellujäämiseks hädavajalik. Või kujutlegem vähem draamatilist olukorda, kus 200 patsiendist, kes ootavad operatsiooni, mis leevendaks nende praegusi väga suuri ebamugavusi, saaks järgmise kahe aasta jooksul ainsasse olemasolevasse haiglasse paigutada ainult pooled. Ning lõpuks oletagem, et kõigil kandidaatidel on võrdne tõenäosus nimetatud protseduuridest maksimaalset kasu saada. Keda peaksime ravima ja kuidas oma otsust põhjendada?

Küllap arvavad paljud, et esimesel juhul tuleks eelistus anda noorele emale, mitte vanale sõpradeta leskmehele, ja et see otsus oleks ilmselgelt õige. Põhjusi niisuguse otsuse tegemiseks võib olla terve hulk. Kaks neist on seotud vanusega. Üks osutab noorte eelistamisele sel põhjusel, et kui nende tervis taastada, on neil

---

The value of life. — John Harris. *The Value of Life*. London: Routledge, 1985, 5. ptk, lk 87–102.

Avaldame autori loal.

pikem oodatav eluiga. Teine ajendab noori soosima lihtsalt seetõttu, et nende elu on tõenäoliselt mitmekülgsem ja seega väärtuslikum kui vanemate inimeste elu. Veel üks asjaolu, millele paljud ilmselt kaalu annaksid, puudutab inimeste arvu, kes võimalikust ohvrist sõltuvad või kas või temast hoolivad. Mõnikord peetakse enne lõpliku otsuse langetamist asjakohaseks arvestada ka patsiendi tõenäolist kasulikkust kogukonnale või tema moraalseid iseloomuomadusi. Ja muidugi võib neid kaalutlusi mitut moodi omavahel kombineerida.

Suurema õnnetuse korral tekivad samasugused probleemid. Kui näiteks triaazi¹ rakendades on välja selgitatud ainus ohvrite rühm, keda ravitakse — need, kelle puhul meditsiiniline sekumine on elu ja surma küsimus —, kuid ikkagi ei piisa vahendeid kõigi nende inimeste abistamiseks, arvaksid jälle paljud, et õige oleks esmajärjekorras aidata noori või neid, kellest sõltub suurem hulk inimesi, jne.

Need, kes usuvad, et peaksid päästetava patsiendi või patsiendid välja valima mõne ülaltoodud kriteeriumi järgi, arvavad nähtavasti, et peavad üht tüüpi inimseisundeid eelistama teistele. Teine võimalik strateegia oleks muidugi loobuda igasugusest inimeste valimisest, kui sellega kaasneb vajadus eelistada üht patsienti või üht laadi isikut teisele. Vahest lihtsaim viis niisugusest eelistamisest loobuda oleks visata kulli ja kirja või heita liisku, et otsustada, keda abistada. Ma tahan kaaluda üht kriteeriumi, mida võiks pidada põhjuseks eelistada inimeste abistamisel üht patsienti teisele, kui kõiki abistada ei saa, ja ühtlasi uurida, kas meie vaistlik eelistus päästa nooremaid ja kasulikumaid ühiskonnaliikmeid on kaitstav.

---

¹Triaaz on tegutsemisviis suurte õnnetuste korral, kui vahendeid normaalse arstiabi andmiseks kõigile ei jätku. See seisneb ellujäänute jaotamises kolme rühma: nendeks, kes surevad niikuinii, nendeks, kes jäävad ellu niikuinii, ja nendeks, kelle puhul arstiabi on elu ja surma küsimus. Abi antakse seejärel ainult viimasele rühmale. Põhjenduseks on asjaolu, et tegu on kõige säästlikuma vahendite kasutamise viisiga olukorras, kus kõigi abistamiseks vahendeid ei piisa. *Siin ja edaspidi autori märkused, kui ei ole öeldud teisiti.*

I. VANUSE MORAALNE TÄHTSUS

Paljudele, võib-olla isegi enamikule inimestele tundub, et sää-
rastel juhtudel nagu see, millest me alustasime, on mingi mo-
raalne põhjus päästa pigem 40-aastane ema kui 70-aastane lesk-
mees. Väiksem, kuid vahest kasvav rühm inimesi näeb selles
ilmselt omamoodi vanuselist eelarvamust, millega paljudes täht-
sates vahendite jaotamise ja hoolekande valdkondades kaasneb
vanematele inimestele märksa kehvemate tehingute pakkumine
kui noortele ühiskonnaliikmetele. Selle küsimuse lahendamine on
erakordselt keeruline. Paljud viisid, kuidas mõelda vanuse mo-
raalse asjakohasuse probleemist, viivad vastakate järeldusteni või
näivad kalduvat vastupidistesse suundadesse.

Ma tahan kõigepealt vaadelda üht argumenti, mis eitab, nagu
tuleks meil oma avanäites eelistada noort ema. See on vanuselise
diskrimineerimise vastane argument ja just nii ma seda edaspidi
nimetan, kuid arvatavasti pole tegu seda laadi argumendiga, mida
tavaliselt eakate inimeste õiguste kaitsmisel kasutatakse.

Vanuselise diskrimineerimise vastane argument

Meil kõigil, kes me soovime edasi elada, on midagi sellist, mida
me kõik ühtviisi hindame, ehkki igaühel on see ise laadi — mõne
“auhind” on märksa kopsakam kui teisel — ja keegi ei tea sel-
le tegelikku ulatust. See asi on muidugi “meie ülejäänud elu”. Et
me oma surmakuupäeva ei tea, on igaühel tema “ülejäänud elu”
määramata kestusega. Olgu me 17 või 70 aastat vanad, ideaal-
se tervise juures või parandamatult haiged, kõigil on elada oma
ülejäänud elu. Et igaühe kirklik soov on oma ülejäänud elu ära
elada, ükskõik kui pikaks see siis kujuneb, saab meile kõigile,
kui me pole surma ära teeninud, osaks ühesugune ebaõiglus, kui
meie soovi teadlikult eiratakse ja meie elutee enneaegu lõpetat-
akse. Õigupoolest võib tegu olla isegi kahekordse ebaõiglusega,
kui otsustatakse, et need, kelle oodatav eluiga on lühike, ei peaks
päästmisest või elustamisest osa saama. Oletagem, et mulle tea-
tatakse täna ravimatust vähist, mistõttu mul on elada jäänud ligi-
kaudu kuus kuud, kuid ma tahan elada, kuni suren, või vähemalt,

kuni ma otsustan, et elu pole enam elamist väärt. Oletagem, et pärast seda satun ma õnnetusse, ja kuna mu seisund on potentsiaalsetele päästjatele teada ning kõigi nende abistamiseks, keda saaks kohe päästa, ei jätku vahendeid, märgitakse mind nende hulka, keda ei aidata. Niisiis olen ma kahekordse tragöödia ja kahekordse ebaõigluse ohver. Esmalt tabab mind vähk ja teadmine, et mul on õige vähe elada jäänud, ning siis tabab mind uus hoop, kui mulle öeldakse, et minu esimese tragöödia tõttu nuheldakse mind veel teisegagi, mis kohe kätte jõuab. Kuna mul on üks kord viltu vedanud, pole ma enam päästmist väärt.

Mõte on lihtne, kuid mõjus. Ükskõik kui pikaks või lühikeks mu elu kujuneb, mulle saab osaks kohutav ebaõiglus, kui hoolimata minu soovist edasi elada mu eluteel enneaegu lõppeda lastakse. Kujutlegem enam-vähem ühevanuste inimeste rühma, näiteks kahekümnendate eluaastate keskel olevatest üliõpilastest koosnevat kursust. Kui nad tulekahju ajal auditooriumisse löksu jääksid ja ainult kahtekümmend neist oleks võimalik õigel ajal päästa, kas peaksid siis tuletõrjujad hüüdma “nooremad kõigepealt”? Oletagem, et neil oleks aega seda küsimust arutada või et nad oleksid seda juba enne tulekahju “teoreetiliselt” arutanud. Kindlasti tunduks siis vastuvõetamatu jätta pelgalt sünnijuhuse tõttu mõni neist ilma hüvest, mida nad kõik nii kalliks peavad. Võidakse väita, et vanus pole siin õieti mingi kriteerium, sest ehkki sellise rühma liikmete eluiga varieerub arvatavalt suures ulatuses, pole kuidagi võimalik teada, kes neist tõenäoliselt kõige kauem elab. Kuid oletagem, et mõni usaldusväärne astroloog suudaks väga tõepärase hinnangu anda või et — mis teeb sama välja — ealised erinevused tudengite vahel oleksid märksa suuremad — et neil oleks eluaastaid näiteks 17-st 55-ni. Kas valimine sünniaasta järgi ei jääks siis endiselt vastuvõetamatuks? Kas 17-aastane tuleks päästa enne 29-aastast ja tema enne 45-aastast ning kas 55-aastane peaks kindlasti olema viimane, kes päästetakse, ehk esimene, kes ohverdatakse?

Ka meie normaalse vaistliku arusaama järgi oleks vanusel põhineva valiku tegemine nende kujuteldavate üliõpilaste vahel vastuvõetamatu, kuid ilmselt hakkaksime vanust asjakohaseks pidama äärmuslikel juhtudel, kui tegemist oleks näiteks kahe päeva

vanuse imiku ja 90-aastase vanaemaga. Kohe varsti tuleme selle juurde tagasi, et uurida, mis võiks olla niisuguse vaistliku arusaama alus. Kuid on tähtis selgeks teha, et vanuselise diskrimineerimise vastane argument eitab jäägitult vanuse või oodatava eluea kui kriteeriumi asjakohasust. See väidab, et isegi kui ma kindla peale tean, et mul on väga vähe elada, võib see aeg, ükskõik kui lühike, mulle väga kallis olla. Kallis just sellepärast, et see on ainus aeg, mis mulle veel jäänud on, ja seetõttu täpselt sama kallis nagu teile teie allesjäänud aeg, ükskõik kui erineva kestusega need kaks aega ka oleksid. Nii et kui me võrdse innuga tahame edasi elada, saab meile osaks ühesugune ebaõiglus,² kui meie eluteel lõppeda lastakse või see veel teistki korda lühemaks lõigatakse.³

Võib tunduda, et inimene, kes on kindlalt otsustanud oma vähesed viimased elukuud ära elada, samal ajal kui tema “vaikne lahkumine” annaks kellelegi teisele võimaluse märksa pikemat aega elada, on väga isekas. Kuid see oleks tõsi ainult siis, kui vanuselise diskrimineerimise vastane argument oleks väär. See oleks tõsi ainult siis, kui oleks ebatõepärane väita, et oma ülejäänud elu äraelamise väärtus inimese silmis, kelle elu see on, ei sõltu sellest, kui suur osa talle allesjäänud ajast on veel mõõdumata. Ja just see ongi muidugi kõige tavalisem olukord, sest inimestel on ainult kõige ähmasem ettekujutus sellest, kui palju aega on neile veel jäänud.

Ma arvan, et vanuselise diskrimineerimise vastases argumentis on palju tõepärast. See näitab, et inimese elu lõpetamine on väär, sest tema edasielamissoovi eirates tehakse kurja, ja väidab, et on sügavalt ebaõiglane jätta see soov rahuldamata pelgalt seetõttu, et mõnel neist, kel on täpselt sama soov — ja sama suur soov —, on ühtlasi pikem oodatav eluiga kui teistel. Kuid on hulk argumente, mis kisuivad vastassuunda, ja neid peamegi nüüd kaaluma.

---

²See võib olla ennatlik oletus, sest paljudel juhtudel riskitakse vabatahtlikult.

³Kui ma seda ei väärtusta, pidades ajapikendust liiga lühikeseks, et seda üldse tahta, siis see väide siin muidugi ei kehti.

Õiglase võimaluse argument

Üks vanuselise diskrimineerimise vastase argumenti küsitavusi tuleneb meie sisetundest, et on midagi ebaõiglast olukorras, kus üks inimene on elanud pika ja õnneliku elu ning hoiab nüüd lõpus sellest kümne küünega kinni, samal ajal kui teisele, kel pole nii palju õnne olnud, saab osaks kahekordne õnnetus, kui ta kaotab ka loteriis, milles tema elu satub võistleva kangekaelse 80-aastase omaga. Üks võimalus on väita, et me võiksime kohendatud kujul võtta selle osa vanuselise diskrimineerimise vastasest argumentist, mis keskendub veel möödumata aja võrdssele väärtusele. Kuidas saab õiglane olla, et inimest, kellele on sülle langenud juba rohkem kui talle õigusega kuuluv osa elust ja selle rõõmudest, tuleks eelistada noorele, keda pole sel moel soositud, või talle kas või noorega võrdsed ellujäämisvõimalused anda? Üht strateegiat, mis näib arvesse võtvat meie sisetunnet, et on midagi väärta püüetes pikendada väga vanade inimeste elu neist palju nooremate arvel, pakub õiglase võimaluse argument.

Õiglase võimaluse argument esindab seisukohta, et on teatud hulk aastaid, mida me peame mõistliku pikkusega eluks, õiglaseks võimaluseks. Ütleme, et õiglane osa elust on traditsioonilised kolm korda kakskümmend pluss kümme ehk 70 aastat. Igauhele, kel jääb 70. eluaastani jõudmata, saab selle vaate järgi osaks ebaõiglus, sest ta nopitakse parimas eas. Ta jääb ilma õiglasest eluosast; ta saab tüssata. Neid seevastu, kes 70. eluaastani jõuavad, säärase ebaõiglus ei taba; nad ei jää millestki ilma, vaid peavad hoopis igas edasises eluaastas nägema omamoodi boonust, lisa sellele, mida neil oli alust loota. Õiglase võimaluse argument nõuab, et kõigil oleksid võrdsed šansid oma õiglane võimalus kätte saada ja ettenähtud künniseni jõuda, kuid kord sinna jõudnud, on nad oma osa kätte saanud. Ülejäänud osa nende elust on lisahüve, mille võib tühistada, kui see on vajalik, et aidata teistel selle künniseni jõuda.

Õiglase võimaluse argumenti võlu peitub selles, et see hoiab alal ja kätkeb paljusid tunnuseid, mis tegid vanuselise diskrimineerimise vastase argumenti tõepäraseks, kuid võimaldab meil ühtlasi järgida oma sisetunnet, mis ütleb, et vanu inimesi, kes on

pikka aega ilusat elu nautinud, ei peaks lõputult toetama nende arvel, kel pole sellist võimalust olnud. Me võime alal hoida vanuselise diskrimineerimise vastase argumenti järelduse, et kuivõrd kõik inimesed peavad oma elu võrdselt kalliks, tuleks neile anda võrdne võimalus seda säilitada, ja me võime sellele seisukohale kindlaks jääda, kuni inimene on oma õiglase võimaluse kätte saanud.

Ometi tekitab õiglase võimaluse argument ühes asjas olulisi raskusi. Nimelt needsamad argumentid, mis toetavad künnise seadmist vanusesse, mida võiks usutavalt pidada mõistlikuks elu pikkuseks, toetavad künnise seadmist ka ükskõik millisesse teise vanusesse — niivõrd, kui selle tegemist saab põhjendada õigluse argumentiga. Oletagem, et dialüüsiprogrammis on ainult üks vaba koht ja sellele pretendeerivad kaks patsienti. Üks neist on 30-ja teine 40-aastane. Õiglase võimaluse argument ei luba vanuse põhjal neist kumbagi eelistada, sest mõlemad on allpool künnist ja mõlemal peab olema selleni jõudmiseks võrdne šanss. Kui mingit muud kriteeriumi nende vahel valimiseks pole, peame näiteks kulli ja kirja viskama. Kuid 30-aastane võib väita, et õiglase võimaluse argumenti toetavate kaalutluste järgi tuleks see koht talle anda. Lõppude lõpuks on õiglase võimaluse argumenti juures õiglane just see, et kõigil peab olema võrdne šanss mõistliku eluea hüvesid nautida. Noorem patsient võib öelda, et sealt, kus tema parasjagu on, näib 40 aastat palju mõistlikuma elueana kui 30 ja et talle tuleks anda võimalus neist kümnest lisa-aastast osa saada.

Üldistatud kujul annab see argument alust alati eelistada nooremate inimeste päästmist vanemate päästmisele, olgu vanusevahe milline tahes, ja viib selleni, et algne vanuselise diskrimineerimise vastane argument hakkab jälle ahvatlevam tunduma. Noorem inimene võib alati väita, et vanem on oma õiglase võimaluse kätte saanud ja peaks nüüd talle teed andma. On raske takistada õiglaseks võimaluseks võetaval elueal nulli langemast, sest selleks avaldavad survet nooremad kandidaadid, kes näevad oma võimalust vähem õiglasena nende omast, kes on suurema osa kätte saanud.

Kuid võib-olla on see vastuväide õiglase võimaluse argumendile ekslik? Kui 70 eluaastat on õiglane võimalus, siis ei järeldu sellest, et mida lähemale 70 aastale eluiga jõuab, seda õiglasema võimalusega on tegu. Selle selgitamiseks võime vaadelda üht teist laadi künnist. Oletagem, et enamik inimesi suudab ühe miili läbi joosta seitsme minutiga ja et kahele inimesele antakse võimalus näidata, et nad suudavad miili selle ajaga läbi joosta. Mõlemad lähtuvad eeldusest, et neile antakse aega seitse minutit. Ent kui ühele antaks tegelikult aega ainult kolm minutit ja teisele neli, siis ei ole tõsi, nagu oleks teisele antud õiglasem jooksu-aeg: keskmiste võimetega inimese puhul pole neli minutit sugugi realistlikum aeg ühe miili läbimiseks kui kolm minutit. Neli minutit pole ei õiglane künnis iseenesest ega põrmugi õiglasem künnis, kui oleks kolm minutit.

Samuti ei anna argument, mis määrab sobivaks künniseks seitse minutit, võimalust seda allapoole nihutada. See argument ütleb lihtsalt, et seitse minutit on aeg, mis kulub keskmisel täiskasvanul miili läbimiseks. Miks peaks eluea puhul asi teisiti olema? Kui 70 on aastate arv, mis on enamiku inimeste käsutuses võtmaks vastu, mis elul on pakkuda, ja kui see on ühtlasi vanus, milleni küündimist on inimestel igati alust oodata, siis on ebaõnn, kui sulle vähem võimaldatakse — ükskõik kui palju vähem — olukorras, kus millestki vähemast kui täispikkusest tavaliselt ei piisa võtmaks elult, mis võtta annab. On tõsi, et 40-aastane saab rohkem aega kui 30-aastane, kuid taustsüsteemiks ei ole siin mitte lihtsalt aeg, vaid selline aeg, mida on tavaliselt vaja täisväärtuslikuks eluks.⁴

Sellel vastuväitel on üksjagu jõudu, kuid tegu ei ole hea analoogiaga, mis näitab, et võimaluse teevad õiglaseks kahte laadi kaalutlused. Ehkki täisväärtusliku või täieliku elu elamine lihtsalt kõigi inimigade⁵ kogemise mõttes on üks märk õiglasest või-

---

⁴Võlgnen selle vastuväite Tom Sorrelile ning olen talle ääretult tänulik selle ja teistegi lahkete ja läbinägelike märkuste ning kriitika eest.

⁵Ükski sooneutraalne väljend pole siin kasutatav ega soovitatav, sest sel juhul läheks kaotsi fraasi kõlavus. [Autor kasutab “inimese” vastena siin sõna *man*. *Tlk.*]

malusest, on oma väärtus ka võimalikult paljude vanuste läbielamisel. Miilijooksus finišisse jõudmine on üks väärtus, kuid mitte ainus. Elu võidujooksus osalejad väärtustavad ka kaetud vahe-
maad ja hindavad üldiselt edukust just läbitud distantsi pikkuse järgi.

Niisiis peab õiglase võimaluse argument tabama ja kasutuskõlblikul kujul väljendama tõde, et ehkki suremine ajal, mil tahetakse edasi elada, on alati *õnnetus*, ei ole vanas eas suremine ometi mingi *tragöödia*; kuid teisest küljest on nii tragöödia kui ka õnnetus surra enneaegu. Muidugi on sellised mõisted nagu “vanadus” ja “enneaegne surm” paratamatult ebamäärased ning võivad ühiskonniti varieeruda ja aja jooksul muutuda, kui meie oskused surma edasi lükata paranevad. Me ei tohi ka unustada, et ehkki võib olla vastuvõetamatu lähtuda 30- ja 40-aastase inimese vahel valikut tehes sellest, et ühele on antud õiglasem võimalus kui teisele, ei pruugi samadel alustel tehtav valik 30- ja 65-aastase inimese vahel enam vastuvõetamatu olla.

Kui peame veel meeles, et endiselt jääb vääraks kellegi elu lõpetamine või päästmata jätmine, kui see inimene tahab edasi elada, ja et õiglase võimaluse argument toimib üksnes valikuprintsiibina olukorras, kus me oleme sunnitud üht elu teisele eelistama, võib siit midagi kasutuskõlblikku veel alles jääda.

Ehkki “vanadus” on lootusetult ebamäärane mõiste, oskame ometi vanadel ja noortel ning isegi vanadel ja keskealistel vahet teha, mistõttu õiglase võimaluse argument võib mõistlikul kujul paika pidada ka juhul, kui me ei püüa “vanadusele” täpset definitsiooni anda; ja paika võib pidada seegi, et inimestel, kes on sellesse ikka jõudnud või sinna kohe jõudmas, ei tuleks enam elu pikendada, kui seda saab teha ainult nende inimeste elu hinnaga, kelle vanadus on veel kaugel. Need kategooriad võib ebamääraseks jätta, sest mõte on selles, et moraali seisukohast on võimalik kaitsta otsust eelistada nende inimeste elu päästmist, “kellel elu on veel ees”, nende päästmisele, kes “on juba elanud täisväärtuslikku elu”. Iga juhtumi puhul rakendatavaks kriteeriumiks oleks lihtsalt see, kas keegi on arukate inimeste meelest oma õiglase võimaluse kätte saanud või mitte. Kui arukatel inimestel ei teki mingit kahtlust, et üks konkreetne inimene läheneb vanale eale ja

et selle inimese elu saaks pikendada ainult mõne teise inimese arvel, keda ükski arukas inimene ei liigitaks vanaduse lävel seisjaks, siis rakenduks õiglase võimaluse argument ja oleks põhjendatav noorema kandidaadi päästmine.

Juhtudel, kus arukate inimeste arvamused lahknevad või tundub tõenäoline, et hakkavad lahknema küsimuses, kas päästetavad isikud kuuluvad ühte või teise kategooriasse, rakendub vanuselise diskrimineerimise vastane argument ja valik tuleb möödapääsmatult teha meelevaldselt.

Kuid jällegi tuleb rõhutada, et õiglase võimaluse argument toimib üksnes viimase hädaabinõuna, kui on ilmselgelt võimatu edasi lükata kõigi nende surma, kes tahaksid edasi elada. Kõigil muudel juhtudel rakendub vanuselise diskrimineerimise vastane argument.

Siiani on asi korras. Kuid vanuselise diskrimineerimise vastase argumenti teel on veel teisigi komistuskive ja mõni neist seab kahtluse alla ka õiglase võimaluse argumenti.

Elude arv ja aastate arv

Üks vahetuid komistuskive on see, et ehkki iga inimene peab enamasti väga tähtsaks elada nii kaua kui võimalik — ükskõik kui pikaks siis elu lõpuks kujuneb —, näib see olevat halb alus, millele toetudes kavandada tervishoidu ja põhjendada vahendite jaotamist.

Oletagem, et üks konkreetne haigus, näiteks vähk, tapab 120 000 inimest aastas. Edasi oletagem, et töötatakse välja ravim, mis pikendab kõigi vähiohvrite elu ühe kuu võrra, kuid mitte rohkem. Kas sellist ravimit tasuks tootma hakata? Mis siis, kui üks teine ravim tagaks sama raha eest haiguse täieliku taandumise kümneks aastaks, kuid mõjuks ainult säärase vähivormi puhul, mida põeb 1000 inimest? Kui me mõlemat endale lubada ei saa, kumba peaksime siis investeerima? Või mis siis, kui neeruhaigete mõeldud dialüüsiprogrammis oleks ainult üks vaba koht ja kaks patsienti, kes seda vajaksid, ja kui üks neist sureks dialüüsita kohe ning kuue kuu pärast niikuinii ja teine sureks dialüüsita

samuti kohe, kuid sellest abi saades võiks elada veel kümme aastat? Ehkki mõlemal on sama suur soov oma elule lisa-aega saada, arvavad ilmselt paljud, et peaksime päästma selle, kellel on pikem oodatav eluiga, et tema oleks “parem valik”.

Kõik need juhtumid seavad vanuselise diskrimineerimise vastase argumenti täbarasse olukorda, sest meie reaktsioonist neile võib järeldada, et tegelikult hindame lisa-aastaid rohkem. Ent kui palju rohkem?

Võidetud aeg versus võidetud elud

Kui me otsustame päästa ühe inimese, kelle oodatav elada jäänud aastate arv on 60, selle asemel et päästa viis inimest, kellest iga ühe oodatav elada jäänud aastate arv on kümme, oleme võitnud kümme aastat nelja enama inimese soovi tagasilükkamise hinnaga (Glover 1977: 221).

Siiamaani oleme vaadelnud küsimust, kas peaksime tähtsaimaks teguriks pidama eluaastate hulka või soovi elada, kui hakame otsustama, kumb kahest inimesest tuleks päästa. Kui kõik asjaolud on võrdsed, pole meil põhjust ühte teisest ettepoole seada ja valik tuleks teha igasugust eelistust ilmutamata, näiteks liisku heites. Küsimus, mis siin nii raske tundub, on järgmine: millist osa — kui üldse — peaks säärase valikute tegemisel etendama eluaastate hulk?

Vanuselise diskrimineerimise vastane argument ütleb, et see ei tohiks mingit osa etendada, kuid äsja vaadeldud juhtumid näivad asja teise suunda kallutavat. Ja kui need juhtumid tunduvad meile veenvad, siis näib see tähendavat, et eluaastate hulk või oodatav eluiga annab meie meelest elule tõepoolest lisaväärtust ja peaks olema tegur, millele tuleks mingi kaal omistada. Järelikult peaksime arvama, et on tähtsam päästa üks kümneaastane laps kui viis 60-aastast inimest (kui võtame meeleväldseks maksimumiks 70 aastat).⁶ Samamoodi oleks parem päästa üks 20-

---

⁶Lähtun siin eeldusest, et tervete inimeste oodatava eluea täismõõt on 70 aastat ja et kõik kandidaadid on terved selles mõttes, et pole alust pidada nende oodatavat eluiga keskmisest lühemaks.

aastane kui kaks 50-aastast inimest — sest nii talitades säästaksime jällegi kümme eluaastat —, üks 15-aastane kahe 45-aastase asemel (sääst viis eluaastat) jne.

Kuid just siin saabub hetk, kus tundub, et vanuselise diskrimineerimise vastane argument vajab taas elustamist, sest kindlasti on midagi vastuvõetamatut kahe 45-aastase inimese ohverdamises ühe 15-aastase nimel. Eluaastatest lähtuv vaade näib täielikult üle parda heitvat keskealiste inimeste soovid, lootused ja eluplaanid, mil iganes mõni pealetükkiv nooruk saab end neile vastukaaluks seada. Tavaliselt me ju ei arva, et 15-aastase inimese päästmist tuleks eelistada 45-aastase päästmisele, kui mõlemat päästa ei saa, nii et miks peaksime siis arvama, et 15-aastase inimese päästmist tuleks eelistada *kahe* 45-aastase päästmisele?

Need, kes eelistaksid ikkagi päästa ühe 15-aastase kahe 45-aastase asemel, peavad silmitsi seisma veel ühe probleemiga. Eluaastatest lähtuv vaade näib kohustavat meid eelistama summaarset päästetavate eluaastate arvu summaarsele päästetavate inimeste arvule, kuid sellel on kummalised tagajärjed. Oletagem, et ma saaksin pikendada 121 000 inimese elu ühe kuu võrra. See tähendaks 121 000 elukuu säästmist. Teise võimalusena saaksin ma välja töötada ravimi, mis annaks kümme lisa-aastat tuhande inimese elule. See tähendaks 120 000 elukuu säästmist. Võidetud ajast lähtudes peaksime valima 121 000 inimese elu pikendamise ühe kuu võrra, eelistades seda tuhande inimese elu pikendamisele kümne aasta võrra. Niisiis see, mis algul paistis vastuväitena vanuselise diskrimineerimise vastasele argumendile, mõnel juhul hoopis toetab seda. Sest ehkki tuleks eelistada eluaastate hulka, kui elude arvud kõrvuti seatuna on võrdsed, peaksime ometi eelistama elude arvu, kui kokku liidetuna annaksid need suurema summaarse säästetud eluaastate hulga.

Paraku ajendas see jõuline võrdlus — kas pikendada 120 000 inimese elu ühe kuu võrra või tuhande inimese elu kümne aasta võrra — meid arvama, et säästetud eluaastate hulk on tähtsam kui päästetud elude arv. Nüüd tundub, et selle toetus säärasele järeldusele ei olegi nii vankumatu. Pigem näib see osutavat hoopis väga keerulisele arvutusele, kus vahendite jaotamine sõltub eluaastate hulgast, mida niisuguse jaotusega saaks säästa. Ühtlasi

näib see viivat mõningate kummaliste eelistusteni ja mitte tingimata nendeni, mida on silmas pidanud selle skeemi entusiastid.

Üks niisuguseid entusiaste, Donald Gould, on välja mõelnud järgmise stsenaariumi:

Arvutused põhinevad eeldusel, et kõik, kes esimese, ohtliku aasta üle elavad, jõuavad seejärel 70. eluaastani. [---] Taanis on näiteks 50 000 surma aastas, kuid ainult 20 000 nende kodanike seas, kes jäävad vanusevahemikku 1–70 eluaastat. Need on need, kes loevad. Aastane kaotatud eluaastate arv selles rühmas on kokku 264 000. Neist 80 000 läheb kaotsi õnnetusjuhtumite ja enesetappude tõttu, 40 000 südame-veresoonkonna haiguste tagajärjel ja 20 000 kopsuhaiguste tagajärjel. Nende arvude järgi tuleks suur osa “tervise”-eelarvest kulutada õnnetusjuhtumite ja enesetappude ärahoidmisele ning väiksem [---] summa püüdele ennetada ja ravida südame- ning kopsuhaigusi. Tunduvalt vähem raha kulutaks vähile, mis on peamiselt teise elupoole haigus ja annab seetõttu võrdlemisi väikese osa kaotatud eluaastate kogusummast. [---] Üldse ei jääks raha üle katsele pikendada 82-aastase haige mehe elu (tsit. Glover 1977: 221).⁷

Esimese asjana võiks Gouldi stsenaariumi kohta märkida, et kuigi *kaotsiläänud eluaastatest* võib rääkida ainult enne 70. eluaastat aset leidnud surmade puhul,⁸ ei järeldu sellest, nagu poleks mingit põhjust püüda eluaastaid *juurde võita*, pikendades võimaluse korral ka üle 70 aasta vanade inimeste elu. Kui näiteks põhjendatud prognoos ütleb, et 70-aastase inimese elu saaks mingi sekkumise abil viie aasta võrra pikendada, oleks see ikkagi viis võidetud eluaastat. Sellel võivad tähtsad tagajärjed olla, sest see tähendaks, et loobumine igasugusest hoolitsemisest seitsmekümendais eluaastais olevate inimeste eest oleks täiesti vale. Oletagem, et lihtne protseduur lisaks kõigi 70-aastaste ja vanemate inimeste elule ühe aasta. Kogu rahvastikule arvestatuna annaks see eluaastates tohutu võidu. Kui oletada, et Taanis on üle 260 000

---

⁷Võlgnen siin ja mujalgi Gloverile palju tänu virgutavate arutelude eest nende teemade üle.

⁸Iga oodatav eluaastate arv on meelevaldne, kuid üks neist tuleb võtta.

seitsmekümnendais eluaastais inimese — mis ongi vahest tõepärane —, ületaks kõigi nende elule ühe aasta lisamisega võidetud eluaastate arv kõik selle, mida võiks saavutada õnnetusjuhtumite, enesetappude, südamehaiguste jne ärahoidmiseks võetud meetmete abil. Nii saaks sellest kõige tähtsam tervishoiukulutus.

Gould alustab oma arvutusi pärast “esimest, ohtlikku aastat”, kuid see piirhetk vajaks põhjendust. Lastes end veenda tema üldisest arutluskäigust, võiksime vabalt järeldada, et vahendite eraldamisel peaks esmatähtis olema hoolitsus vastsündinute eest.

Eluaastatest lähtuv vaade võib niisiis toetada väga mitmesuguseid lähenemisviise ja viia poliitikani, mis soosib vähest eluea pikendamist suurel hulgal inimestel, mitte märkimisväärset eluea pikendamist neil, kel on kõige rohkem kaotada, ehkki just seda lähenemisviisi paistavad põhiliselt silmas pidavat selle vaate toetajad.

Vahetegemislävi

On ahvatlev mõelda, et mõnest raskusest, mis eluaastatest lähtuva vaatega kaasnevad, oleks võimalik üle saada väitega, et pisikesed ajalised võidud võime kõrvale heita kui allapoole vahetegemisläve jäävad — selles mõttes, et kasu, mida inimene oma elule lisandunud võrdlemisi lühikesest ajast saab, on tühine. See võiks lahendada mõne üksiku eluaastatest lähtuva vaate probleemi, mille tekitab vajadus eelistada ühte inimrühma teisele, mil iganes ja kus iganes see on piisavalt arvukas, et selle päästmisega võidetav summaarne eluaastate arv, ükskõik kui tühiselt väike ühe päästetava kohta, ületaks eluaastate arvu, mille saaks säästa, kui päästaksime teise, väiksema rühma, mille liikmete eluiga kujuneks individuaalselt pikemaks, kuid kollektiivselt lühemaks. Sellegipoolest jääb probleem püsima kõikjal, kus säästetava eluea hulk on küll piisav, et seda taotleda (või vähemalt arvavad nii need, kelle elu see on), kuid näib viletsa saagina võrreldes investeeringuga, mida on vaja teha selle saavutamiseks, või millegi muuga, mida oleks võimalik säästa, sealhulgas pikem individuaalne eluiga.

Inimesed versus poliitika

Meil on tugev kalduvus arvata, et kui saame näiteks pikendada 120 000 inimese elu ühe kuu võrra või tuhande inimese elu kümne aasta võrra, siis peaksime valima teise variandi, ning et nappe vahendeid kasutades oleks parem päästa niisuguse inimese elu, kes suure tõenäosusega elab veel vähemalt kümme aastat, mitte selle oma, kes kuue kuu pärast niikuinii sureb. See kalduvus jätab mulje, et tegelikult peaksime väärtustama eluaastate hulka, mitte lihtsalt elude päästmist. Kuid eluea väärtustamine võib meie vaistlikele moraaliarusaamadele olla sama ohtlik kui vanuselise diskrimineerimise vastane argument. Jällegi võib olla ahvatlev uskuda, et poliitika, mis näeb ette vahendite kulutamist individuaalsete elude päästmisele võimalikult pikaks ajaks, on parem kui lihtsalt säästetud eluea maksimeerimine. Sellel veendumusel võib olla mitu põhjust. Üks neist on ilmselt ootus, et protseduurid, mille abil saab märkimisväärselt pikendada individuaalseid elusid, viivad aja jooksul kokkuvõttes suurema hulga eluea säästmiseni kui protseduurid, mis pelgalt surma mõne nädala või kuu võrra edasi lükkavad. Kuid säärast järeldust toetavate kindlate tõendite ilmuniseni jääb see ootus parimal juhul usuaktiks ja halvemal juhul vagaks sooviks. Kas leidub mõni väljapääs?

Eluaastatest lähtuva vaate ekslikkus

Oletagem, et mitu meditsiiniuuringuid tegevat rühma konkureerib kogu olemasoleva uurimisraha pärast ja ühel rühmal õnnestub näidata, et ta on suuteline tootma elueliksiiri, mis teeb iga seda manustava inimese surematuks. Edasi oletagem, et kui kogu maailma meditsiinieelarve selle eesmärgi teenistusse rakendada, suudetaks toota parasjagu nii palju eliksiiri, et sellest piisaks üheks annuseks, ja veel oletagem, et täisannusest väiksem kogus ei avaldaks mingit mõju. Eluaastatest lähtuva vaate kohaselt tuleks kogu raha kulutada eesmärgile teha üks inimene surematuks,

mitte näiteks teise uurimisrühma alternatiivsele projektile, mille tulemusena elaksid kõik maakera elanikud edukalt 80-aastaseks!⁹

Kuid selles mõttekäigus on üks ilmne eksitus, mis paljastab kogu eluaastaid silmas pidava lähenemisviisi puudulikkuse. Ühe inimese tegemine surematuks ei säästaks sugugi rohkem eluaastaid, kui säästaks selle alternatiiv, kõigi maakera elanike eluea pikendamine 80 aastani. Kui maakera ise ja selle rahvastik püsivad sama kaua kui meie surematuks tehtud inimene (ning kuidas ja kus saaks see inimene teistest kauem elus püsida?), ei toimu mingit summaarset elatud eluaastate arvu suurenemist. Tõepoolest, niikaua kui maailma rahvastik püsib stabiilne või suureneb, pole eluaastate mõttes mitte mingisugust tähtsust, kes elab ja kes sureb, nagu ka sellel mitte, kui palju aastaid keegi elab. Kui surijate asemele sünnivad uued inimesed suhtega üks ühele või kui sündijaid on rohkem kui surijaid, ei toimu mingit eluaastate kadu. Samuti ei anna eluaastates mingit võitu see, kui konkreetset inimesed kauem elavad. Kui maakera kogurahvastik on stabiilne, ei suurenda üksikute inimeste elu pikendamine summaarset eluaastate arvu maailmas. Ja kui maakera rahvastik suureneb, siis on äärmiselt ebatõenäoline, et suurenemine toimuks üksikute inimeste eluea pikendamise tõttu. Tegelikult on tõenäoline hoopis vastupidine: inimeste eluspüsimine üle sünnitusea pidurdab juurdekasvutempot.

Olukorras, kus maailma rahvastik on stabiilne või suureneb, on iga mõte sellest, et mingi poliitika, mis rahvaarvu ei suurenda, avaldab ikkagi mingit mõju säästetud eluaastate hulga, puhas illusioon.

Niisiis ei pea me alati välja arvutama mingi konkreetse poliitika või ravimeetodi summaarset säästetud eluaastate hulka, selleks et teada saada, mida teha, vaid võime pöörduda tavapärasema kaalutluse juurde, milleks on elude arv, mida me saame päästa või kaotada. See toob aga taas tähelepanu keskmesse küsimuse, kas elud, mida saab päästa ainult võrdlemisi lühikeseks ajaks (mida

---

⁹Elueliksiiri näite, mis ajendas mind tähelepanu juhtima eluaastatest lähtuva vaate ekslikkusele stabiilse või kasvava rahvastiku korral, võlgnen Tom Sorrelile, kelle sõnastust ma siin suuresti ka kasutan.

saab näiteks pikendada kõigest mõne kuu võrra), on sama palju väärt päästmist kui need, mille puhul oodatav eluiga on prognoosi järgi tublisti pikem. Manööver, mis näib meie vaistliku arusaamaga kooskõlas olevat, seisneb siin eluaastatest lähtuva vaate teisen-damises küllaldase väärtusega eluaastatest lähtuvaks vaateks.

Küllaldase väärtusega eluaastad

Ehkki paljudele võib lihtsalt elus püsimine kõige tähtsamaks kaalu-tluseks olla ja ehkki nad võivad tahta edasi elada ka kohutavate valude, invaliidisuse jne hinnaga isegi olukorras — nagu eespool nägime¹⁰ —, kus nende elu on veel vaevalt elamist väärt, eelis-taksid nad loomulikult elada täisväärtuslikku elu. Nii et kuigi iga-sugune elu võib olla parem kui elutus, ei oota inimesed üldiselt arstiabilt mitte lihtsalt surma ärahoidmist, vaid küllaldase väärtu-sega elu taastamist.

On hulk asju, mis vähendavad elu väärtust, nii nagu paljud ja väga mitmesugused asjaolud teevad elu väärtuslikuks, ning need varieeruvad indiviiditi. Praegu huvitab meid ainult küsimus, kui-das toimib ühena neist oodatav eluiga.

Kui keegi mõistetakse surma ja talle öeldaks, et hukkamine toi-mub järgmise päeva koidikul, siis ma kujutan ette, et ta ei oleks ülemäära rõõmus, kui talle pärast seda teatatakse, et hukkamine on kuu aja võrra edasi lükatud. Sama lugu on siis, kui mingi haiguse prognoosid oleksid tõepoolest väga täpsed ja inimesele öeldaks, et tal on elada jäänud seitse kuud — see ei oleks oluliselt vä-hem kohutav teatest, et tal on elada jäänud kuus kuud. Sellel on kaks omavahel seotud põhjust. Esimene on lihtsalt see, et peatse surma väljavaade annab oma värvingu kogu eksistentsile — või õigemini teeb selle värvituks ja rõõmutuks. Teiseks, üks peaaegu möödapääsmatuid elu väärtustamise tingimusi on selle tähtajatus. Tõsiasi, et me tavaliselt ei tea, kui kaua meie elu kestab, vabas-tab oleviku ja annab meile näilise vabaduse kavandada tulevikku, ilma et peaksime pidevalt teadlikud olema selle tegevuse kasu-

---

¹⁰Vt raamatu *Elu väärtus* 2. ptk “Eelkõige ära tee kahju”. *Tlk.*

tusest.¹¹ Kui tulevik poleks mitte määramatu, vaid lühike ja lõplik, tunduks enamiku tegevuste puhul, et need ei tasu vaeva, ja kogu mõte elust kui väärt ettevõtmisest haihtuks.¹²

Neid kaalutlusi arvesse võttes peaksid paljud inimesed nii lühikest ajapikendust üsna tähtsusetuks ja toetus poliitikale, mis suudaks parimal juhul nii väikest tulu tuua, ei pruugiks kuigi suur olla. Kuid sellegipoolest võib osa inimesi isegi lühikese lisaaja võimalust kõrgelt hinnata. Kaugel sellest, et nende elult igasugune mõte võtta, see võib anda neile hoopis võimaluse otsad kokku tõmmata või mõni tähtis töö lõpule viia või oma asjad korda seada. See aeg ei pruugi neile sugugi väärtusetu olla; vastupidi, see võib olla just see, mida nad vajavad, et oma elus selgusele jõuda ja sellele lõpuks mingi tähendus leida.

Oleme korduvalt märkinud, et on ääretult problemaatiline kellelegi elu väärtusetuks kuulutada — isegi kui olla nendega eri meelt küsimuses, kas see on elamist väärt või mitte —, ja samuti oleme märkinud, kui ebaõiglane on eelistada enda arvamust nende omale, kui neil on nii palju kaalul. Kõike seda silmas pidades oleks ka siin raske oma hinnangut nende omast ettepoole seada.

Praktikas ei pruugi see probleem kuigi terav olla. Selliseid dilemmasid tuleb ette ainult siis, kui pole võimalik teha kahte asja korraga: aidata mõnel inimesel edasi elada võrdlemisi lühikest ja samal ajal teistel märksa pikemat aega. Kui niisugust konflikti pole, siis pole ka kahtlust, et meil tuleb aidata inimestel elus püsida nii kaua, kui nad seda meilt ootavad. Kuid tõsiasi, et keerulisi juhtumeid esineb harva, ei tähenda, et neist võiks mööda vaadata.

---

¹¹Muidugi on paljud inimesed väitnud, et tulevikuplaanide tegemine on alati kasutu, sest lõpuks meie maailma ootav häving teeb kõik kasutuks.

¹²Siinkohal tuleks märkida, et väike eluea pikendus tundub väärtusetu ainult neile, kes seda saades teavad, et lisaaeg on lühike. Kui võimalikke ajapikenduse saajaid hoida teadmatuses tõsiasiast, et nende surma saab edasi lükata ainult õige pisut, ei varjutaks lisaaega tunne, et lühiduse tõttu on see kasutu, ja ajapikendus, ehkki lühike, tunduks sama väärtuslik kui iga teinegi võrreldava pikkusega lõik nende elus. Selline pettus ei pruugi muidugi olla õigustatav. Lähemalt uurime seda raamatu 10. peatükis ("Austus inimeste vastu").

Õiglase võimalus või “ei” vanuselisele diskrimineerimisele?

Niisiis on kaks põhimõtet, mis võivad meid keerulistel juhtudel vastassuundadesse juhatada. Mida peaksime tegema niisugustes rasketes olukordades, nagu me siin vaadelnud oleme? Kõigepealt peaksime endale selgelt aru andma, et kuigi väga vanad inimesed ja parandamatult haiged on omavahel sarnased ses mõttes, et neil on vähe elada jäänud, võivad nad ometi üksteisest erineda selle poolest, kas nad on oma õiglase võimaluse kätte saanud või mitte. Ma ei arva, et see küsimus ühemõtteliselt selge oleks, kuid kaldun uskuma, et kui kaks inimest avaldavad ühevõrra tungivalt soovi nii kaua kui võimalik edasi elada, siis meie kohus seda soovi austada on tähtsam kui miski muu. Nagu ennist ütlesin, on see olulisim osa sellest, mis kuulub teiste inimeste elu väärtustamise juurde. Igäihe soovi elus püsida tuleks pidada sama tähtsaks ja samasugust austust väärivaks nagu iga teisegi inimese oma, olememata nende elu kvaliteedist või oletatavast kestusest.

See kehtib kõigil juhtudel, kus meil tuleb elude vahel valida, peale ühe, nimelt siis, kui üks inimene on oma õiglase võimaluse kätte saanud ja teine mitte. Sel juhul, ehkki mõlemad soovivad oma elu pikendamist, on ainult üks neist, kuid mitte teine, saanud elada täisverelist elu. Kuigi niisuguses olukorras pole kahe kandidaadi vahel millegi järgi valida selles mõttes, et mõlemad soovivad edasi elada ja mõlemale saaks osaks ebaõiglus, kui nende elu, mis võiks edasi kesta, enneaegu katkestataks, tabaks ainult ühte neist veel teinegi ülekohus, ilmajäämine õiglasest võimalusest — hüvest, mille tema paariline on kätte saanud.

Mõnikord öeldakse, et vanaks jäämine on õnnetus, kuid see pole kaugeltki nii suur õnnetus kui vanadusest ilmajäämine. Vanaks jääda, kui sa seda ei taha, pole pooltki nii halb, kui mitte vanaks saada, kui sa seda tahad. Just see tõde peitub õiglase võimaluse argumentis. Nii et kuigi on tõsi, nagu kinnitab vanuselise diskrimineerimise vastane argument, et kõigi elada soovivate inimeste veel elamata aastad on võrdselt väärtuslikud olenemata nende aastate hulgast, võib ometi olla tähtis ka küsimus, millise inimese enneaegne surm teiste omaga võrreldes kujutab endast suuremat ebaõiglust. Õiglase võimaluse argument osutab tõsias-

jale, et ülekohus, mis saab osaks inimesele, kel pole olnud võimalust täisverelist elu elada ja kes jääb konkurentsile alla teisele, oma õiglase võimaluse kätte saanud inimesele, on tunduvalt suurem, kui see oleks vastupidisel juhul. Just sellepärast peaksime neil loodetavasti harvadel juhtudel, kus tuleb teha valik kandidaatide vahel, kes erinevad üksteisest ainult selle poolest, langetama niisuguse otsuse, mis annaks võimalikult paljudele inimestele võimaluse täisväärtuslikku elu elada.

Enne kui asume uurima, milliseid moraalseid eeliseid võiksid inimesele anda kolmandate poolte — sõprade, sugulaste ja ülalpeetavate soovid, peame vaatluse alla võtma veel ühe argumendi, mis räägib vastu asja kinnitust leidnud põhimõttele.

II. KÜLLALDASE VÄÄRTUSEGA ELUD

Kui tekib küsimus, keda päästa, tuleb “elukvaliteet” otsustamise alusena kõige sagedamini kõne alla olukorras, kus päästmise nimel võistlevad oletatavalt väga viletsa elukvaliteediga inimene ja n-ö perekonnainimene — kõigile tuttav inimtüüp, kes arvatakse elavat täisväärtuslikku elu. Selle konkreetse dilemma üle arutledes näeb Jonathan Glover asja nii:

Kui asume seisukohale, et mõne inimese elu on nii kohutav, et ei vääri elamist, siis on raske eitada sellega külgneva halli ala olemasolu, kus elu on küll elamist väärt, kuid siiski mitte nii palju, et seda võiks normaalseks pidada. Oleks kindlasti absurdne anda elude päästmisel eelisõigus inimesele, kelle elu pole elamist väärt. Ometi on seda raske omaks võtta — kui me just ei tõmba kunstlikku ja teravat eraldusjoont —, laskmata end samal ajal valiku tegemisel mõjutada tõsiasjast, et mõni teine inimene on ainult õige pisut paremas olukorras (Glover 1977: 224).

Väitsin 1. peatükis,¹³ et on igati põhjust pidada väga tähtsaks teguriks inimese enda hinnangut oma elu jätkumise soovitavusele, ja samad kaalutlused annavad suure osa jõust vanuselise diskrimineerimise vastasele argumendile. Seepärast pole elude pääst-

---

¹³“Olendid, inimolendid ja isikud”. *Tlk.*

misel midagi absurdset eelisõiguse andmises inimestele, kes tahavad elada, isegi kui nad meie meelest ei peaks elada tahtma. Selliste juhtumite korral, nagu me eespool vaatlesime, kus me ei saa inimeste endi käest midagi küsida, kuid humaansus näib nõudvat, et me lõpetaksime nende ägedad ja leevendamatud kannatused surma abil, peaksimegi seda muidugi tegema ja nende päästmise absurdus oleks ilmne. Ent kui me seevastu jõuame järeldusele, et neil oleks parem mitte surra, ükskõik kui raske see otsus ka poleks ja ükskõik kas nad tahavad elada või mitte, siis kummalgi juhul ei tohiks mingit tähtsust olla tõsiasjal, et kaalul on ka kellegi teise elu. Kui me ei saa järeldada, et nad peaksid surema, siis ei tohiks me seda järeldust teha ka pelgalt sellepärast, et nüüd on vaekausile sattunud veel keegi teine, ainult õige pisut selgekujulisem juhtum inimesest, kes ei tohiks surra.

Oletagem, et naine on pärast kaljuservalt kukkumist raskelt vigastatud ja agoonias. Me teame, et kui ta päästa, jääb ta kaelast allapoole püsivalt halvatuks, kuid ehkki tema elukvaliteet kujuneks viletsaks, ei saa me järeldada, et tal oleks parem surra. Me ei saa põhjendada tema tapmist ega esialgu ka mitte surema jätmist. Kuid päästetööd on keerulised ja nõuavad eluga riskimist tervelt ja tugevalt päästetöötajalt. Tema elu tuleb nüüd teatud mõttes kaaluda õnnetuseohvri eluga. Kas tuleks sellest järeldada, et naine pole päästmist väärt? Kas on õige riskida noore ja tugeva mehe eluga, et päästa mõni vähem viga saanud õnnetuseohver, ning jätta kõnealune naine päästmata? Kas tuleks päästa pigem see kergemini vigastatud ohver kui rängalt kannatada saanud naine?

Ehkki need on rasked otsused, arvan ma, et rängalt viga saanud naine ei muutu olukorra riskantsuse tõttu äkitselt päästmist mitteväärivaks — mitte rohkem kui ükskõik kes teine. Samuti pole ta vähem väärt päästmist kui mõni kergemalt viga saanud ohver, kui just tema tõenäosus ellu jääda pole väiksem kui sel teisel, mida me siin ei oleta. Teha inimeste vahel valik nende seikade põhjal on veel vastuvõetamatum — vähemalt mitte lubatavam — kui mõõta inimese väärtust oodatava elueaga. Sest isegi inimesed, kelle elu on rängalt kahjustada saanud, võivad tahta selle elu üle ise otsustada; nad võivad näha selles elus ettevõtmist, mis toob

neile rõõme ja sündmusi, mida nad tahavad kogeda ja millest kõigest ilmajäämine oleks samasugune tragöödia, nagu on ilmajäämine igasugusest elust.

III. MORAALNE EELIS, MILLE ANNAVAD ÜLALPEETAVAD JA SÕBRAD

Kui kaalul on kahe inimese elu ja me peame valima ainult ühe, kelle elu päästa, tuleb väga tähtsaks pidada inimeste arvu, kes on nende ülalpidamisel. Kui kõik muu on võrdne, kuid üks neist on perekonnata ja teine mitme väikelapse ema, räägib see tugevalt juhusliku valiku vastu. [---] Klammerduda juhusliku valiku külge, kui teave ülalpeetavate kohta on olemas, tähendab mitte väärtustada võimalust hoiduda lisakahju tekitamisest, mis saaks osaks lastele, kui päästetavaks ei peaks osutuma ema. [---]

Sellistel puhkudel näib loomuvastane lasta interventsionismi varjukülgedel üles kaaluda lastele osaks saav suur kaotus, eriti kuna üks põhilisi varjukülgi ei paista siin kuigi tõsine olevat. Interventsionismi vastu räägib ju suuresti meie soovimatus luua kahekihilist ühiskonda, öelda, et me väärtustame mõningaid inimesi rohkem kui teisi. See näib ilmselgelt vastuvõetamatu, kui meie eelistuse aluseks on arvamus, et üks inimene on teisest kenam, intelligentsem või temast moraalselt üle. Kuid säärane vastuväide kaotab suure osa oma jõust, kui eelistuse põhjenduseks tuua esile ülalpeetavate huvid, mitte väljavalitud inimese voorused (Glover 1977: 222).

Tsiteerisin siin üksjagu pikalt Jonathan Gloverit, sest neis lõikudes võtab ta lühidalt ja elegantselt kokku põhjused, miks tuleks eelistada nende inimeste päästmist, kel on ülalpeetavaid, ning käsitleb samal ajal üht peamist vastuväidet interventsionismipoliitikale, mis näeb ette sekkumist sihipäraselt, mitte juhuslikult, ja ühtede inimeste kindlat eelistamist teistele. Tõin need lõigud ära ka sellepärast, et siin näikse pakutavat ohtlikult asjakohatuid põhjusi, miks päästa ühe inimese elu teise elu hinnaga, ja on tähtis selgitada, miks see nii on. Ma ei arvagi, et nii keerulisel maastikul nagu see leiduks mingeid jalustrabavaid argumente, kuid sellegipoolest tundub mulle, et on kaalukaid vastuväiteid ülalpeetavatega inimeste eelistamisele.

Esiteks on raske põhjendada ühe inimese päästmist ja teise surmamõistmist sellega, et mingi kolmas pool (mis sest et seotud ja ülalpeetav pool) on huvitatud ühe konkreetse inimese elu jätkumisest. Kui kolmanda poole huvidest ja soovidest peaks piisama, et loobuda otsuse täidesaatmisest, siis miks ei tuleks neid pidada piisavaks, et põhjendada ka vastupidist — otsuse täidesaatmist? Oletagem näiteks, et Jane'i sõbrad ja lapsed teatavad: tema surm ei tooks meile kaugeltki mingeid piinu ega kannatusi, vaid oleks hoopis ainus sündmus, mis saaks neid piinu leevendada. Kas meil tuleks pidada seda piisavaks (või üldse mingiks) põhjuseks, et päästa teine kandidaat? Kui inimese ülalpeetavate soovid ei lähe arvesse temavastaste argumentidena, siis miks peaksid need arvesse minema tema kasuks rääkivate argumentidena kolmanda poole kahjuks? Kui tõsiasi, et Jane'il on lapsed, kes soovivad tema ellujäämist ja on tema ülalpidamisel, on veenev põhjus päästa pigem tema kui minu elu, siis miks ei peaks tõsiasi, et tal on lapsed, kes soovivad tema surma, olema veenev põhjus päästa pigem minu kui tema elu? Kui meile ei meeldi mõte, et kolmanda poole eelistused tulevad arvesse põhjendusena, miks määrata hukule pigem üks kui teine inimene, siis peaksime meeles pidama, et just nii see läheb, kui lubada kolmanda poole huvidel rääkida kellegi kasuks. Sest kui Jane'i lapsed soovivad tema ellujäämist, siis soovivad nad surma teisele kandidaadile, kelle päästmist kaalutakse, või vähemalt soovivad nad, et sureks pigem tema kui Jane. Tundub, et sellistel puhkudel on ohutum jääda benthamliku maksimi juurde, mille järgi igaüks peab arvesse minema ühe eest ja mitte keegi rohkem kui ühe eest.

Teine häda on selles, et kui ülendada poliitikaks ebamäärane aimus, nagu oleks tähtsam päästa neid, kel on ülalpeetavaid, tähendaks see kokkuvõttes perekonnainimeste süstemaatilist eelistamist neile, kel perekonda pole. Kuidas saaks selline tava ära hoida “inimeste taunitavat jaotamist klassidesse, mida me oleme näinud ühe suurima interventsionismi puudusena” (Glover 1977: 223)? Esmapilgul ja eriti neile, kel pole ülalpeetavaid lapsi, näeb see välja väga sedamoodi, nagu oleks tegu just nimelt inimeste varjatud jaotamisega kahte klassi: nendeks, kellel on ülalpeetavaid, ja nendeks, kel pole. Selles võidakse isegi näha sala-

jast püüet toetada moraalse eelistuse andmist tuumperekonnale ja rünnakut niihästi lastetute kui ka nende vastu, kelle lastekasvatusideed tähtsustavad perekonda vähem. Niisugune hoiak perekonna eelistamise suhtes võib tunduda paranoiline¹⁴ ja äärmuslik, kuid on raske midagi parata, kui “süstemaatiline perekonna eelistamine” — nii nimetan ma seda edaspidi — paistab just säära-ses valguses seesuguse poliitika ohvritele — kui just argumen-did, mis räägivad selle poliitika kasuks, pole vastuvaidlematud ja veenvad.

Et süsteematilist perekonna eelistamist põhjendada, võtab Glover appi kahte sorti kaalutlused. Esiteks vaatleb ta ülalpee-tavuse või sõltuvuse mõistet ning teiseks kaalu, mis tuleks anda lähedase inimese kaotusest tuleneva valu ja mure ärahoidmise-le. Ülalpeetavateks või sõltlasteks nimetatakse paljusid selliseid inimesi, kes seda tegelikult üldse pole. Õigupoolest arvan ma, et laste sõltuvust täiskasvanutest, rääkimata juba vanematest, liial-datakse tavaliselt kõvasti, ning sama lugu on täiskasvanute sõl-tumatusesega, kuid see on juba teine jutt (vt nt Harris 1982). Ent isegi kui me tunnistame laste sõltuvust, ei ole see tingimata sõltu-vus oma vanematest või sugulastest. Niikaua kui lastel on keegi, kes neid ülal peab ja kõige hädatarvilikuga varustab, jäävad nad ellu. Muidugi oleks neile (ja ka nende vanematele) parem, kui va-nemad ellu jääksid. Kuid kas see hüve on nii selge ja suur, et selle nimel võib automaatselt ohverdada teiste inimeste elu või säästa teiste kulul automaatselt laste vanemate elu? Kahtlemata tekitab vanema surm lapsele tavaliselt suurt piina ja kaotusvalu, kuid kas see annab lastele õiguse, et neid kaitstaks — või kohustab teisi neid kaitsma — sellise piina ja kaotusvalu eest, kui selle nimel peavad elu jätma teised inimesed, kellele enneaegse surma korral saab samuti osaks suur piin ja kaotus, see on juba iseküsimus.

Muidugi ei kurvasta mitte ainult lapsed, vaid ka sõbrad, ja ma ei tea ühtki tõendit, mis näitaks, et laste kurbus on igal juhul suurem või rohkem väärt ärahoidmist kui mõni teine. Jättes kõr-vale “hauda viskumise võistluse”, pole ühtki üldtunnustatud ega

---

¹⁴Kasutan seda sõna tema ainsas täpses tähenduses, s.t mitteeriala-ses, argises kõnepruugis.

usaldusväärset meetodit, kuidas mõõta teise inimese surmast tingitud kurbust või kaotusvalu. Ja kuna puudub usaldusväärne viis, kuidas sõprade kurbust vähem väärtustades laste oma selle võrra tähtsamaks pidada, pole meil mingit alust ahendada õnnetu ohvri kurvastavate päästjate ringi, arvates sinna vaid ülalpeetavad. Ning et asi on nii, siis on tee valla vääritle näitemängule, kus pisaraid valavate (ja võib-olla kinnimakstud) “sõprade” hordid astuvad ette ja esitavad ühe või teise kandidaadi nimel härdaid palveid. Juba ainuüksi sellise paroodia võimalikkusest peaks piisama, et võtta meilt igasugune tahtmine lubada kolmandate poolte murel meile ette kirjutada, kes jääb ellu ja kes peab surema.

Sõltuvus ei ole niisiis lihtsalt sõltuvus vanematest ning kurbus ja valu ei piirdu ainult perekonnaringiga. Ent isegi kui tõsi oleks vastupidine, poleks sugugi kindel, et nad annaksid piisavalt alust eelistada päästmisel üht inimest teisele. Me ei tohiks unustada, et kuigi lahkunu lähedased väärivad kaastunnet, saab ülekaalukalt suurim kaotus osaks ikkagi lahkunule endale ning sõprade ja sugulaste mure kahvatab peaaegu olematuks surema määratud inimese tragöödia kõrval. Selle saatuse süstemaatiline veeretamine lastetute ja vahest ka sõpradeta inimeste õlule näib sama ilmselgelt vastuvõetamatu, kui oleks inimeste jaotamine klassidesse mis tahes muul alusel. Ei tundu kaugeltki veenev väide, et tähelepanu koondamine “ülalpeetavate huvidele”, mitte inimeste voorustele, päästab sellise poliitika häbist, mis kaasneb ühiskonna meelevaldse jaotamisega klassideks, sest eelistus antakse alati ja automaatselt perekonnainimestele.

Ja lõpetuseks, kui süstemaatilisest perekonna eelistamisest saaks ühiskonnas valitsev poliitika, võiks hakata tunduma, et võrdlemisi odav viis kindlustada end tagumiste kohtade vastu päästetavate järjekorras oleks luua perekond. Muidugi tuleks siis laste soetamisel hoolitseda sellise ajalise jaotuse eest, et oma nõudmiste põhjendamiseks oleks alati vähemalt üks või kaks ülalpeetavat varnast võtta. Ja see ei nõuaks mitte ainult laste ettenägelikkku vanuselist hajutamist, vaid ka nende hoidmist enda ülalpidamisel, vältides näiteks olukorda, kus neist saaksid hoopis lahku kolinud abikaasa ülalpeetavad. Nii võime jõuda püsivate abieludeni või ka raevukamate võitlusteni hooldusõiguse eest, sest

kaalul võib olla lapsevanema või eestkostja elu. Kasuvanemlus ja lapsendamine võivad samuti populaarsemaks muutuda, kuid ma kahtlen, kas selline asjakorraldus tunduks meile kokkuvõttes moraalselt eelistatav olukorrale, kus lapsed loodaksid oma vanemate elus püsimise asjas hea õnne peale ja kellegi elu ei väärtustataks teise omast vähem ainult sellepärast, et ta pole suutnud hankida endale ettenähtud hulka ülalpeetavaid.

IV. MORAALNE EELIS, MILLE ANNAB KASULIKKUS

Kasulikkust on kahte sorti: kasulikkus elude päästmisel ja mis tahes muud laadi kasulikkus. Kasulikkus elude päästmisel on omaette klassis lihtsalt seepärast, et kui jätta omistamata lisaväärtus sellise inimese elule, kelle edasine olemasolu päästaks teiste elusid, tähendaks see, et me ei väärtusta üldse neid lisaelusid, mis lähevad kaotsi, kui elupäästja sureb. Siiski on asjaolud, mille korral on selge, et teised surevad, kui ühe konkreetse inimese elu ei säästeta, enamasti väga erandlikud.

Riigipead, valitsusliikmed, politseijuhid ja teised seesugused usuvad kindlasti, et nende kasulikkus on just seda tüüpi, sest nad rajavad endale radioaktiivsuse eest kaitsvaid turvalisi varjendeid tuumasõja vallapääsemise puhuks. Kas ka teised kodanikud nende ametikandjate hinnangut oma väärtuslikkusele jagavad, on ju ba kahtlasem. Mõnikord öeldakse, et “juhtivad kirurgid” on üks selge näide seda tüüpi inimestest, kel võib olla n-ö esmajärguline kasulikkus (Glover 1977: 223), kuid jällegi pole ka see liigitus päris vaieldamatu. Kindlalt võib öelda ainult seda, et kõigil neil, kelle edasine olemasolu on hädavajalik teiste eluspüsimiseks, on head eeldused pretendeerida eelisjärjekorda. Kas ka mingit muud laadi kasulikkus nii tähtis on, et selle valdajad võiksid nõuda endale õigust edasi elada teiste elu hinnaga, see tundub mulle kaheldavam.

Üks võimalikke kandidaate, kes aeg-ajalt akadeemilistes filosoofilistes aruteludes esile kerkib, on daam, kes on pärandanud Oxfamile või mõnele muule elusid päästvale heategevusorgani-

satsioonile pool miljonit naela.¹⁵ Tal on esmajärguline kasulikkus, kuid selle avaldumiseks — nii öeldakse selles arutluskäigus — ei pea ta mitte edasi elama, vaid kiirelt siitilmast lahkuma. Mida kauem ta elab, seda rohkem sureb inimesi, kelle tema rahaga saanuks päästa. See näib rääkivat tema kohese tapmise kasuks. Kuid paljude sõltumatute argumentide kõrval, mis põhjendavad tapmispoliitika ebasoovitavust sellistel puhkudel (seaduslikkuse ja korra võimalik lagunemine ning negatiivse tagasiside efekt, mis annab igäühele veenva põhjuse mitte kunagi seada end olukorda, kus teised sinu surmast kasu saaksid), tuleb siin arvestada veel seda ilmselt asjaolu, et mingil ajal sureb meie daam niikui-nii ja siis päästetakse täpselt sama palju inimesi (ehkki need ei ole enam needsamad inimesed). Muidugi peame kindlad olema, et tema investeeringud on kaitstud inflatsiooni eest ja ta ei muuda oma testamenti.

On veel üks sort inimesi, kellel on esmajärguline negatiivne kasulikkus — nii võiksime seda nimetada —, s.t inimesi, kelle lahkumisest siitilmast me oleme elude päästmise nimel huvitatud; need on inimesed, kelle elundeid ja kudesid saaks kasutada elupäästvate siirikutena. Selliste juhtumite kõige äärmuslikumat varianti olen käsitlenud mujal (vt Harris 1980) ning siin tuleb sellest üsna spetsiifilisest probleemist juttu veel järgmises ja ülejärgmises peatükis. Mingeid muid kandidaate, kes võiksid pretendeerida esmajärgulisele kasulikkusele, ei tule mul pähe, ent kui neid siiski leidub, peavad nende kasuks rääkivad argumendid tõepoolest väga tugevad olema — nii tugevad, et üks kahest oleks selge: kas on nende ellujäämine väärt teise inimese elu ohverdamist või tuleks teiste elu säästa nende elu hinnaga.

V. MORAALNE VÄÄRTUS

Lõpuks peame lühidalt käsitlema küsimust, kas inimese moraalsel palgel peaks olema mingit kaalu nende silmis, kel tuleb otsustada, kas päästa tema või kellegi teise elu. Paljude arvates mää-

---

¹⁵Janet Radcliffe Richards tuletas mulle meelde, et seda daami ei tohiks unustada.

rab selle, kas inimest saab pidada moraalseks või mitte, vähemalt osalt tema seksuaalne käitumine, nii et “ebamoraalsus” arvatakse tihti hõlmavat ka seksuaalset ebamoraalsust. Hiljem, 9. peatükis¹⁶ näeme, et see ei ole nii, kuid praegu ei huvita meid mitte niivõrd küsimus, mis võiks panna meid järeldama, et keegi on ebamoraalne või mõnest teisest vähem moraalne, vaid pigem see, kuidas mõjutab niisugune järeldus nende õigust pälvida üht või teist laadi kohtlemist.

Muidugi on meie kõigi kohus soodustada ja edendada moraalsust, ent kui teha seda ravile pääsejaid kandidaatide moraalse palge järgi välja valides, siis tähendab see, et me mitte ainult ei edenda moraalsust, vaid nõutame endale jultunult ka õigust karistada ebamoraalsust. Ja otsustades, et mingi moraalse iseloomu või käitumisvea tõttu peab surema pigem see kui teine inimene, me mitte lihtsalt ei nuhtle moraali vastu eksijaid, vaid võtame endale voli nad surma mõista. Isegi juhul — ma loodan, et ebatõenäolisel juhul —, kus me oleme rahul oma õiguse või kohustusega seda teha, üritaksime ikkagi täita libakohtulikkude ülesannet ilma igasuguste õigusprotsesside omaste kaitsetagatiste ja ranguseta. Milliseid tõendusnorme sellisel uurimisel nõutaks või rakendataks, millist vastamis- või kaitseõigust pakutaks? Mis teod üldse oleksid selles seoses moraalsed kuriteod? Päästetavate väljavallimine nende moraalse palge järgi oleks ise sügavalt ebamoraalne palju suurema tõenäosusega kui mis tahes tegu, milles ükskõik milline päästmist ootav inimene võiks süüdi olla.

Üks üsna ilmne erand — olukord, mida uurisime juba eelmises peatükis — puudutab tapjat, kelle saab päästa ainult kas tema kavatsetud ohvri või mõne süütu kolmanda poole elu hinnaga. Nagu veendusime, tuleneb põhjus, miks peaksime keelduma abistamast potentsiaalset mõrtsukat süütute inimeste kulul, kas enesekaitsest või kohustusest põhjendatud enesekaitset toetada. Kuid kas süüdi mõistetud mõrtsukaid ja teisi kurjategijaid tuleks siis pidada madalaimaks kategooriaks, mis kuulub päästmisele viimases järjekorras? Kas peaksime näiteks ainsad olemasolevad tuletõrje- ja kiirabibrigaadid saatma väiksesse haiglasse või suur-

---

¹⁶“Seksuaalmoraal ja loomulikkus”. *Tlk.*

de vanglasse, kui mõlemas on puhkenud tulekahju ja õigeks ajaks saab kohale jõuda ainult ühte neist?

Oletagem, et ma seisan jõekaldal ja saan uppumast päästa kas oma lapse või kellegi võõra, kuid mitte mõlemat. Nägime 2. peatükis,¹⁷ et mittepahatahtliku valiku põhimõtte järgi ei pea ma kulli ja kirja viskama, selmet oma laps lihtsalt ära päästa. Minu eelistus päästa oma laps võib võõra suhtes ebaõiglane olla, kuid see ei ole pahatahtlik eelistus; kui ohus oleks seevastu kahe võõra elu, kellest üks oleks mustanahaline ja teine valge, siis ei oleks mul õigust lähtuda oma võimalikust rassilisest eelistusest, sest selline eelistus oleks ühtaegu ebaõiglane ja pahatahtlik. Niisiis, kas mittekurjategijate eelistamine sarnaneb pigem perekondliku eelistusega või rassilise eelarvamusega?

On selge, et tegu pole pelgalt eelarvamusega, sest on üksjagu põhjust pidada tapjaid ja teisi kurjategijaid muudest inimestest mingis mõttes vääritumaks. Kas nad on nii palju vääritumad, et teiste päästmiseks oleks mõistlik nende elu ohvriks tuua, on juba ebaselgem. See oleks kindlasti ebaõiglane, kuid kas ka õigustamatu? Kaldun arvama, et jah, kui mõelda sellele, et me ei ole pidanud asjakohaseks neid nende sooritatud kuritegude eest hukata. See tähendaks veel ühe karistuse määramist lisaks sellele, mida on niisuguste kuritegude eest asjakohaseks peetud, ja seejuures ilma igasuguse edasise kohtuliku uurimiseta. Näib niisiis väga sedamoodi, et me ei tohiks ühelgi juhul kasutada oma eelistuse alusena inimese moraalset palet, kui otsustame kellegi päästa või päästmata jätta, ning et pole ühtki veenvat põhjust lubada selliste kriteeriumide kasutamist arstiabis, valides välja patsiente, keda ravida, või hädalisi, keda päästa.

VI. MIDA PEAKSIME TEGEMA?

Nägime, et ülalpeetavad, sõbrad, sugulased, kasulikkus, moraalne väärikus ega isegi mitte hea elukvaliteet ei ole asjad, mis annaksid meile suurema õiguse ellu jääda; ning et mitmel põhjusel ei

---

¹⁷“Eelkõige ära tee kahju”. *Tlk.*

tohiks seesugused kaalutlused meid mõjutada, kui püüame selgu-sele jõuda, keda päästa.

Samuti ei tohiks üldjuhul kriteeriumiks olla vanus. Vanuse-lise diskrimineerimise vastane argument on minu arvates tugev, ja välja arvatud seal, kus selle jõudu asjakohaselt piirab õiglase võimaluse argument, tuleks sellest ka kinni pidada.

Niivõrd, kui inimesed tahavad oma ülejäänud elu ära elada, ükskõik kui pikaks see siis kujuneb või töotab kujuneda, peaksime neile nii hästi kui suudame selleks võimaluse andma ega to-hiks nende vahel millegi muu põhjal vahet teha, vaid peaksime neid kõiki võrdselt kohtlema. Kõige moraalsem ja auväärsem viis tegelda allesjäävate raskuste ja anomaaliatega on püüda hoolitse-da selle eest, et meie käsutuses oleks piisavalt vahendeid võit-luseks surma edasilükkamise nimel, kus iganes ja mil iganes me seda suudame, olgu pikemaks või lühemaks ajaks, nii et me ei peaks inimeste vahel valima ega selleks vastuvõetamatuid otsu-seid langetama.

Kirjandus

- G l o v e r, Jonathan 1977. *Causing Death and Saving Lives*. Harmondsworth: Pelican
- H a r r i s, John 1980. Survival lottery. — *Violence and Responsibility*. London: Routledge & Kegan Paul. [Eesti k: “Ellujäämislo-terii”. — Kadri Simm (koost.). *Bioetika võtmetekste: Antoloogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018, lk 189–199.]
- H a r r i s, John 1982. The political status of children. — Keith Gra-ham (ed.). *Contemporary Political Philosophy*. Cambridge: Cam-bridge University Press

JOHN HARRIS (1945) on Inglise bioetik ja filosoof, Manchesteri Üli-kooli bioetika professor ja samas ülikoolis teaduse, eetika ja innovat-siooni instituudi direktor. Omandas bakalaureusekraadi Kenti Ülikoo-lis (1966) ja filosoofiadoktori kraadi Oxfordi Ülikooli Ballioli kolled-

žis (1976). Ta oli üks Rahvusvahelise Bioetika Assotsiatsiooni asutajadirektoreid ning on praegu mitme bioetikaajakirja kolleegiumi liige. 2001. aastal valiti ta esimese filosoofina Suurbritannia Meditsiiniteaduste Akadeemia liikmeks. Eesti keeles on temalt ilmunud artikkel “Elulujäämisloterii”, millele autor siingi viitab (vt kirjanduse loetelu).

HOOPIS SUUREM

Toomas Kiho

neil oli konverents
nad võtsid meilt ära muistse vabadusvõitluse,
nad avastasid, et see on hoopis millegi suurema pisike jätke

nad avaldasid teesid
nad võtsid ära jüriöö nad võtsid ära seitsmesaja-aastase orjaöö,
ja jaaniööd tahtsid nad võtta ja nääriöö nad võtsid ja mardid ja
kadrid neelasid alla

nad said rahastuse
nad võtsid ära vabadussõja,
nad avastasid, et seegi oli olnud millegi hoopis suurema pisike
tahuke

nad avaldasid artikli
nad võtsid ära me keele,
selle vārdoksa keelemeres, ja nad tõid meile ühe hoopis suurema

nad olid käinud edumeelsetes koolides
nad võtsid ära me rahvuse,
nad avastasid sotsiaalselt konstruktiivselt, et seda pole isegi
passis

nad olid saanud hea projekti
nad võtsid ära me kultuuri,
nad avastasid, et see on hoopis saksa ja vene ja rootsi ja juudi ja
ameerika kultuuri suurem segu

Hoopis suurem

nad said kõva grandi,
nad võtsid ära me riigi,
nad avastasid, et see on ühe hoopis suurema liidu pisike osake

nad võtsid ära me liigi,
nad avastasid, et inimene on hoopis ühe suurema
    primaadiperekonna liige,
ja kutsusid laua äärde metsinimesed orangutanid ja gorillad

*

nad taotlevad nüüd uut rahastust, neil on hoopis uus projekt ja
    suurem konverents ja teesid
ja juba homme läheme valimiskasti juurde koos makaakide ja
    pärdikutega ja valime
omale
ninaahvid

HELEN LOIT. Valge Tārā (2019)

“ARUSAADAVALT EI SAA SELLINE INIMENE OLLA ÕPETAJA NÕUKOGUDE KOOLIS”

Hariduse rahvakomissari 1940. aasta
7. detsembri käskkiri nr 1

Eli Pilve

Nõukogude režiimi ülistava propagandaga ja selle ideoloogia kohustuslikus korras maksmapanekuga alustati kohe pärast Eesti okupeerimist 1940. aastal. See hõlmas ka kooliharidust, sest Nõukogude Liidus polnud kool mitte ainult haridus-, vaid ka propagandaasutus, kus õpe oli allutatud kommunistliku partei direktiivsele ideoloogilisele juhtimisele (Sirk, Varik 2018: 76). Lenini sõnul ei olnud kool poliitikast lahutatav (Lenin 1955: 69) ning 1919. aastal vastu võetud Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei programmis, mis kehtis kuni 1961. aastani, oli kirjas, et kool tuleb muuta “ühiskonna kommunistliku ümberkujundamise tööriistaks”, kasutades selleks riigivõimu aparaati ja ressursse (Venemaa... 1956: 419–420). Kui näiteks Moskva ja Leningradi intelligentsi jaoks tähendas ždanovlus ennekõike kultuurilooma puhastamist lääne mõjudest, siis uute liiduvabariikide tasaliitamisel Baltikumis ning Ukrainas oli ideoloogiline surve suunatud eeskätt “kohaliku natsionalismi” vastu (Kreegipuu 2007: 374). Nii sattus surve alla ka senine õpetajaskond, kelle hulgast tuli “kaotada” peale “nõukogudevastaste” ka uue korra suhtes ükskõiksed meeleolud.

Nõukogude korrakaitseorganite töötajad tungisid juba 1940. aasta sügisel koolidesse, kuulatasid klassiuste taga, revideerisid paberikorve ja lauasahleid, korraldasid ülekuulamisi ja vahistasid õpilasi, aga ka õpetajaid otse kooliruumides. Ohtlikeks osutusid ka kommunistliku laste- ja noorteorganisatsiooni liikmeks astunud pioneerid ja komnoored, keda polnud küll palju, kuid kellest agaramad tegutsesid Nõukogude võimuorganite otsesel juhtimisel. Nad jälgisid tähelepanelikult õpetaja käitumist ja iga tema sõna. Sellistes eriti hoolsa järelevalve all olevates koolides tuli ilmsiks nii mõnegi õpetaja võimuvastane meelsus (Sirk, Varik 2018: 77).

Kuigi õpetajate ulatuslik vallandamine algas pärast Eesti taasokupeerimist 1944. aastal, jõuti üht-teist korda saata juba esimesel okupatsiooniaastal. Nagu ütles Ajaloo Instituudi rahvahariduse ajaloo sektori juhataja Endel Laul 1980. aastal peetud ettekandes:

Nõukogulikule õppetööle ülemineku kindlustamiseks vabastati 1940./41. õppeaasta alguseks koolides, kus vaja, kodanliku võimu aegsed koolijuhid ning määrati nende asemele demokraatliku hoiakuga õpetajad. Toimus ka õpetajate ümberpaigutamisi, kusjuures suuremal hulgal ümberpaigutamisi ja töölt vabastamisi ette ei võetud. Rakendati võimalikult kõik kodanlikul ajal tööta olnud õpetajad, nende hulgas rohkesti naisi (1980: 30).

Vähemalt esialgu isikkoosseisu “puhastust” ei varjatudki. Elmi Tomassoni koostatud ülevaates *Eesti NSV üldhariduslikud koolid ja õpetajaskond nõukogude võimu esimesel aastal 1940–1941* on öeldud, et kõiki nõukogude võimu ümberkorraldusi ei olnud võimalik ellu viia ilma hariduselu “juhtivat kaadrit” uuen damata, alates haridusministeeriumist ja lõpetades koolidega, kus tuli asendada ka osa õpetajaid (Tomasson 1966: 31). Õpetajaskond jagunenud pärast 1940. aasta suve kolmeks. Kõige arvukama, peamiselt algkooliõpetajatest koosneva osa moodustasid need õpetajad, kes “revolutsiooni” pooldasid; teise need, kes “revolutsiooni” sisu ei mõistnud, kuid suhtusid kriitiliselt nn kodanlikku valitsusse (samas: 33).

Kolmanda osa Eesti õpetajaskonnast moodustasid kapitalistliku režiimi veendunud pooldajad ja aktiivsed toetajad, ühtlasi nõuko-

gude korra ja revolutsioonilise liikumise vastased. Nende väljaselgitamisele tuli asuda erilise hoolikusega, sest just see osa õpetajatest osutus tööliklassi ürituse kõige õelamateks vaenlasteks ning nende edasitöötamine koolides võis ainult kahju tekitada. Nende vastu võitlemiseks avaldati 15. oktoobril 1940 Eesti NSV RKN määrus nr. 303 "Eesti NSV koolides Nõukogudevastaste elementide vastu abinõude tarvitusele võtmise kohta". Määruses rõhutati vajadust eemaldada nõukogude-vastased elemendid koolidest ja nõuti intensiivse selgitustöö teostamist nii koolinoorsoo kui ka õpetajate hulgas. Osa õpetajate suhtes leiti võimaliku olevat lubada neil pärast ümberpaigutamist edasi töötada, andes neile sellega võimaluse oma seniseid poliitilisi tõekspidamisi revideerida. Taolisi pedagooge oli keskkoolides 41 ja algkoolides 243, seega kokku 284 õpetajat (samas).

Küsimus oli päevakorras ka täitevkomiteede rahvaharidusosakondade juhatajate nõupidamisel hariduse rahvakomissariaadis 19. mail 1941. aastal, kus rahvakomissar Nigol Andresen tõstas muu hulgas mittetäielikele keskkoolidele juhatajate leidmise küsimuse:

Terve hulk juhatajaid ei kõlba. Kuidas talitada mittetäielike keskkoolide juhatajate leidmises. Mis võtta aluseks? Kas hariduse tase, kas kasvatuslikud võimed?

Ja vastas sellele ise:

I kohal on tema poliitkasvatuslikud võimed. Haridust sunnime teda omandama tagantjäre. ¹

Samal koosolekul mainis inspektor Orlov ka õpetajaskonna sotsiaalse päritolu küsimust:

---

¹RA (= Rahvusarhiiv), ERA.R-14.1.786, l. 26, Protokoll. Täitevkomiteede rahvahariduse osakondade juhatajate nõupidamine hariduse rahvakomissariaadis, 19.05.1941.

Petserimaal poliitilist kasvatust õieti polegi. Vastavaid õpetajaid on vähe. Suur hulk õpetajaid on valgekaartlased või nende lapsed.²

Hariduse rahvakomissari asetäitja Aleksander Valsiner toonitas, et

nõukogude õpetaja ülesandeks on ateistlik töö ja poliitiline töö, kes seda ei tee, ei kõlba õpetajaks.³

Instruktor Perov ärgitas “kaadreid” tundma õppima:

Koole külastades vaja vaadata, kellega on tegemist.⁴

Nigol Andresen hoiatas samal ajal, et kergesti ei või kedagi lahti lasta, sest õpetajaid on vähe:

Võimalikult kõik sügisel jälle rakendatakse tööle.⁵

Samal ajal ei saanud koolis tööd jätkata need, kes pidasid kooli-õpetaja ametiga rööbiti vaimuliku ametit, isegi kui nad õpetasid koolis mõnda muud ainet peale usuõpetuse, mis tunniplaanist välja arvati. Oma kirjaga 26. oktoobrist 1940 kohustas hariduse rahvakomissar kõiki koolivalitsusi esitama seesuguste õpetajate nimekirja ning ühtlasi nõudma nendelt õpetajatelt emmast-kummast ametist loobumist. Selliseid õpetajaid olnud 20 ja väidetavalt olnud nad selleks ajaks juba loobunud tööst kirikus või

---

²RA, ERA.R-14.1.786, l. 47, Protokoll. Täitevkomiteede rahvahariduse osakondade juhatajate ja koolide inspektorite nõupidamine hariduse rahvakomissariaadis, 20.05.1941.

³RA, ERA.R-14.1.786, l. 49, Protokoll. Täitevkomiteede rahvahariduse osakondade juhatajate ja koolide inspektorite nõupidamine hariduse rahvakomissariaadis, 20.05.1941.

⁴RA, ERA.R-14.1.786, l. 48, Protokoll. Täitevkomiteede rahvahariduse osakondade juhatajate ja koolide inspektorite nõupidamine hariduse rahvakomissariaadis, 20.05.1941.

⁵RA, ERA.R-14.1.786, l. 49, Protokoll. Täitevkomiteede rahvahariduse osakondade juhatajate ja koolide inspektorite nõupidamine hariduse rahvakomissariaadis, 20.05.1941.

lubanud seda teha lähiajal (Tomasson 1966: 39). Kas valikuvõimalus ka tegelikkuses anti, on iseküsimus. Igatahes ilmus *Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja* 15. numbris 1940. aastal hariduse rahvakomissari käskkiri nr 1 “Õppejõudude teenistusest vabastamise asjas”,⁶ millega vabastati ametist seitse kooliõpetajat, kellest kolme süüdistati “nõukogudevastasuses” ja kolmele pandi süüks ainuüksi nende vaimulikuametit; seitsmes oli väidetavasti ilmunud tööle alkoholijoobes. Määrus on oluline, sest on esimene ja ühtlasi viimane selline — hiljem neid enam *Hariduse Rahvakomissariaadi Teatajas* ei ilmunud ning sellesarnaseid määrusi ei avaldatud ka *ENSV Teatajas*. Et õpetajate ja koolijuhatajate palkamine ning vallandamine võis käia vaid hariduse rahvakomissari kaudu,⁷ siis on vastavad otsused mattunud hariduse rahvakomissariaadi dokumentatsiooni ning täpse statistika tegemine (ideoloogilistel põhjustel) vallandatud kooliõpetajate kohta on keeruline või isegi võimatu; seda enam, et kirjavahetusest nähtub, et alati sellest reeglist kohapeal kinni ei peetud ning pedagooge vallandati ja palgati seal hariduse rahvakomissariaati välja jättes.

Hariduse Rahvakomissari 1940. a. 7. detsembri käskkiri nr. 1 õppejõudude teenistusest vabastamise asjas⁸

1. Vabastan ametist Säreve valla Taikse algkooli juhataja Verner Aksel'i, arvates 7. novembrist 1940. a., kuna ta on teinud halvustavaid vahelehüüdeid Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva aktusel oma koolis, mispärast ta Eesti töötava rahva laste kasvatajaks ei kõlba.
2. Vabastan Haapsalu keskkooli juhataja kohalt Leonid Jüris'e, arvates 14. novembrist 1940. a., kes pole aktiivselt kaasa aidanud Nõukogude kooli ülesehitamisele, mille tõttu Haapsalu keskkoolis distsipliin on nõrgaks jäänud.

---

⁶*Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja* 1940, 15, 195, Hariduse rahvakomissari käskkiri nr 1 õppejõudude teenistusest vabastamise asjas, 7.12.1940.

⁷*Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja* 1941, 19, 168, Hariduse rahvakomissariaadile alluvate asutiste töötajate teenistusse seadmise eeskirjad, 1.04.1941.

⁸*Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja* 1940, 15, 195, Hariduse rahvakomissari käskkiri nr 1 õppejõudude teenistusest vabastamise asjas, 7.12.1940.

3. Vabastan August Vellomäe Kärkla alg- ja keskkooli õpetaja k. t. kohalt, arvates 6. novembrist 1940. a., kes endise töötava rahva vastasena ja moraalselt mitte küllalt kõrgel tasemel seisva inimesena ei vasta Nõukogude õpetaja kõrgele kutsele.

4. Silmas pidades, et Nõukogude koolis, mis on konstitutsiooni põhjal kirikust lahutatud, ei saa õpetajaks olla usukultuse toimetajad, vabastan, arvates 25. novembrist 1940. a.:

a) Kärkla koguduse õpetaja Artur Vipper'i — Kärkla täienduskooli õppejõu kohalt;

b) Võru ap. koguduse preestri Juhan Randvere — Võru linna II algkooli õpetaja kohalt ja

c) Priipalu koguduse preestri Jaan Pikat'i — Kuigatsi algkooli õpetaja kohalt.

5. Vabastan Uudu Toome Tallinna II keskkooli sõjalise väljaõppe õpetaja kohalt, arvates 28. novembrist 1940. a., kes puudus 20. ja 22. novembril 1940. a. HRK Sõjalise väljaõppe ettevalmistustundidest ja jättis 22. ja 23. nov. ka koolis tunnid andmata, käies selle asemel kõrtsis ja sõprade pool purjutamas, mille tõttu tema oma distsipliinipuuduse tõttu õpetajaks ei kõlba.

Hariduse Rahvakomissar N. A n d r e s e n.

Määrus on avaldatud 1940. aasta 7. detsembri kuupäevaga, kuid võeti vastu tegelikult varem, ja kuigi *Hariduse Rahvakomissariaadi Teatajas* on toodud põhjendused, miks need õpetajad vallandati, oli määruse aluseks olnud hariduse rahvakomissari otsuses 23. novembrist 1940 märgitud, et vallandamised toimusid õppejõudude teenistuse seaduse § 86 põhjal,⁹ milline paragrahv ei haaku kuidagi määruses kirjeldatuga.

29. novembril 1940. aastal kajastati samade meeste vallandamisotsust ajalehes *Nõukogude Õpetaja*:

---

⁹“Hariduse- ja sotsiaalministril on õigus vabastada õppejõudu ametist, kui õppejõu õppe- või kasvatusetöö osutub nõrgaks või puudulikuks kolmel revideerimisel kahel üksteisele järgneval õppeaastal, ja revideerimisel leitud puudused on tehtud teatavaks õppejõule, kusjuures enne küsimuse otsustamist asi vaadatakse läbi komisjonis, mille koosseisu kuuluvad üks haridusenõunik, vastav koolinõunik ja üks liige — Hariduse- ja sotsiaalministri määramisel.” Vt *Riigi Teataja* 1931, 59, 461, Õppejõudude teenistuse seadus.

Käesoleval õppeaastal peab meie kool kujunema tõeliseks Nõukogude kooliks ja selle suure töö teostamine lasub meie õpetajaskonnal. On aga esinenud juhtumeid, kus mõned õpetajaist ei ole oma ülesannetest aru saanud või on koguni töötanud vastu Nõukogude koolile. Viimasel juhul ei saa loomulikult sellised inimesed olla õpetajaiks.

Siin oli toodud näiteks Taikse algkooli juhataja Verner Aksel, kes oli “oktoobrirevolutsiooni” aastapäeva tähistamise aktusel oma koolis hüüdnud kõnelejale vahele,

tehes halvustavaid märkusi Nõukogude korra kohta. Pidustuste jaoks ei olnud Aksel koolimaja üldse dekoreerinud. Arusaadavalt ei saa selline inimene olla õpetaja Nõukogude koolis ning Hariduse Rahvakomissar tagandas tema jäädavalt ametist.

Mõned pedagoogid on oma ülesannetest nii aru saanud, nagu oleks sellest küllalt, kui nad Nõukogude korrale vastu ei tööta ja nagu oleks nad juba sellega oma ülesande kõrgusel, kui nad on “neutraalsed”.

Viimast pandi süüks Haapsalu keskkooli direktorile Leonid Jürisele, kes ei olnud süvendanud koolis töömeeleolu ning oli suhtunud passiivselt õpilaste korrarikkumistesse, mida kasutasid kohe ära “klassivaenlased”, kes

provotseerinud üksikuid õpilasi ulakustele, mis kannavad poliitilist iseloomu.

Kärdla keskkooli õpetaja August Vellomäe kohta öeldakse artiklis, et ta oli esinenud isiklikes huvides nõukogude korra pooldajana ja kohapeal olnud tema taust tundmata. Kui talle konstitutsioonitunnid määrati, teatanud ta:

Hakkan küll konstitutsiooni õpetama, kuid kuidas, seda veel vaatame.

Tema tausta uurides selgunud, et

Vellomäe on oma poliitilises tegevuses olnud aktiivne töötava rahva vaenlane: on organiseerinud noorte kotkaste liikumisi, võtnud

osa vapside tegevusest jne. Peale selle on tal alatasa olnud sekeldusi moraalapinnal, mistõttu ta on korra juba õpetajaametist tagandatud. Loomulikult tuli Vellomäe otseteed õpetajakohalt vabastada.

Ametist vabastatud kirikuõpetajate Artur Vipperi, Juhan Randvere ja Jaan Pikati kohta oli artiklis kirjas:

Kirik ei saa Nõukogude koolis mürgitada noorsoo hinge usuõpetuse õpetamise ega oma kultuste toimetamise teel. Kooli ülesandeks on õpilastes süvendada teadust ja kaotada usu halba mõju. Ei ole mõeldav, et selles osas seisaksid oma ülesande kõrgusel õpetajad, kes samal ajal on kiriku teenistuses ja pühapäeviti juhatavad usukultuste toimetamist (Õpetajate... 1940).

Määruses viimasena nimetatud Uudu Toome juhtumil artiklis ei peatuta, tema nime isegi ei mainita.

Vaadeldgem nende õpetajate elukäiku siinkohal lähemalt, nii palju kui põhiliselt arhiiviallikad seda võimaldavad. Nimekujude puhul on tekstis kasutatud määruses leiduvat vormi.

Verner Aksel sündis 28. novembril 1908. aastal Särevere vallas Järvamaal, lõpetas 1928. aastal Türi I Aiamajandusgümnaasiumi ja 1931. aastal Tallinna Pedagoogiumi aiandusharu. Viimase diplomi alusel oli tal õigus õpetada oma eriainet kesk- ja kutsekoolides õpetaja kandidaadina, samuti andis see õiguse õpetada õpetaja kandidaadina kõiki aineid algkoolides ning üldhariduslikke aineid nendes täiendus- ja kutsekoolides, kus õpetajalt ei nõutud kõrgemat haridust.¹⁰ 1933. aastal omandas ta algkooliõpetaja kutse ning kesk- ja kutsekoolide aiamajanduslike ainete õpetaja kutse.¹¹ 1. augustist 1934 kinnitati Verner Aksel Särevere valla Taikse algkooli õpetajaks,¹² järgmisest aastast sama kooli

¹⁰RA, ERA.1108.10.33, l. 9, Tallinna Pedagoogiumi lõputunnistus, 5.09.1931, ärakiri.

¹¹RA, ERA.1108.10.33, l. 10, Algkooliõpetaja kutsetunnistus nr 270, 10.06.1933, ärakiri; RA, ERA.1108.10.33, l. 11, Kesk- ja kutsekooli õpetaja kutsetunnistus nr 3781, 11.07.1933, ärakiri.

¹²RA, ERA.1108.10.33, l. 15, Järva maavalitsus Särevere vallavalitusele, Taikse algkooli juhatajale ja õpetaja Verner Akselile, 6.09.1934.

juhatajaks.¹³ Varem oli sama kooli juhataja olnud Aksel Verne-
ri tulevane abikaasa Elise Strandson ning koolijuhataja vahetuse
otsuse aluseks oli perekonna enda soov.¹⁴

13. novembril 1940. aastal saatis Järva Maavalitsuse haridus-
osakond kirja hariduse rahvakomissarile. Kirjale on alla kirjuta-
nud maakoolivalitsuse juhataja, koolide inspektor ja sekretär:

Särevere valla Taikse Algkoolis 6. nov. peetud aktusel ilmnenu-
d vahejuhtumi selgitamiseks sõitsin 11. nov. kohale, kus selgus järg-
mist:

1. Koolijuhataja Verner Aksel ei olnud kohal ega ametikohustuste
täitmisel, sest ta võetud 7. nov. vahi alla.

2. Kõnelusest V. Aksel'i abikaasaga selgus, et 6. nov. aktus täis-
kasvanuile alanud väliskõneleja viibimise tõttu mitmetunnilise hi-
linemisega alles kl. 22.30 paigu.

3. Juba kõne algul olnud saalis ärev meeleolu ja kõnelejat segatud
vahelehhüetega, ka teinud tema mees kõnelejale ühe vahemärku-
se.

4. Aktuse saal oli puudulikult kaunistatud: meie riigijuhtide pildid
raamimata ja mitte ühtegi loosungit seinal. Abikaasa püüdis seda
vabandada oma mehe rohke töökoormusega.

5. Praeguse režiimi vastast kasvatust ei olevat koolijuhataja mingil
määral oma koolis teostanud.

Eelolevast selgub koolijuhataja Verner Aksel'i vastu 2 süüdistus-
punkti, mis ka tema abikaasa õigeks võttis:

a) Aktuse saal oli puudulikult kaunistatud.

b) Koolijuhataja segas avalikul koosolekul vahelehhüedega aktuse-
kõnelejat.

Koolijuhataja Verner Aksel'i kohta ma seni ei olnud kuulnud
midagi halba ja ajapuudusel ma ei ole veel jõudnud revideeri-
da Taikse Algkooli õppe- ja kasvatustööd. Kõigist seni olnud
instrueerimis- ja selgituskoosolekuist on koolijuhataja Verner Ak-
sel osa võtnud.

---

¹³RA, ERA.1108.10.33, l. 16, Järva maavalitsus Särevere vallavalit-
susele, Taikse algkooli hoolekogule, õpetaja Elise Strandsonile ja Ver-
ner Akselile, 3.08.1935.

¹⁴Eli Pilve intervjuu Anu Lepikuga (snd Aksel), 27.08.2020, Vetsi
tal, Tahkuranna.

Tema vastu tõstetud süüdistusmaterjal saadetakse Teile miilitsa võimude poolt otse.¹⁵

Verner Akseli tütar Anu meenutab ema juttude järgi, et tegemist oli nn oktoobrirevolutsiooni aastapäeva aktusega, kuhu kutsutud välisesineja hilines mitu tundi, ning isa oli öelnud paar kangemat sõna. Vangistamine ei järgnenud aga kohe, vaid isa võeti kinni siis, kui ta läks Türi- või Paidesse vaatama oma varem areteeritud talupidajast venda. Vend oli juba lahti lastud, aga isa võeti kinni: “Mõned päevad istus, nädala vast, siis tuli koju.”¹⁶ Saksa okupatsiooni algul määrati Verner Aksel Karinu algkooli juhatajaks, kust ta mobiliseeriti.¹⁷ Vastavalt Eesti Omavalitsuse juhi korraldusele andis Aksel teada, et tema sõjaväeline aukraad on suurtükiväe reamees.¹⁸ 1944. aastal teatas Paide sõjaväeringkonna ülem, et Verner Aksel on kaitseteenistusse vastu võetud 9. veebruarist 1944.¹⁹ Koos Saksa vägedega lahkus Aksel Eestist, teades, mis teda paigale jäädes ees oodanuks. Teise Nõukogude okupatsiooni algul paigutati abikaasa Elise Aksel ümber Jalgsesma algkooli õpetajaks ja 13 aastat ei teadnud Akselite pere Vernerist midagi.²⁰ Et pääseda probleemidest, mida töid kaasa abikaasa sõdimine Saksa sõjaväes, kirjutas Elise Aksel 1948. aastal avalduse abikaasa surnuks tunnistamise kohta, mis ka rahuldati.²¹ Tegelikult oli Verner Aksel samal ajal Saksamaal DP- ehk põge-

---

¹⁵RA, ERA.1108.10.33, l. 33, Järva maavalitsuse haridusosakond hariduse rahvakomissarile, 13.11.1940.

¹⁶Eli Pilve intervjuu Anu Lepikuga (snd Aksel), 27.08.2020, Vetsi talu, Tahkuranna.

¹⁷RA, ERA.1108.10.33, l. 35, Järva ajutise maavalitsuse maakoolivalitsus Võhmuta vallavalitsusele, 2.10.1941; Eli Pilve intervjuu Anu Lepikuga (snd Aksel), 27.08.2020, Vetsi talu, Tahkuranna.

¹⁸RA, ERA.1108.10.33, l. 40, Järva maavalitsuse maakoolivalitsuse blakkett Verner Akseli kohta, täiesti salajane, aprill 1943.

¹⁹RA, ERA.1108.10.33, l. 41, Paide sõjaväeringkonna ülem Järva maavalitsusele, 18.04.1944.

²⁰Eli Pilve intervjuu Anu Lepikuga (snd Aksel), 27.08.2020, Vetsi talu, Tahkuranna.

²¹RA, LVMA.531JR.2.427, l. 1, Elise Aksel Paide Riiklikule Notariaalkontorile, 22.09.1948; RA, LVMA.531JR.2.427, l. 6, Paide Riik-

nikelaagris Ansbachis, kust asus 13. mail 1949. aastal ümber Kanadasse.²² Hakates Kanada kodakondsust taotlema, saatis Aksel venna nimele kodumaale lahtise postkaardi, milles palus teateid oma perekonna kohta. Kaart jõudis abikaasa Eliseni, kellel õnnestus abikaasat külastada kolmandal katsel, kui ta 1968. aastal lõpuks väljasõiduloo sai. Siis jäi ta ka kohe Kanadasse mehe juurde elama. Sõidule asudes ütelnud veel tütardele naljaga, et ega ta ju teagi, kas talle see vanamees enam meeldibki, minnes oli ju noor mees.

Akselid elasid Thunder Bays, kus tütreid käisid vanematel mõnel korral külas. Verner Aksel suri 24. veebruaril 1987. aastal. Pärast isa surma ei tahtnud ema, kellel oli selleks ajaks samuti Kanada kodakondsus, enam pödurana üksinda Kanadasse jääda ja tütre Anu küllakutsega hakati taotlema talle luba Eestisse naasta. Kodumaale tagasi jõudis Elise just Eesti iseseisvuse taastamise eel, mil valitsesid ärevad meeleolud ning tütreid olid üsnagi meeleheitel, et kuhu ema peita, kui asjad taas halvaks pööravad. Õnneks seda ei juhtunud ning Elise elas vabas Eestis 91-aastaseks. Ta suri 20. veebruaril 1997. aastal.²³

Leonid Jüris (Jürisson) sündis 24. märtsil 1891. aastal Valgas. Aastail 1902–1910 õppis ta Riia Vaimulikus Koolis ja Riia Vaimulikus Seminaris (Raudsepp 1998: 105) ning lõpetas 1914. aastal Varssavi ülikooli matemaatikaosakonna. 1914. aastal sai Jüris kooliõpetaja koha Ukrainas Jekaterinoslavi linna (Katerõnoslav, praegu Dnipro) kommertskoolis. 1920. aasta lõpul töötas ta Jekaterinoslavi Teoreetiliste Teaduste Instituudi (endine ülikooli füüsika-matemaatikateaduskond) füüsikakateedri assistendina

---

lik Notariaalkontor Järva Maakonna Perekonnaseisuaktide Büroole, 15.10.1948.

²²Arolsen Archives, 66463754, Verner Aksel, A.E.F. D.P. Registration Record, collections.arolsen-archives.org/en/archive/66463754/?p=1&s=verner%20aksel&doc_id=66463754 (11.10.2020).

²³Eli Pilve intervjuu Anu Lepikuga (snd Aksel), 27.08.2020, Vetsi talu, Tahkuranna.

ning oli füüsika ja matemaatika õpetaja mitmes sealses õppeasutuses. Opterus Eestisse 1921. aastal.²⁴

Jüris töötas Läänemaa Õpetajate Seminari inspektorina, Läänemaa Ühisgümnaasiumi füüsika ja matemaatika õpetajana. 1940. aasta augustis määrati ta Haapsalu keskkooli direktori ajutiseks kohusetäitjaks (Määrati... 1940). Saksa okupatsiooni ajal oli Jüris Haapsalu gümnaasiumi direktor.

Jüris võeti Nõukogude teise okupatsiooni algul kinni ilmselt 11. novembril 1944. aastal (läbiotsimise kuupäev Haapsalu vanglas), sel ajal oli ta ametis Haapsalu keskkooli direktori kohusetäitjana. Talle pandi süüks Eesti Vabariigi aegset tööd Haapsalu linnavolikogus ning Kaitseliidu liikmeks olemist. Saksa okupatsiooni ajal oli Jüris 1941. ja 1944. aastal Omakaitse liige, 1942. aasta lõpul sai Eesti Rahva Ühisabi ühe piirkonna juhatajaks Haapsalus, 1943. aastal määrati üheks Haapsalu linnapea nõunikuks ehk nn raehärraks, ühtlasi ülistanud ta aktusekõnedes kooliõpilastele Saksa kultuuri ja elukorda. "Uurimise" käigus leiti, et need on kuriteod, mis vastavad süüdistusparagrahvile 58-1a,²⁵ ning ENSV NKVD vägede sõjatribunal mõistis ta 1945. aasta 14. märtsil kümneks aastaks "tööparanduslaagrisse" koos seejärel õiguste piiramisega viieks aastaks. Tema vara ei konfiskeeritud, sest seda ei olnud. Karistuse alguseks arvati 16. november 1944. aastal.

Pestšanõi vangilaagrist Karagandas vabastati Jüris 10. veebruaril 1955. aastal, ta jõudis eriasumisele saadetud abikaasa juurde Novosibirski oblasti Tšanõ rajooni Otretšenski sovhoosi

---

²⁴RA, ERA.36.2.4669, l. 1–2, Leonid Jürissoni opteerimistoimiku ankeet, 14.12.1920.

²⁵"Kodumaa reetmiseks s.t. NSV Liidu kodanike poolt toime pandud NSV Liidu sõjalise võimsuse kahjustamist, tema sõjalise sõltumatuse või tema territooriumi puutumatus, nagu: spionaaž, sõja või riikliku saladuse avaldamine, üleminek vastase poole, põgenemine või üle riigipiiri lendamine, karistatakse kõrgeima karistusemääraga — mahalaskmisega, koos kogu vara konfiskeerimisega, aga kergendavalt asjaoludel — vabaduskaotusega tähtajaga kuni 10 aastat, koos kogu vara konfiskeerimisega." Vt et.wikipedia.org/wiki/%C2%A7_58#%C2%A7_58-1a (11.10.2020).

23. veebruaril, kus pandi tööle sovhoosi arvepidajana. Abikaasa Olga Jüris oli 1949. aastal Erinõupidamise otsusega mõistetud eriasumisele kui “natsionalisti” ehk siis Leonid Jürise pereliige, ENSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium vabastas ta eriasumiselt 1955. aasta 12. detsembri otsusega. Leonid Jüris läbis 9. veebruaril 1956. aastal Tšanõs arstliku kontrolli, mille käigus diagnoositi tal kopsuemfüseem, südameskleroos ja peaaegu veresoonkonna haigused; Jüris tunnistati II grupi invaliidiks ning töövõimetuks. Leonid Jürise puhul võeti nüüd arvesse, et tema abikaasa on eriasumiselt vabastatud, ta ise invaliid ja teisi sugulasi tal eriasumisel pole, kes tema eest hoolitseksid, mistõttu temagi 1956. aasta aprillis eriasumiselt vabastati. Jürise rehabiliteerimise ja abikaasale vara (eelkõige maja) tagastamise palvet ENSV Prokuratuur 1957. aasta septembris ei rahuldanud.²⁶

Leonid Jüris suri 18. veebruaril 1966. aastal Räägu vanadekodus ja Olga Jüris 19. augustil 1977. aastal.²⁷

Artur (Arthur) Vipper sündis 4. detsembril 1907. aastal Tartus voorimehest isa ja pesunaisest ema peres.²⁸ 1929. aastal lõpetas ta Tartu Ühiskommertsgümnaasiumi ja õppis seejärel ühe aasta Tartu Muusikakooli kornetiklassis.²⁹ 1935. aastal lõpetas ta Tartu ülikooli usuteaduskonna,³⁰ kuulus üliõpilasseltsi Concordia. Alates 1925. aastast oli ta olnud talviti teenistuses kooliõpetajana, suvel muusikuna ja juhutöödel, 1937–1940 Kärla koguduse õpe-

---

²⁶RA, ERAF.129SM.1.6238, Jüris, Leonid Andrei p (1891); RA, ERAF.8SM.1.2403, Jüris, Leonid Andrei p (1891); Eesti kommunismiohvrite andmebaas, Leonid Jüris, www.memoriaal.ee/otsing/?q=leonid+j%C3%BCris&f=all; Eesti kommunismiohvrite andmebaas, Olga Jüris, www.memoriaal.ee/otsing/?q=olga+j%C3%BCris&f=all (11.10.2020).

²⁷Vt www.kalmistud.ee/haudi?action=hauaplats&filter_hauaplats_hauaplats=ABjaq8GzVNJ3 (11.10.2020); Koolimees... 1966.

²⁸RA, ERAF.13.10.1071, l. 1–2 p, isiklik leht kaardrite arvestamiseks, 4.12.1944.

²⁹Samas.

³⁰EELKKA (= EELK Konsistooriumi arhiiv) 1.3.677, pag-mata, E. V. Tartu Ülikooli valitsus, ajutine tunnistus, 8.10.1935.

taja, 1940. aasta juunist kuni augustini Nõukogude sõjaväebaasi tööline Kärilas (Karujärvel), seejärel kuni detsembrini Kärila algkooli õpetaja. 1940. aasta detsembrist kuni 1941. aasta aprillini tegutses ta Hindu algkooli õpetajana ning partei ajaloo ja vene keele lektorina Hindul.³¹ 1936. aastal oli ta ordineeritud Tartu Pauluse koguduse I pihtkonna õpetaja Harri Haameri isiklikuks adjunktiks (Kandidaatide... 1936), olles selles ametis kuni Kärila koguduse õpetajaks valimiseni. Stockholmis ilmunud teose *Eesti vaba rahvakirik* andmeil saadeti ta 1941. aastal Venemaale asumisele (Veem 1988: 465), millis väidet on korduvalt esitatud ka hiljem, lisades sellele surma Venemaal, kuid see ei vasta tõele. Kuni 1942. aasta veebruarini oli Vipper töötu ning õe ülal pidada. Sealt kuni augustini teenis ta leiba taas muusikuna ja oli kontoritööl Keilas. 1943. aasta maist kuni 1944. aasta augustini oli ta Viljandi teatri ja Omakaitse orkestri muusik. Üheski sõjaväes teeninud ei olnud, Omakaitstes oma sõnutsi relva ei kandnud, 1944. aasta veebruaris olnud sõjaväeteenistusest tervislikel põhjustel vabastatud. 1944. septembris läks ta Saaremaale Kärilasse, oktoobris sai tööd tuletõrjehingu raamatupidajana. Perekonnaseisult oli lahutatud. Oli parteitu ja ka varem erakondadesse ei olnud kuulunud.³²

Artur Vipper oli mees, keda saatsid pidevalt skandaalid, kuid siinkohal ei maksa unustada, et nõukogude võimu jaoks oli ta õpetajatööks kõlbmatu ainuüksi vaimulikuameti tõttu.

Vipper skandaalid algasid lahkarvamustega ametivendadega kristliku õpetuse sisu üle. Tema vastu esitati mitu kaebekirja, millele Vipper vastas oma selgitustega. Üks etteheide oli see, et ta oli Nõukogude sõdurite ees tantsinud ja sellega ennast ning kirikut häbistanud.³³ Vipper öelnud, et

tal olla hea läbisaamine venelastega ja ta ise olla muutunud “vene meheks”. [---] Ka minule on A. Vipper ennem ütelnud, et tal hea

³¹RA, ERAF.13.10.1071, l. 1–2 p, isiklik leht kaadrite arvestamiseks, 4.12.1944.

³²Samas.

³³EELKKA 1.3.677, pag-mata, Kihelkonna koguduse õpetaja Arnold Janno õpetaja Aleksander Täheväljale, 2.05.1940.

ja lähedane vahekord on venelastega, ta ei aimagi ise seda, et teda kasutatakse ainult spionaaži mõttes. Politseil on usaldus kirikuõpetajate vastu ja nõnda ei tea midagi paha aimata, pealegi ei ole ta teadlik kirikuõpetuse asjades ega arvesta sellega, et A. Vipperi ristiusu aluselt ära on läinud ja teravas vastuolus on oma õpetusega sellele. Kõige kurvem on see, et A. Vipperi ise ei märka, kuidas ta ennast usuvastaste teenistusse on andnud ja need, keda ta oma sõpradeks koha peal peab, teda seljataga pilkavad ja naeravad.³⁴

Vipperi sõnul oli olukord olnud keeruline juba ajast, mil ta 1937. aastal Kärla tuli:

Need isikud on osanud võimu käes hoida koguduses tänapäevani, kuigi nad kirikusõbrad ei ole olnud algusest saadik. Kirikus ei käi nad ja ei tule isegi siis kiriku, kui oleks nende kord laululehti müüa, abistada ja korda pidada paar korda aastas. Önn ja Rahumeel on saanud ka alati palka koguduselt ning sellep. tüüvad valitsema ja ametit pidama.³⁵

3. juunil 1940. aastal määras konsistoorium komisjoni Vipperi küsimuse uurimiseks. Teda süüdistati taganemises õige usu alusetest, korratud ametipidamises ja süüdsusetutes eluviisides. Viimased väljendunud ohtras alkoholitarbimises, “samuti püüdvat ta suudelda tütarlapsi laulukoori harjutustel ja leeriõpetusel”. Ülekuulamisel oli enamik tunnistajaid neid süüdistusi kinnitanud, osa eitanud. Kiriku põhiõpetuse kohastele küsimustele vastanud Vipperi korrektselt. Jutlusi ta komisjoniliikmetele esitada ei saanud, sest olnud need ära põletanud, lubas aga saata mõne hiljem. Tütarlaste suudlemist eitas.

Lõpuks võttis õp. Vipperi omaks, et ta taktikalisi vigu olevat teinud rahvaga käitumises ja arvas, et ta mõnel teisel ametikohal suudaks niisuguseid vigu vältida.³⁶

---

³⁴EELKKA 1.3.677, pag-mata, Kihelkonna koguduse õpetaja Arnold Janno õpetaja Aleksander Täheväljale, 7.05.1940.

³⁵EELKKA 1.3.677, pag-mata, Kärla koguduse õpetaja Artur Vipperi kiri piiskop Johan Kõpule, 21.05.1940.

³⁶EELKKA 1.3.677, pag-mata, Assessor, komisjoni esimees Aleksander Täheväli EELK Konsistooriumile, 19.06.1940.

26. novembril 1940 sai Vipper Saare Maavalitsuse haridusosakonnalt kirja, et on hariduse rahvakomissari 23. novembri 1940. aasta otsusega vabastatud Kärla täienduskooli õpetaja kohalt õppejõudude teenistuse seaduse § 86 põhjal.³⁷ Aasta hiljem avaldas Vipper soovi asuda mõnes maakoguduses uuesti kirikuõpetaja ametikohale.³⁸ Aruandes senise tegevuse kohta kirjutab Vipper:

13. dets. sain H. Rahvakomissariaadilt koolist vallandamise teate. Põhjus: kirikuõpetaja ei kõlba Nõukogude kooliõpetaja kohale.³⁹

1943. aastal on ta palvet asuda uuesti kirikuõpetaja ametikohale korranud.⁴⁰ 1. veebruaril otsustati konsistooriumi koosolekul palve täitmine edasi lükata.⁴¹ 5. novembril 1943 saabus piiskop Johan Kõpult teade, et palvet ei ole esialgu võimalik rahuldada.⁴² Pärast Vipperi korduvaid palveid asuda taas kirikuõpetaja kohale otsustas konsistoorium 2. jaanuaril 1958 palve lõpuks rahuldada, arvates ametivande kordamise päevast.⁴³ Vipper määrati õpetajaks Reiki, kuhu ta aga minna ei tahtnud ning alustas järjekordset kirjavahetust piiskopiga, kus muu hulgas mainis ka alternatiivi kirikuõpetaja ametikohale, kui tema soovi ei rahuldata:

---

³⁷EELKKA 1.3.677, pag-mata, Saare Maavalitsuse haridusosakond Kärla koguduse õpetajale Artur Vipperile, 26.11.1960. Alus: HRK kooliosakonna kiri 23.11.1940, nr 3254-A.

³⁸EELKKA 1.3.677, pag-mata, Artur Vipper EELK piiskopile ja konsistooriumile, 16.10.1941.

³⁹EELKKA 1.3.677, pag-mata, Õpetaja Artur Vipperi aruanne Kärla koguduselt lahkumise kohta ja edaspidise tegevuse kohta pärast seda, 16.10.1941.

⁴⁰EELKKA 1.3.677, pag-mata, Õpetaja Artur Vipper EELK Konsistooriumile ja piiskopile, 5.01.1943, ärakiri.

⁴¹EELKKA 1.3.677, pag-mata, Väljavõte EELK Konsistooriumi 1. veebruari 1943 osalise koosoleku protokollist (protokoll nr 2, p 9).

⁴²EELKKA 1.3.677, pag-mata, Piiskop Johan Kõpp õpetaja Artur Vipperile, 5.11.1943.

⁴³EELKKA 1.3.677, pag-mata, Väljavõte EELK Konsistooriumi 23. jaanuari 1958. a täiskogu koosoleku protokollist nr 2, p 1.

Nüüd on mulle tehtud kõrgemalt poolt ettepanek astuda kiriku-vastasele propagandistlikule tegevusele, kuna minul kui endisel pastoril on selleks väga head eeldused.⁴⁴

Vastuses kirjutas peapiiskop:

Selline alternatiivi ette asetamine vabastab mind õieti vastamisest. Kui Teie oma südame tunnistas Teile õiget otsust ei anna, siis pole mul sellele midagi lisada, sest kui Teie side Jumalaga on selline, et võite seda ettepanekut üldse tõsiselt kaaluda, siis mul ei saagi ju olla midagi mõjukat Teile ütelda, mis ulatuks Teie hingeni.⁴⁵

Toimik lõpeb 13. aprillil 1961. aastal ajalehes *Kommunismi Ehitaja* avaldatud artikliga Vipperi kohtuasjast tema kriminaalkuritegude üle (Villes 1961), mis on saadetud informatsiooniks piiskopile.⁴⁶

25. juulil 1961. aastal avaldati ajalehes *Edasi* sama kohtuasja juba lähemalt kirjeldav artikkel “Tutvugem pastor Vipperiga!” (Kajak 1961). Vipperit süüdistati nelja ENSV kriminaalkoodeksi paragrahvi alusel ränkades seksuaalkuritegudes. Kõigis neis kuritegudes mõisteti Vipper ka süüdi, karistusega 15 aastat vabadusekaotust, mille ta kogu ulatuses ära kandis.⁴⁷ Õppust ta sellest aga paraku ei võtnud, sest juba aasta pärast vabanemist, 1977. aastal, mõisteti ta ühe eelmisel korral rakendatud paragrahvi alusel taas neljaks aastaks vangi.⁴⁸

Artur Vipper suri 30. septembril 1989. aastal.⁴⁹

---

⁴⁴EELKKA 1.3.677, pag-mata, Artur Vipper peapiiskop Jaan Kiivile, 28.11.1959.

⁴⁵EELKKA 1.3.677, pag-mata, Peapiiskop Jaan Kiivit Artur Vipperile, 29.12.1959.

⁴⁶EELKKA 1.3.677, pag-mata.

⁴⁷RA, ERAF.77SM.2.134-10, kaader 1017.

⁴⁸RA, ERAF.77SM.2.134-10, kaader 1015.

⁴⁹Vt www.kalmistud.ee/haudi?action=hauaplats&filter_hauaplats_hauaplats=P4xrdPKnXrlJ (11.10.2020).

Juhan (Johan, Joann) Randvere (Rõbakov), kes sündis 5. juulil 1887. aastal Meerapalus Arikü talus taluperemehe pojana, oli eesti õigeusu vaimulik: kõster-kooliõpetaja, diakon, preester, ülempreester ja praost. Õppis Tartu Õpetajate Seminaris, kust lahkus II klassis 1905. aastal. 1907. aastal omandas ta algkooliõpetaja kutse Oudova linnakooli juures, 1929. aastal osales haridusministeeriumi neljanädalastel täienduskursustel veneaegse kutsega õpetajaile ja omandas nii nagu seminari lõpetanud õpetajad õiguse töötada algkooli kõikides klassides. Töötas kooliõpetajana alates 1906. aastast.⁵⁰ Sooritas preestriameti eksami Riia Vaimulikus Konsistooriumis 1914. aastal. 1921. aastal pühitseti ta preestriks ja alates sellest aastast oli tegev kirikuteenistuses.⁵¹

Randvere oli Ahja valla Pedaspää algkooli õpetaja 1906–1907, Mehikoorma algkooli õpetaja 1907–1908, Kuremäe kloostri koguduse kõster ja õpetaja Kuremäe 2-klassilises kihelkonnakoolis 1908–1910, Räpina koguduse kõster ja Räpina 2-klassilise kihelkonnakooli õpetaja 1910–1916, pühitseti Võru linnakoguduse diakoniks 1916 ja oli selle koguduse kihelkonnakooli õpetaja 1916–1917, Võru Linna Poeglaste Keskkooli õpetaja 1917–1919, Võru Linna II Algkooli õpetaja 1919. aastast, ühtlasi Võru Gümnaasiumi apostliku õigeusu usuõpetaja; ta oli ka Võru garnisoni preester a-st 1935 ja Kaitseliidu Võrumaa Maleva vaimulik a-st 1937 (Leetmaa, Andreller 1938).⁵² Ta oli ajakirja *Lastele Elu*: “Usk ja Elu” kaasanne väljaandja Võrus 1933–1935 (ka peatoimetaja) ja 1937–1938 ning vastutav toimetaja 1936–1938, koostas usuõpetuse lugemiku *Elu sõna I* (Võru, 1928), käsiraamatu *Armulaua-teenistus ehk püha liturgia* (Võru, 1934) ja koos Nikolai Pätsiga õpiku *Elu sõna II: Usuõpetuse õpik apostlik-*

⁵⁰RA, ERA.1108.10.1424, l. 28 p, Johan Randvere teenistuskiri, 13.11.1906–25.11.1940.

⁵¹Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, Vaimulike andmebaas, www.eoc.ee/vaimulik/randvere-joann/?v=a57b8491d1d8 (11.10.2020).

⁵²Vt ka KM EKLA (Kirjandusmuuseumi Eesti kultuurilooline arhiiv), F 193, M 40:14, Johan Rõbakov “Eesti avalike tegelaste” toimetusele, 9. II 1930; KM EKLA, F 193, M 111:32, Randvere (Rõbakov), Johan, eluloolised andmed teose “Eesti avalikud tegelased” 2. trüki jaoks, 16. VIII 1939.

õigeusulistele lastele. Algkooli III ja IV klassile (Tartu—Tallinn: Loodus, 1939).

22. veebruaril 1938. aastal otsustati Kaarel Eenpalu esildisel anda Juhan Randverele Punase Risti IV klassi teenetemärk. Teenete kirjelduses seisis:

Preestriametis 22.VIII.1921 a. Praostiks 2.VII.1927 a. Väga agar ja hoolas praosti- ja preestriametis. Töötab ka koolides usuõpetajana ning vaimuliku kirjanduse alal.⁵³

1940. aasta kohta on vaimulike andmebaasis kirjas, et oli ametivaba ja töötas kooliõpetajana, alates 1941. aastast taas kiriku teenistuses.⁵⁴ Sellest saab järeldada, et kooliõpetaja kohalt vallandamiseks piisas ainuüksi varasemast seosest kirikuga. Hariduse rahvakomissari 1940. aasta 23. novembri otsusega õppejõudude teenistuse seaduse § 86 põhjal vabastati ta Võru Linna II Algkooli õpetaja kohalt ja teenistusest alates 25. novembrist 1940. Teenistuslehe järgi asus ta seejärel 1. jaanuaril 1941. aastal tööle Petseri valda Meremäe algkooli.⁵⁵ Saksa okupatsiooni ajal asus uuesti ametisse Võru Linna II Algkoolis õpetaja kohusetäitjana, 1942. aastast töötas ta Võru Gümnaasiumi õpetaja asetäitjana.⁵⁶

15. detsembril 1941. aastal tegi Petseri Prefektuuri Poliitilise Politsei juhataja Meremäe rajooni konstaablile ülesandeks

kiirelt koguda andmeid Meremäe külas elanud Juhan Randvere endise tegevuse ja tema poliitilise meelsuse kohta.⁵⁷

Vastuses seisis, et

⁵³RA, ERA.31.5.1876, l. 296, Esildis teenetemärkide komiteele, 22.02.1938.

⁵⁴Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, Vaimulike andmebaas, www.eoc.ee/vaimulik/randvere-joann/?v=a57b8491d1d8 (11.10.2020).

⁵⁵RA, ERA.1108.10.1424, l. 32 p, Johan Randvere teenistuskiri, 13.11.1906–25.11.1940.

⁵⁶RA, ERA.1108.10.1424, l. 33 p, Johan Randvere teenistuskiri, 13.11.1906–25.11.1940.

⁵⁷RA, ERA.R-63.1.45, l. 369, Petseri Prefektuuri Poliitilise Politsei juhataja Meremäe rajooni konstaablile, 15.12.1941, salajane.

kogutud andmeil oli Juhan Randvere möödunud 1940/41 a õppeaastal Meremäe 6-kl. algkooli õpetaja. Elukutse: ap-õigeusu koguduse preester. Praegult Võrus ap-õigeusu koguduse õpetaja. Poliitiliselt täiesti ustav ja kommunismuse vastane.⁵⁸

Randvere tegutses Võrumaal vaimulikuametites kuni oma surmani, küll aga kaotas ta 1948. aastal ajutiselt praostikoha, sest astus välja kirikuvarade võõrandamise vastu. Praostikoht õnnestus taastada 1951. aastal. Ent ka hiljem astus ta nõukogude võimule vastu: korraldas kohaliku täitevkomiteega kooskõlastamata Haanja-Plaani kalmistul ühishingepalvuse ning levitas kolhoosides palvuseateid ja -plakateid, millega soodustanud töödistsipliini laostumist. Tegevus päädis toona Võru Töörahva Saadikute Nõukogu täitevkomitee pahameelega (Sõtšov 2004: 76–79).

Juhan Randvere suri 20. detsembril 1976. aastal Võrus.

Jaan (Joann) Pi(k)kat sündis 12. märtsil 1888. aastal Tartumaal Kavilda vallas.⁵⁹ Ta õppis 1898. aastast Riia Vaimulikus Koolis ja lõpetas Riia Vaimuliku Seminari 1908. aastal, seejärel oli ametis Priipalu õigeusu koguduse vaimulikuna.⁶⁰ Aastatel 1908–1918 töötas ta “ap. õigeusu kihelkonna koolide peal alalise õpetajana” Pranglis (Maaritsas),⁶¹ oli 1908–1918 Maaritsa kihelkonna õigeusu kihelkonnakooli köster-õpetaja, 1918–1919 Priipalu õigeusu kihelkonnakooli õpetaja, alates 1921. aastast Priipalu algkooli õpetaja.⁶² 1926. aastal osales ta Tartu ülikooli juures kuuajalisel õpetajate edasiharimise kursustel matemaatika osakonna kuulajana.⁶³ Aastail 1926–1940 tegutses ta ühtlasi Priipalu

⁵⁸RA, ERA.R-63.1.45, I. 372, Meremäe rajooni konstaabel Petseri Prefektuuri Poliitilise Politsei juhatajale, 16.12.1941, salajane.

⁵⁹RA, ERA.3171.2.431, I. 3, perekonnaseisutunnistus, 24.11.1933.

⁶⁰RA, ERA.3171.2.431, I. 35, Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Sinodi tunnistus, 2.09.1921, ärakiri; Raudsepp 1998: 127.

⁶¹RA, ERA.3171.2.431, I. 11, Tartumaa praosti tunnistus Valga Maakonnavalitsuse haridusosakonnale, 30.08.1921.

⁶²RA, ERA.3171.2.431, I. 19, Jaan Pikkati ülevaade teenistusest, 21.11.1922; RA, ERA.3171.2.431, I. 40–41, Jaan (Ivan) Karli poeg Pikkati teenistuskiri, 1921.

⁶³RA, ERA.3171.2.431, I. 25, Tunnistus, 25.08.1926.

perekonnaseisumetnikuna.⁶⁴ 1931. aastal sai ta Valga maakonna koolivalitsuse juhatajalt hoiatuse, sest

Priipalu algkooli revideerimistel on korduvalt selgunud, et Teie oma tundidel ei jõua klassis tarvilist korda pidada ja et õpilased Teie sõna ei kuula. Ka Teie omad suulised seletused koolinõunikule on seda mitmel korral kinnitanud.

Koolivalitsuse juhataja tegi hoiatava märkuse, et kui sarnane olukord kestab, tuleb tõstatada küsimus Pikati sobivusest algkooli õpetaja kohale.⁶⁵ Sama aasta 22. septembril Pikat koondamiste tõttu Priipalu algkooli õpetaja kohalt vabastati ning suunati asendusõpetajaks Kuigatsi algkooli.⁶⁶ 1. oktoobril 1931. aastal andis Jaan Pikat ametitöötuse Kuigatsi algkooli õpetajana.⁶⁷ 1. augustist 1932 ennistati ta vanale ametikohale Priipalus.⁶⁸ 1933. aastal viidi ta taas üle Kuigatsi algkooli.⁶⁹ Kuigatsi koolist on Pikati tunnides distsipliini kehtestamise kohta ka teistsuguseid mälestusi:

Õpilased olid distsipliiniga harjunud. [...] Preester Pikkat ikka sautas üleannetuid poisse (Kirt 2018: 18).

1940. aasta 23. novembril on hariduse rahvakomissariaadi kooliosakond saatnud Valga maakoolivalitsusele kirja teatega, et seoses hariduse rahvakomissari otsusega 23. novembrist 1940 on Priipalu koguduse preester Jaan Pikat vabastatud Kuigatsi algkooli õpetaja kohalt õppejõudude teenistuse seaduse § 86 põhjal.⁷⁰

---

⁶⁴Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, Vaimulike andmebaas, www.eoc.ee/vaimulik/pikkat-joann/?v=a57b8491d1d8 (11.10.2020).

⁶⁵RA, ERA.3171.2.431, l. 26, Haridusministeeriumi Valga maakonna koolivalitsuse juhataja Kuigatsi valla Priipalu algkooli õpetajale Jaan Pikkatile, 23.03.1931.

⁶⁶RA, ERA.3171.2.431, l. 28, Haridusministeeriumi Valgamaa koolivalitsus Kuigatsi vallavalitsusele, 22.09.1931.

⁶⁷RA, ERA.3171.2.431, l. 29, ametitöötus, 1.10.1931.

⁶⁸RA, ERA.3171.2.431, l. 31, Jaan Pikkati teatis, dat-mata.

⁶⁹RA, ERA.3171.2.431, l. 33, Haridusministeeriumi Valgamaa koolivalitsus Kuigatsi vallavalitsusele, 19.06.1933.

⁷⁰RA, ERA.3171.2.431, l. 49, ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi kooliosakond Valga Maakoolivalitsusele, 23.11.1940.

Saksa okupatsiooni algul 24. septembril 1941. aastal on Jaan Pikat esitanud palve Valga maakoolivalitsusele asuda uuesti Kuigatsi algkooli õpetajakohale. Haridusdirektoorium rahuldas palve.⁷¹ Kuni surmani 17. novembril 1951. aastal Priipalus te-
gutses Pikat preestri ja ülempreestrina Priipalu Vassilius Suure
koguduses.⁷²

August Vellomäe (Spirke, Spirka) sündis 28. veebruaril 1906. aastal Narva-Jõesuus, lõpetas 1928. aastal Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasiumi, 1929. aastal Tallinna Õpe-
tajate Seminari. 1939. aastal lõpetas ta Tallinna Konservatooriumi koolimuusika klassi (juhataja Gustav Ernesaks) helikunsti eri-
alal ja omandas Tallinna Pedagoogiumi juures kesk- ja kutsekooli
õpetajaameti kandidaadi kutsetunnistuse. Vellomäe avaldas laul-
misõpikuid ja käsiraamatuid õpetajale.⁷³ Töötas õpetajana ja alg-
kooli juhatajana mitmes paigas alates 1929. aastast, vahetades

⁷¹RA, ERA.3171.2.431, l. 52, Valga Maakoolivalitsus Jaan Pikkatile, 9.10.1941.

⁷²Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, Vaimulike andmebaas, www.eoc.ee/vaimulik/pikkat-joann/?v=a57b8491d1d8 (11.10.2020).

⁷³RA, ERA.1098.3.892, l. 1, August Vellomäe Kärkla linnavalitsusele, 22.08.1939; ERA.1108.10.2060, l. 2, August Spirka teenistuskiri, 1.09.1931–1.08.1936. — Tema koostatud väljaanded olid: *Algkooli lauluvara 1.–6. õppeaasta. I vihik* (Tartu: Loodus, 1932); *Algkooli lauluvara 1.–6. õppeaasta. II vihik* (Tartu: Loodus, 1932); *Algkooli lauluvara 1.–6. õppeaasta. III vihik* (Tartu: Loodus, 1932, 1935); *Algkooli lauluvara 1.–6. õppeaasta. IV vihik* (Tartu: Loodus, 1932, 1935); *Algkooli lauluvara 1.–6. õppeaasta. V vihik* (Tartu: Loodus, 1932); *Algkooli lauluvara 1.–6. õppeaasta. VI vihik* (Tartu: Loodus, 1932); *Algkooli lauluvara käsiraamat õpetajaile* (Tartu: Loodus, 1932); *Laulmine: Algkooli V ja VI klasses. Metoodilisi tööjuhiseid õppenädalate järele* (Tallinn: Rahvaülikool, 1935); *Esimesi samme laulmisõpetuses: III kl. õpilase ... töövihik* (Tallinn: Töökool, 1935); *Esimesi samme laulmisõpetuses: IV kl. õpilase ... töövihik* (Tallinn: Töökool, 1935); *Õpilase käitumis- ja teatevihik kooli ning kodu vahel: 19...* (Tallinn: Rahvaülikool); toimetanud trükise *Türi kihelkonna Alliku II laulupäeva juht: Allikul, 16. juunil 1935. a.* (Türi-Alliku: Alliku II laulupäeva toimikond, 1935). *Algkooli lauluvara* kohta käivat arvustust vt Mesiäinen 1932.

tihti koole.⁷⁴ Sel aastal valiti ta Linnamäe algkooli õpetaja kohusetäitjaks Võrumaal (Uusi... 1929; vt ka Vara kool... 1933). Kohtade vahetust seletab arvatavasti asjaolu, et 1933. aastal kinnitas Vabariigi Valitsus hariduse- ja sotsiaalministeeriumi ettepaneku vabastada Vellomäe Matjama kooli õpetaja-koolijuhataja ametikohalt muu hulgas kõlblusetu käitumise pärast nii naiskaasõpetajaga kui ka õpilastega. Sellise käitumise eest oli Vellomäe saanud hoiatuse juba ka varem.⁷⁵ 4. juulil 1933. aastal valis Enge vallavolikogu ta Pööravere algkooli juhatajaks, kuid kuna ta oli sel ajal eeluurimise all ja võis ilma jääda õpetajakutsest, tühistas maakoolivalitsus vallavolikogu otsuse (Koolijuhatajat... 1933; Valisid... 1933). Ometi oli tema kohta sel puhul ajalehes kirjutatud, et

Spirka on muu hulgas praegu Tartu kõrgema muusikakooli õpilane. Mängib kõiki pille, on juhatanud laulupidu ja laulukoori, omab soovitusi tuntud muusikameestelt (Enges 1933).

1934. aastal paigutati Vellomäe vabadussõjalaste liikumisest osavõtu pärast Vao algkooli juhataja kohalt Tori algkooli õpetaja kohale.⁷⁶ Otsuse peale toimus 8. juuli 1934 Vao algkooli lastevanemate koosolek, kus otsustati kirjutada pöördumine koolinõunik Märt Rauale. Pöördumises kiideti, et ainuüksi ühe aastaga oli Vellomäe suutnud tõsta koolis õppetaset ning parandanud distsipliini, asutanud ühtlasi puhkpilliorkestri ja laulukoori. Lapsevanemad palusid, et kui Vellomäe jätkamine koolijuhatajana ei ole

---

⁷⁴RA, ERA.1098.3.892, l. 14, Lääne Maavalitsuse haridusosakonna tunnistus, 7.02.1940, ärakiri.

⁷⁵RA, ERA.31.3.14425, l. 1, Eesti Vabariigi Kohtu- ja Siseministeerium Vabariigi Valitsusele, 5.08.1933; RA, ERA.31.3.14425, l. 2–3, Eesti Vabariigi Hariduse- ja Sotsiaalministeerium Vabariigi Valitsusele, 1.08.1933; RA, ERA.31.3.14425, l. 3, Vabariigi Valitsuse otsus, 9.08.1933; See... 1933; Vara... 1933; Vara vallavolikogu... 1933; Vara kool... 1933; Mürgeldaja... 1933. Positiivselt tema tegevuse kohta Matjama koolis vt Linda Valgma mälestusi teoses Zirkel 2020: 24.

⁷⁶RA, ERA.1108.10.2060, l. 22, Järva Maavalitsus Väinjärve vallavalitsusele, 10.08.1934; RA, ERA.1108.10.2060, l. 23, Järva Maavalitsus õpetaja August Spirkele, 24.07.1934.

võimalik, võiks ta jääda Vao algkooli vähemalt õpetajana. Koolinõunik Märt Raud edastas palve Järva Maakoolivalitsusele märkusega, et temal lastevanemate soovi rahuldamise vastu midagi ei ole, kuid ettepanek peaks tulema Väinjärve vallalt.⁷⁷ Nähtavasti seda ettepanekut ei tulnud, sest 31. juulil on Järva Maavalitsus andnud teada, et Alliku valla Tori algkooli õpetaja August Vellomäe on ümber paigutatud Alliku valla Tănassilma algkooli õpetaja kohale.⁷⁸ Järva Ajutise Maavalitsuse haridusosakond on 1. juulil 1936 haridusministeeriumi koolivalitsusele teada andnud, et

Maakoolivalitsuse arvates ei ole õpetaja A. Vellomäe suuteline pidama õpetaja ametit, kuna eksimused on järjekindlalt korduvad ja heidavad temale kui kasvatajale halba varju. Käesolevas juurdluses tähendatud süüdistused on sarnased neile, milliste tõttu A. Vellomäe 1934. a. ümberpaigutati Vao algkooli juhataja kohalt Tori algkooli õpetaja kohale, ning viimaselt 1935. a. Tănassilma algkooli. Õpetaja A. Vellomäe kahetseb oma vääratusi ja lubab neist kindlalt hoiduda, kuid järgneval aastal korduvad tema eksimused ja tekkib ärevus selles koolis, kuhu teda määratud.⁷⁹

17. juulil 1936. aastal otsustas haridusministeerium viia August Vellomäe õppejõudude reservi koos palga edasisaamise õigusega.⁸⁰ 1937. aastal teatas Järva Maakoolivalitsus Eesti Kirjanduse Seltsile, et nende andmeil tegutseb August Vellomäe sõjakooli meeskoori juhina.⁸¹ 1938. aastal palus Petseri Maavalitsuse haridusosakond Järva Maakoolivalitsuselt Vellomäe tee-

---

⁷⁷RA, ERA.1108.10.2060, l. 24, Protokoll nr 4, 9.08.1934.

⁷⁸RA, ERA.1108.10.2060, l. 26, Järva Maavalitsus Alliku vallavalitsusele, Tori algkooli juhatajale, Tănassilma algkooli juhatajale, õpetaja August Vellomäele ja Selma Siegertile, 31.07.1935.

⁷⁹RA, ERA.1108.10.2060, l. 44, Järva Ajutise Maavalitsuse haridusosakond Haridusministeeriumi koolivalitsusele, 1.07.1936.

⁸⁰RA, ERA.1108.10.2060, l. 46, Järva Ajutine Maavalitsus Alliku vallavalitsusele, Tănassilma algkooli juhatajale, õpetaja August Vellomäele, 21.07.1936.

⁸¹RA, ERA.1108.10.2060, l. 50, Järva Maakoolivalitsus Eesti Kirjanduse Seltsile, 29.01.1937.

nistuskirja, mille Järva Maakoolivalitsus ka edastas.⁸² 22. jaanuaril võeti August Vellomäe vastu Eesti Vabariigi Tallinna Konservatooriumi professor Artur Kapi kompositsiooniklassi kõrgemale kursusele,⁸³ mille ta lõpetas 1939. aastal.⁸⁴

1935. aastal võttis koos abikaasa Alide ja poja Unoga Spirke (Spirka) asemel perekonnanimeks Vellomäe (Wellomäe).⁸⁵

1940. aasta septembris oli Vellomäe taas teenistuses õpetajana, sedapuhku Kärkla keskkoolis, kus tema tundide nimekirja lisandus muusikaõpetusele ja poeglaste võimlemisele ka sõjaväeline õpetus.⁸⁶ 6. novembrist 1940 oli ta juba õpetaja kohalt vabastatud, millest teatas neli päeva hiljem saadetud telefonogramm.⁸⁷ 13. novembril 1940 saatis Lääne Maavalitsuse haridusosakond vastava teate Kärkla linnavalitsusele, teatades, et

Hariduse Rahvakomissari 10. nov. s.a. nr. 31134 otsusega on August V e l l o m ä e Õp. teen. seaduse § 86 kolmanda lõike põhjal Kärkla Alg- ja Keskkooli õpetaja k.t. kohalt vabastatud, arvates 6. novembrist 1940. a.⁸⁸

Toimikus leidub ka ärakiri rahvakomissari otsusest, milles seisab lakooniliselt:

---

⁸²RA, ERA.1108.10.2060, l. 47, Petseri Maavalitsuse haridusosakond Järva Maakoolivalitsusele, 4.11.1938; RA, ERA.1108.10.2060, l. 48, Järva Maakoolivalitsus Petseri Maakoolivalitsusele, 18.11.1938.

⁸³RA, ERA.3635.1.781, l. 2, Eesti Vabariigi Tallinna Konservatooriumi vastuvõtmise katsete leht, 22.01.1937.

⁸⁴RA, ERA.3635.1.781, l. 3, Eesti Vabariigi Tallinna Konservatoorium Haridusministeeriumi Järvesuu valla Jatsmani 6-kl algkooli juhatajale, 2.06.1939.

⁸⁵RA, ERA.1098.3.892, l. 5, Alliku valla perekonnaseisuametniku otsus, 25.04.1935, ärakiri.

⁸⁶RA, ERA.1098.3.892, l. 24, ENSV Hariduse Rahvakomissariaat Lääne Maakoolivalitsusele, 18.09.1940.

⁸⁷RA, ERA.1098.3.892, l. 26, Lääne Maakoolivalitsuse juhataja ase-
tätja telefonogramm Kärkla keskkooli juhatajale, 10.11.1940.

⁸⁸RA, ERA.1098.3.892, l. 27, Lääne Maavalitsuse haridusosakond Kärkla linnavalitsusele, 13.11.1940, ärakiri.

Vabastada August Vellomäe Õp. teen. seaduse § 86 kolmanda lõike põhjal Kärkla Alg- ja Keskkooli õpetaja k.t. kohalt 6. novembrist 1940. a. arvates.⁸⁹

Pärast vallandamist kandideeris Vellomäe okupatsioonivõimu vahetudes õpetaja kohale Valga linna koolidesse,⁹⁰ kuid teenistuskirjast ei selgu, kas edukalt.

August Vellomäe suri Valgas poliitilise politsei vahialusena Eesti Vabariigi aastapäeval 24. veebruaril 1942. aastal tähnilisse tüüfusse.⁹¹

Uudu (Udo/Udo/Udu-Georg-Arnold) Toome (kuni 1936 Gutmann⁹²) sündis 29. novembril 1918. aastal Püssi vallas. Ta õppis Rakvere II algkoolis, seejärel Rakvere Ühisgümnaasiumis, kust suundus 1937. aastal Tallinna Gustav Adolfi Gümnaasiumi, mille lõpetas 1938. aastal.⁹³ Kooliõpilasena oli ta noorkotkas, pälvides 1937. aastal Tallinna Maleva parima noorkotka tiitli õppeedukuses;⁹⁴ hiljem Kaitseliidu tegevliige Viru maleva õppekompaniis ja Tallinna maleva kergedivisjoni koosseisus. Sõjakooli astus Toome selleks, et jääda edasi teenima sõjaväkke ja saada kaadrioh-

---

⁸⁹RA, ERA.1098.3.892, l. 29, Hariduse rahvakomissari otsus, 10. 11.1940 nr 31134, ärakiri.

⁹⁰RA, ERA.1098.3.892, l. 33, Valga linna Haridusosakond ja Linna koolivalitsus Läänemaa Koolivalitsusele, 25.09.1941.

⁹¹RA, ERA.4441.3.285, l. 2, Surmatunnistus, väljavõte Valga linna surmaregistrist, 23.10.1942; RA, ERA.3094.2.184, pag-mata, Eesti Omavalitsuse kohtudirektooriumi Valga vangimaja ülem Valga linnavalitsusele, 28.02.1942; RA, ERA.3094.2.184, pag-mata, Valga Linnavalitsuse sotsiaalosakonna juhataja Poliitilise Politsei Valga jaoskonnale, 3.05.1942.

⁹²RA, ERA.495.7.6125, pag-mata, Eesti Vabariigi perekonnaseisu tunnistus, väljavõte Rakvere linna perekonnaregistrist, 25.07.1938.

⁹³RA, ERA.495.7.6125, pag-mata, Uudu Toome elulookirjeldus, 19.05.1939.

⁹⁴K.I. *Tallinna Maleva Teated*, nr 37, 16.12.1937, lk 276, Noorte Kotkaste Tallinna Maleva vanema käskkiri nr 63, 7.12.1937.

vitseriks,⁹⁵ ning lõpetaski Sõjakooli aspirantide jalaväeklassi kursuse laskurialal 1939. aastal. 1. juuliks 1940 oli ta ajateenistuse täitnud ning määrati teenistusse portupee aspirandina (nooremallohvitserina) merejõudude baasi miini-torpeedo jaoskonna miinööri. Septembris vabastati ta sõjaväeteenistusest “koosseisude vähenemise tõttu”. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe otsusega 26. novembrist 1940 ülendati Toome lipnikuks.⁹⁶ Sama aasta 29. oktoobril oli ta kirjutanud avalduse õppima asumiseks Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna õhtuses õppes.⁹⁷ Oli riigikaitse õpetaja Tallinna Reaalkoolis (Remmelgas 1972), ülendati leitnandiks. Teise maailmasõja ajal teenis vabatahtlikuna kaks aastat Saksa sõjaväes, põgenes Eestist Soome ja asus 9. aprillil 1944. aastal leitnandina teenistusse Soome sõjaväe eesti jalaväerügemendis JR200, algul staabis ja seejärel 7. kompaniis, võttis osa tõrjelahinguist Viiburi lahel ja Vuoksel (Pillak, Vilbiks 2015: 423). 11. jaanuaril 1944. aastal Soome jõudes oli ta seletanud:

Asusin viimasel ajal Tallinnas, kus pidi eestlastest organiseeritama samasugune mereväeüksus, nagu pikemat aega Tallinnas tegutses eestlastest koosnev lennuväeüksus. Sellest kavatsusest ei tulnud midagi välja — ei saadud nii palju mehi kokku. Vahepeal oli ülevedu Soome soikus. Kuulsin — selle põhjuseks olnud, et mitmed ülevedajad võetud kinni. [...] Enne minu äratulekut istusin koos naisega ööpäeva kinni. Läksin koos naisega ühe õmbleja juure, kus minu abikaasa omale midagi oli tellinud. Selle õmbleja korteris tehti äkki haarang ja arreteeriti kõik inimesed, keda näis tol korral harilikust rohkem olevat. Pärast selgus, et õmbleja korterisse oli määratud nõupidamine Soome mineku asjus. Kusagilt oli sellest teada saadud. Meid vabastati, sest saime kindlaks teha, et meil selle grupiga ühendust ei olnud. Oma Soome-mineku

⁹⁵RA, ERA.495.7.6125, pag-mata, Uudu Toome elulookirjeldus, 19.05.1939.

⁹⁶RA, ERA.495.7.6125, l. 1–4 p, Udu Toome teenistuskiri; RA, ERA.495.7.6125, pag-mata, Uudu Toome elulookirjeldus, 19.05.1939.

⁹⁷RA, EAA.2100.1.16673, l. 1, Uudu Toome avaldus ENSV Tehnikaülikooli rektorile, 29.10.1940; RA, EAA.2100.1.16673, l. 12–12 p, ENSV Tallinna Tehnikaülikooli legitimatsioonikaart nr 1606, 4.11.1940.

asja olime teist teed kaudu korraldanud (Mitmesuguseid... 2011: 597).

Toome vabastati teenistusest Soome sõjaväes 22. septembril 1944 ja lahkus Rootsi, kus teenis elatist masinaehitusinsenerina, oli Stockholmi Eesti Meeskoori liige.

Uudu Toome taust enne 1940. aastat ja hilisem elukäik annavad põhjust arvata, et vallandamismääruses toodud “distsipliini-puudus” ja “purjutamine” võisid olla otsitud ettekäänded, et saada lahti ebasobiva taustaga õpetajast. Toome vallandati hariduse rahvakomissariaadi sõjalise väljaõppe ja kehalise kasvatuse osakonna juhataja ettekande põhjal.⁹⁸ Ka kooli õppenõukogu koosolekust, kus Uudu Toome enam ise ei osalenud,⁹⁹ on lakooniliselt protokollitud: “Sõjaväelise ala õpetaja Uudo Toome vabastati ametist alates 28. novembrist s.a.”¹⁰⁰ Ometi leidub Toome nimi veel 6. detsembril 1940. aastal kooli novembrikuu töö kohta koostatud aruandes kui partei liikmekandidaat.¹⁰¹

Uudu Toome suri 23. novembril 1982. aastal Stockholmis Farstas (Pillak, Vilbiks 2015: 423).

Lõpetuseks. 1940. aastal alustatud vallandamistega jätkati pärast Nõukogude okupatsiooni taastamist. 1944. aasta sügisel töötas Eesti üldhariduskoolides 4405 õpetajat, 1948. aastaks oli neist

---

⁹⁸TLA (= Tallinna Linnaarhiiv) 144.1.86, l. 138, Telefonogramm nr 1, sõjalise väljaõppe ja kehalise kasvatuse osakonna juhataja Tallinna Linnakoolivalitsusele, vastu võetud 28.11.1940; TLA 52.2.2869, pag-mata, Sõjalise väljaõppe ja kehalise kasvatuse osakonna juhataja Ilmar Pauli telefonogramm nr 1 Tallinna Linnakoolivalitsusele, vastu võetud 28.11.1940. Ettekannet ennast pole õnnestunud leida.

⁹⁹TLA 144.1.14, l. 29 p, Protokoll nr 6, Tallinna II Keskkooli õppenõukogu koosolek 29. novembril 1940. a kooli ruumes.

¹⁰⁰TLA 144.1.14, l. 30, Protokoll nr 6, Tallinna II Keskkooli õppenõukogu koosolek 29. novembril 1940. a. kooli ruumes.

¹⁰¹TLA 144.1.90, l. 64, Tallinna II keskkooli ja Tallinna II Poeglaste Kommertsikooli aruanne Tallinna Linnavalitsuse EK(b)P algorganisatsiooni büroole, 6.12.1940.

töölt lahkunud ligi veerand. Aastail 1948–1949 lahkus haridusministeeriumi andmeil koolidest 802 õpetajat, neist otsestel poliitilistel põhjustel 167 (Raudsepp 2005: 22). 1950. aastal lasti lahti 200 õpetajat ja 22 neist arreteeriti (Sirk 2004: 61). Nikolai Karotamm raporteeris 17. veebruaril 1950. aastal Stalinile:

Sellises ülitähtsas tööloigus nagu rahvaharidus töötab veel märkimisväärne hulk kahtlasi ja võõraid isikuid, kelle koht ei ole nõukogude koolides. Praegu neid vallandatakse. 1946. kuni 1949. aastani vallandati ja vabastati Eesti NSV õpetajatest poliitilistel põhjustel töölt 1022 inimest. (Kokku on vabariigis u 7000 õpetajat.) (Pismo... 2010: 261).

Aastail 1946–1950 vabastati omal soovil või viidi üle teisele tökohale 4176 õpetajat ehk peaaegu niisama palju, kui oli 1944. aasta sügisel õpetajaid kokku (Raudsepp 2005: 22–23). Puhta ankeediga “kaadrit” ei olnud; kellel ei lasunud just endal “süüid”, oli ebasobiv sotsiaalne päritolu. Seepärast ei saanud EKP Keskkomitee I sekretär Johannes Käbin võtta 1950. aastal kuulda ka sekretäri Aleksander Kelbergi soovitus vabastada töölt kõik õpetajad, kelle minevikus leidis midagi uue ideoloogia seisukohast taunimisväärset. 78% õpetajaskonnast olid “süüdi” juba ainuüksi selles, et olid 1941. aasta suvel eiranud käsku evakueeruda Nõukogude tagalasse. Isegi Ida-Saksamaal ei suudetud õpetajaskonna “puhastust” viia läbi sada protsenti, kuigi tegutseti resoluutselt, vabastades 1946. aastal 75% ehk 39 000 natsionaalsotsialistliku režiimi ajal töötanud õpetajat ning koolijuhti (Rahi-Tamm, Sale-niece 1989: 457).

Vallandatud õpetajad asendati sageli erihariduseta ja kiirkursustel ettevalmistatud pedagoogidega ning õpetajaskonna keskmine haridustase langes märgatavalt. Puuduvate õpetajate asendamiseks suunas kommunistlik partei koolidesse tööle ka eestlasi teistest liiduvabariikidest, kes enamasti valdasid eesti keelt halvasti ega tundnud kohalikke olusid; 1949. aastaks oli Eestis tööle asunud juba 1179 teistest liiduvabariikidest tulnud õpetajat ja haridustöötajat. Rööbiti vallandamiste, ümberpaigutamiste ja vahistamistega püüdis võim saavutada kontrolli õpetajaskonna üle ka partei liikmeks värbamisega. 1946. aastal oli õpetajate hulgas

parteilasi vaid 82, 1952. aastaks oli see arv suurenenud täpselt 400 võrra (Sirk, Varik 2018: 78, 80–81).

Autor tänab abi eest kolleege Elmar Gamsi ja Valdur Ohmanni.

Kirjandus

- Enges lahendati kooliküsimus. 1933. — *Vaba Maa*, nr 151, 12. VII 1933, lk 1
- Kajak, A. 1961. Tutvugem pastor Vipperiga! — *Edasi*, nr 146, 25. VII, lk 3
- Kandidaati de ordinatsioon Toomkirikus. 1936. — *Eesti Kirik*, nr 53, 29. XII, lk 5
- Kirt, E. 2018. Minu õpingud Kuigatsi koolis. — Paimre, Õne (koost.). *Kuigatsi sõnas ja pildis*. 2. Kuigatsi: Õ. Paimre, lk 15–21
- Koolijuhatajad ei registreeritud. 1933. — *Pärnu Päevaleht*, nr 159, 21. VII, lk 3
- Koolimees L. Jüris surnud. 1966. — *Vaba Eestlane*, nr 30, 20. IV, lk 3
- Kreepuu, Tiiu 2007. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954. — Tannberg, Tõnu (koost.). *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 15 (22).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 352–386
- Laul, Endel 1980. Nõukogulikule õppetööle üleminek Eesti koolides 1940./41. õppeaastal. — Andresen, Lembit jt. *Eesti NSV 40. aastapäevale pühendatud teaduslik konverents “Nõukogude kooli kujunemine Eestis”: Tartu 1.–2. det 1980. Teesid*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 29–31
- Leetmaa, Arvo, Jüri Andreller (toim.) 1938. *Lõuna-Eesti tegelaste biograafiad: Eluloolisi andmeid Valga-, Võru-, Petseri- ja Lõuna-Tartumaal elavate ja tegutsevate avalikkude tegelaste kohta*. Pärnu: Sõna
- Leinin, Vladimir 1955. *Teosed*. 28. köide: *Juuli 1918 – märts 1919. Välja antud VK(b)P IX kongressi ja NSV Liidu Nõukogude II kongressi otsusel. Tõlgitud 4. väljaande järgi*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- Mesiäinen, [Gustav-Evert] 1932. A. Spirke: Algkooli lauluvara. — *Päevaleht*, nr 320, 22. XI, lk 4

- “M i t m e s u g u s e i d kuuldusi liigub...”: Teateid olukorra kohta Eestis 1943–1945. III. 2011. — *Akadeemia*, nr 3, lk 585–600
- M ä ä r a t i direktoreid koolidele. 1940. — *Postimees*, nr 228, 24. VIII 1940, lk 6
- M ü r g e l d a j a kasvataja kohal: Õpetaja A. Spirke tagandati ametist. 1933. — *Vaba Maa*, nr 186, 11. VIII, lk 1
- P i l l a k, Peep, Heini V i l b i k s (koost.) 2015. *Soomepoiste elulood: Soome sõjaväes II maailmasõja aastatel teeninud eestlased ja Eesti vabatahtlikud*. Tallinn: Grenader
- P i s m o... 2010 = Письмо секретаря ЦК КП(б)Э Н. Каротамма И. Сталину, 17.02.1950. — Тыну Таннберг. *Политика Москвы в Республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956): Исследования и документы*. Москва: Росспэн, с. 255–273
- R a h i - T a m m, Aigi, Irēna S a l e n i e s e 2018. Re-educating teachers: Ways and consequences of sovietization in Estonia and Latvia (1940–1960) from the biographical perspective. — Kõresaar, Ene (ed.). *Baltic Socialism Remembered: Memory and Life Story since 1989*. London — New York: Routledge
- R a u d s e p p, Anu 1998. *Riia Vaimulik Seminar 1846–1918*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
- R a u d s e p p, Anu 2005. *Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985*. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuenss 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- R e m m e l g a s, Jüri (toim.) 1972. *Mehed Vabaduse Puisteelt: Tallinna Peetri Reaalkooli, Tallinna I Reaalkooli ja Tallinna Poeglaste Reaalgümnaasiumi kunagiste õpilaste poolt koostatud mälestusteos oma auväärt kooli 90-nda aastapäeva tähistamiseks*. Uppsala
- S e e p e a b o l e m a k o o l i õ p e t a j a ! : Skandaalsed lood Vara Matjama algkoolis. 1933. — *Postimees*, nr 87, 13. IV, lk 5
- S i r k, Väino 2004. Haritlaskond osutus visaks vastaseks: Jooni stalinlikust intelligentsipoliitikast. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 1, lk 51–69
- S i r k, Väino, Veronika V a r i k 2018. *Eesti hariduse 100 aastat*. Tallinn: Post Factum
- S õ t š o v, Andrei 2004. Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953. Magistritöö. Tartu Ülikool. Vt dspace.ut.ee/handle/10062/476
- Z i r k e l, Liis (koost.). 2020. *Ajaloo varakamber: Vara ja Välgi rada-del*. Vara: Vara Maanaiste Selts

- T o m a s s o n, Elmi 1966. *Eesti NSV üldhariduslikud koolid ja õpetajaskond nõukogude võimu esimesel aastal 1940–1941*. (Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut 22.) Tallinn: Valgus
- U u s i õpetajaid Võrumaal. 1929. — *Võru Teataja*, nr 110, 28. IX, lk 1
- V a l i s i d muusikamehe, aga ei saanud koolimeest. 1933. — *Vaba Maa: Pärnu väljaanne*, nr 162, 25. VII, lk 2
- V a r a k o o l halvas keerises: Vallavolikogu palub koolijuhatajat ajutiselt tagandada. 1933. — *Postimees*, nr 95, 25. IV, lk 4
- V a r a v a l l a v o l i k o g u arutas Matjama algkooli juhataja asja: Koolijuhataja August Spirke sunnitakse lahkuma. 1933. — *Maaleht*, nr 48, 25. IV, lk 6
- V a r a vallavolikogu nõuab koolijuhataja A. Spirke tagandamist. 1933. — *Nädala Postimees*, nr 16, 24. IV, lk 2
- V e e m, Konrad 1988. *Eesti vaba rahvakirik: Dokumentatsioon ja leksikon*. Stockholm: Eesti Vaimulik Raamat
- V e n e m a a Kommunistliku (bolševike) Partei programm. 1956. — *NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused 1898–1954*. 1. osa: 1898–1924. Tõlgitud 7. väljaande järgi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 409–454
- V i l l e s, A. 1961. Artur Vipper teod. — *Kommunismi Ehitaja*, nr 44, 13. IV, lk 2
- Õ p e t a j a t e vabastamisi. 1940. — *Nõukogude Õpetaja*, nr 6, 29. XI, lk 2

ELI PILVE (1982) on lõpetanud Tallinna Ülikooli kultuuriteaduskonna kultuuriajaloo erialal 2004, ajaloomagister 2007, TÜ doktorant. Töötanud Lehmja põhikooli ajalooõpetajana 2004–2006, Rae vallavalitsuse muuseumi koordinaatorina 2004–2007, Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutuse assistendina 2006–2008, SA Eesti Mälu Instituudi teadur 2008–2017 ja a-st 2017 teadur-projektijuht. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Maa, vabaduse eest” (2008, nr 2, lk 301–337), “Eesti kodanike opteerimisest pärast Tartu rahulepingu sõlmimist” (koos Meelis Saueauguga; 2009, nr 10, lk 1937–1968, nr 11, lk 2141–2158), ““Kõik noored poisid ja noored tüdrukud end seavad ridadesse...””: Noorsoo-organisatsioonide riigistamise kavast Eesti Vabariigis” (koos Marti Taruga; 2014, nr 8, lk 1423–1445) ja “Millele nad lootsid?: Eesti Rahvaerakonna ja Eesti Maarahva Liidu maapoliitika ning selle kujunemine 1919. aasta maaseaduse eel” (2010, nr 2, lk 239–259, nr 3, lk 413–442).

ABSTRACTS

VALDUR MIKITA. **Home yard and the universe**

A few hundred years ago, movement of people in the Estonian village was limited to approximately a dozen square kilometres. The major part of old folk heritage that has reached us comes from people who were extremely sedentary. Therefore, the home yard, a plot of field and a grove of trees formed the cognitive space where our ancestors' oral culture and their view on life were born. Longing for a country home, one's own place and a space loaded with heritage is characteristic of present-day people too. One might say that, on the ruins of peasant culture, a new type of functionality is gradually taking shape where growing of cattle and potatoes is little by little replaced with meditation farms that cultivate spiritual property. Nonetheless, pot farming and gathering of wild berries and mushrooms continue to be popular. Modern hobby farming and gardening are increasingly targeted at caring for health and spiritual enjoyment; food supplies are of secondary importance. A noticeable trend in recent times is that many forms of culture (theatre, music, poetry but also several educational undertakings and think tanks) find their place in Estonian farmyards. This endeavour for locality concerning the forms of high culture, and their juxtaposition and crossbreeding with manifestations of oral culture and the heritage space is an interesting tendency which is most likely to enrich the Estonian culture in the near future. Thus, the home yard is like a local cultural centre where the phenomena inherited from different temporal and spatial layers empower one another. The smoke sauna, wild mushrooms and piles of logs are like the tintinnabula of the Estonian view on life where Arvo Pärt also fits in nicely. (Auth.)

LAURI PILTER. **Poetry**

LAURI VAHTRE. **Openness and closedness**

Evolution has provided all self-regenerating and developing systems or organisms with protective mechanisms. Develop-

ing systems also include social organisms, both those that have emerged spontaneously (like nations) or have been established intentionally (like most organisations and states). Social organisms also use protective mechanisms which help avoid wrong decisions and fend off alien influences and persons which are unacceptable for the organism. While in the case of organisations such regulation is understandable to everyone, and the need for it is not denied, then in the case of nations and states any kind of repulsion is nowadays considered xenophobia, i.e. something deplorable which should be uprooted. This is erroneous.

The question is not whether immigrants are good or bad, as they are both — slight immigration enriches any society, but excessive immigration can demolish it by destroying its cooperation ability. The problem is that states and organisations can consciously protect themselves, while individuals' psychological protective mechanisms work at the so-to-say primeval level, expressing themselves at the social level, for example, in frustrating conflicts in everyday life, which are mostly caused by cultural differences.

Consequently, the task of a normally functioning society concerning itself, its members and other societies is to keep the imaginable index of cultural differences below a critical limit. Simultaneously, the index should not be pressed too low, as the result would be a rigid, one-dimensional and over-regulated society. The author's opinion is that hostile prejudices can be minimised only if people know that the government protects them from the massive influx of foreigners. Unfortunately, the leaders of the western world have behaved in quite the opposite way in recent decades. If there is a wish to avoid great disturbances and confrontations, this practice should be changed, and people should regain their feeling of security. (Auth.)

FRIEDRICH A. HAYEK. Liberty and liberties

TANEL VALLIMÄE. Friedrich August von Hayek

The Austrian-British economist and philosopher Friedrich August von Hayek is known as an opponent of central planning, regulation and extensive central power. He draws our attention to those often unnoticeable or supposedly inessential dangers that threaten individual liberty. The public at

large knows more about Hayek's arguments for free market economy; how he associates them with individual liberty is less known.

The article "Liberty and liberties" greatly deals with conceptual analysis, including a look into history. The author discusses why individual liberty is lack of coercion and explains how this concept differs from political liberty and "internal liberty", what is the difference of liberty from power, what is the relation between liberty and slavery, and which connecting links there are between liberty, coercion and law.

For Hayek, a person's liberty consists in the absence of conscious and deliberate interference by other people. Thus, his view is the classical liberal, negatively formulated understanding of liberty. He opposes the view as if individuals' liberty depended on the material resources available to them, which might justify the economic redistribution as a means for increasing the liberty of the poor. He defines liberty as lack of coercion and coercion, in its turn, as a situation when a person is made an instrument of another person's will. (Transl.)

ANGELOS CHANIOTIS. Greeks and the Oecumene

The developments that Alexander's campaigns set in motion ultimately led to the creation of a complex network of political, administrative, economic and cultural connections that came close to the modern phenomenon of globalisation. Of course, this network did not extend over the entire globe, but it did cover the region that contemporaries knew as the oecumene, 'the inhabited earth'. Therefore, one might more appropriately speak of ecumenisation.

The conquests of Alexander destroyed the Persian Empire but did not create a lasting empire to replace it. Nonetheless, they did engender a huge political network of kingdoms, semi-independent dynasties and poleis extending from the Adriatic Sea to Afghanistan and from the north shore of the Black Sea to Ethiopia. These states also had relations with Italy, the Greek poleis of Magna Graecia and Rome, the Greek colonies in the south of France, Carthage in North Africa and the Mauryan Empire in India.

Thus, the world of Alexander's successors constituted a network that comprised the entire known world, with the exception of East Asia. But if we also consider various popu-

lation movements — for instance, the migration of the Gauls into Greece and Asia Minor in the early third century BC, the invasion of the Yuezhi and other nomadic tribes into Bactria in the second century BC and the repeated raids of Scythians and other tribes into the territories of the Greek cities — the world of Alexander's successors was also connected with central Europe, central Asia and the western borders of China. The Roman expansion from the late third century BC onwards gradually enlarged the borders of this network of interconnected regions to include the Iberian Peninsula, central and western Europe, Britain and north Africa. By the time of Hadrian's death (138 AD), a large part of the oecumene was within the borders of one single empire.

The great Greek colonisation from the eighth to the sixth century BC had broadened the perspective of the Greeks, but it is in no way comparable to what can be encountered after Alexander's campaigns. This process affected various Greek regions in different ways. In the concluding chapter of his book *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian* (336 BC – AD 138), Angelos Chaniotis examines briefly the changing geographical setting of the Greeks and the factors that determined their new position in the oecumene: connectivity, mobility and multiculturalism. (Edit.)

REIN MUNTER. **Can water remember?**

Throughout times, water as a mysterious chemical substance with a simple formula H_2O has caught chemists', physicists' and biologists' attention. Again and again, it has been glorified in many peoples' folklore.

Antoine de Saint Exupéry called water life itself; Leonardo da Vinci liked to watch and draw whirls of water and called water a machine that activates nature. The author of this article was compelled to ponder on the vital characteristics and structure of water as he experienced in practice the very different effect of ozone and chlorine on the water of Lake Ülemiste near Tallinn.

During the last few decades, it has been experimentally proved that the properties of water depend on the structure of water, on clusters with a complex configuration which are formed when connections are formed between the hydrogen atom of one water molecule and the oxygen atom of

another water molecule. The French immunologist Jacques Benveniste (1935–2004) argued in the 1980s that water has “memory”, i.e., for a certain time, the clusters save the changes that have occurred in the structure because of external influence. This statement met severe criticism. In recent times, systematic studies on the structure and memory of water have been coordinated by Prof. Gerald H. Pollack from Washington University. For 12 years, he has arranged annual conferences on the physical, chemical and biological aspects of water. In Pollack’s opinion, the water molecules, when contacting loaded surfaces, for example, proteins, are positioned in arrays or layers, acquiring a definite structure. The water of a cell is absorbed in the surface layer of biomolecules, thus being the transmitter of the most important molecules of life — proteins and DNA. G. Pollack calls the water in this state between liquid water and ice the fourth phase of water. Differently from ordinary water (H_2O), its formula is H_3O_2 , and it has hexagonal crystal structure. Arguments about the existence of the memory of water have become so heated that, in 2014, UNESCO organised, at the initiative of Nobelist Luc Montagnier, a special seminar on this theme. In 2009, he shocked many colleagues with the statement that, at certain frequencies, DNA emits electromagnetic waves which cause changes in water structure even at very great dilution. Ultimate and exhausting truth concerning the memory of water has not been achieved yet. (Auth.)

JOHN HARRIS. **The value of life**

Suppose that two patients were brought to hospital, but only one place is available, or time and resources for resuscitation are available for only one patient. Suppose further that one of the two patients is a 70-year-old widower, friendless and living alone, and the other a 40-year-old mother of three young children with a husband and a career. Many will think that in the first case preference should be given to the young mother rather than the old friendless widower; that this is obviously the right choice.

John Harris, on the contrary, explains that the anti-ageist argument absolutely denies the relevance of age or life expectancy as a criterion. As we do not know the date of our deaths, for each of us the ‘rest of our lives’ is of indefinite

duration. Even if I know for certain that I have only a little space to live, that space, however short, may be very precious to me. Precious, precisely because it is all the time I have left, and just as precious to me as all the time you have left is precious to you.

However, there are a number of arguments that pull in the opposite direction. The only one that can be taken seriously under some circumstances is the fair innings argument which takes the view that there is some span of years that we consider a reasonable life, a fair innings. Let's say that a fair share of life is seventy years. Anyone who does not reach 70 suffers, on this view, the injustice of being cut off in their prime. The fair innings argument requires that everyone be given an equal chance to have a fair innings, to reach the appropriate threshold but, having reached it, they have received their entitlement. The rest of their life is the sort of bonus which may be cancelled when this is necessary to help others reach the threshold. Again, it must be emphasised that the fair innings argument would only operate as a counsel of despair, when it is clearly impossible to postpone the deaths of all those who want to go on living

Harris also analyses other stumbling blocks against the anti-ageist argument, and some of them challenge the fair innings argument. He shows that the possession of dependants, friends, relatives, usefulness, moral worth, and even of a good quality of life, is not the stuff which would provide a greater right to survival. For various reasons, considerations of this sort should not weigh with us when we are considering whom to rescue. Neither should age normally be a criterion. Harris thinks that the anti-ageist argument is powerful and, except where appropriately tempered by the fair innings argument, it should be respected. (Edit.)

TOOMAS KIHU. Bigger by far

ELI PILVE. "Understandably, such a person cannot be a teacher at Soviet school": Order No 1 of the People's Commissar for Education of 7 December 1940

The compulsory imposition of propaganda and ideology glorifying the Soviet regime began as early as in 1940–1941, in

the first year of occupation after the forcible incorporation of Estonia into the Soviet Union. This also involved education, as, in the Soviet Union, school was not only an institution of education but also of propaganda. Although massive dismissals of teachers began after Estonia was re-occupied by the Soviet Union in 1944, something was done in the first year of occupation already.

Order No 1 of the People's Commissar for Education of 7 December 1940 "On dismissal of teachers" is most probably the first document that decided the fate of schoolmasters. The decision to dismiss seven teachers was taken even earlier, on 23 November 1940. It was noted there that the teachers were dismissed pursuant to §86 of Teachers' Service Act, although the reasons for dismissals — anti-Soviet mentality, status as a cleric and obviously fictitious drunkenness — do not relate to this section of the Act at all. The article describes the biographies of the dismissed teachers Aksel Verner, Leonid Jüris, August Vellomäe, Artur Vipper, Juhan Randvere, Jaan Pikat and Uudu Toome.

The dismissals that began in 1940 continued after the restoration of the Soviet occupation. In autumn 1944, 4405 teachers were working at schools of general education in Estonia, by 1948, nearly a quarter of them had quit work. According to the Ministry of Education, 802 teachers left schools in 1948–1949, 167 of them for directly political reasons. In 1950, 200 teachers were dismissed, and, from among them, 22 were arrested. No staff with a clean record could be found — who was not outright "guilty" was of undesirable social origin. Therefore, Johannes Käbin, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Estonia, could not accept Secretary Aleksander Kelberg's recommendation to dismiss all teachers whose past contained something condemnable from the viewpoint of the new ideology. 78% of teachers were "guilty" of having ignored the order to be evacuated to the rear of the Soviet Union in summer 1941. The dismissed teachers were often replaced with teachers who had no special education or had been trained at crash courses, and teachers' average educational level dropped considerably. To fill the positions of dismissed teachers, the Communist Party sent Estonians from other republics of the Soviet Union to work at Estonian schools. Usually, their command of Estonian was poor, and they were unaware

of local circumstances. By 1949, 1179 teachers and educators from other Union republics had been employed in Estonia already. In parallel with dismissals, reshuffle and arrests, the regime attempted to achieve control over teachers by recruiting them to the Communist Party. In 1946, there were only 82 Party members among teachers; by 1952, their number had increased by exactly 400. (Auth.)

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXIX**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

ANGELOS CHANIOTIS PhD (1959), professor of history at Princeton University (USA)

JOHN HARRIS PhD (1945), British bioethicist and philosopher, professor of bioethics and director of the Institute for Science, Ethics and Innovation at the University of Manchester

FRIEDRICH AUGUST von HAYEK (1899–1992), British economist and political philosopher of Austrian descent

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

HELEN LOIT MA (1991), Estonian artist

VALDUR MIKITA PhD (1970), Estonian writer and semiotician

REIN MUNTER PhD (1936), technical scientist, emeritus professor of Tallinn University of Technology

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

LAURI PILTER PhD (1971), editor at the Institute of Cultural Research, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

ELI PILVE MA (1982), research fellow and project manager at the Estonian Institute of Historical Memory, doctoral student at the University of Tartu

LAURI VAHTRE PhD (1960), research fellow at the Estonian War Museum — General Laidoner Museum

TANEL VALLIMÄE MA (1975), research fellow at the School of Governance, Law and Society, Tallinn University

---

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXIX

Algus 2018. aasta 6. numbris.

21. mai [1947] (kolmapäev). Nikolai Gogoli "Naisevõtt" "Vanemuise" näitelaval, komöödia, mis kirjutatud juba üle 100 a. tagasi (1833–1834),¹⁴³⁰ kuid sellele vaatamata ikka ja jälle huviga jälgitav.

Tavalisele teatriskäijale ei ütle komöödia ehk palju, kes aga tunneb Vene minevikuelu nagu see kajastub vanemas klassilises kirjanduses, tunneb teosest sügavat naudingut.

Realistina esitab Gogol selles tema oma sõnade järgi "täiesti võimatus juhtumuses"¹⁴³¹ vene kaasaegses kaupmeeskonnas nii laialt levinud kosjasobitamist ja mõrsjavalimist, rajades teed hilisemaile Aleksander Ostrovski¹⁴³² olustikukomöödiaile.

Teose peategelane, ametnik ja õuenõunik Podkolessin, flegmaatiline, loid, otsustamisjõuetu, kergesti oma ümbruse mõjule alluv ja tegev vaid teiste ässitamisel, kujutab omal ajal leialt levinud vene tüüpi, mis mitmeti lähedane Ivan Gontšarovi¹⁴³³ Oblomovele.

Podkolessinit esitas oma osasse hästi süvenenult ja peen-susteni läbimõeldult Paul Maivel,¹⁴³⁴ kes ühtlasi oli ka komöö-

---

¹⁴³⁰Kirjutatud 1833–1835, avaldatud 1842.

¹⁴³¹Tõlge näidendi alapealkirjast "Совершенно невероятное событие в двух действиях".

¹⁴³²Aleksandr Ostrovski (1823–1886), Vene näitekirjanik.

¹⁴³³Ivan Gontšarov (1812–1891), Vene kirjanik. Oblomov on tema samanimelise romaani (1859) peategelane.

¹⁴³⁴Paul Maivel (1907 – 8. XII 1976 Tartu), Tallinna Töölisteatri (Väiketeatri) näitleja 1933–1944, Noorsooteatri näitleja 1944–1946 ja Vanemuise näitleja 1946–1976.

dia lavastajaks. Teised tegelased (Voldemar Ader¹⁴³⁵ eksekutoor Jaitšnitsa osas oli siiski üsna hea) püsisid tavalisel "Vanemuise" tasemel. Lavakujunduse oli loonud hiljuti manalasse varisenud dekoraator Konstantin Korovaikov.¹⁴³⁶

26. mai (esmaspäev). Kateedrite juhatajate koosolekul moodustati dekaani ettepanekul 1947. a. sügisel ülikooli vastuvõetavate üliõpilaste arstlikuks läbivaatamiseks kontrollkomisjon, mille esimehe kohused pandi minule. Komisjon hakkab töötama kahes koosseisus. Esimesse koosseisu kuuluvad arstid Heldela Suubi, Heinrich Petlem ja Jüri Saarma¹⁴³⁷, teise Artemi Vapra, Lydia Rivas¹⁴³⁸ ja Erik Siliksaar. Ebaselged või vaieldavad juhud lahendab arstlik peakomisjon, millesse kuuluvad prof. E. Karu (esimees), prof. F. Lepp, dots. K. Kõrge, vanemõpetaja H. Sõber, A. Rulli ja V. Põkk. Läbivaatamiskomisjonid töötavad 1.–15. augustini, peakomisjon 15.–21. augustini.

---

¹⁴³⁵Voldemar Ader (1907 – 7. VII 1991 Viljandi) lõpetas Tartu Näitekunsti Stuudio 1937. Vanemuise näitleja 1937–1947 ja Ugala näitleja Viljandis 1947–1968.

¹⁴³⁶Konstantin Korovaikov (1893 – 5. V 1947 Tartu) lõpetas Stieglitzi kunstikooli Peterburis 1916. Joonistusõpetaja Narvas 1920–1944, Tartus 1944–1947, Narva teatrite kunstnik 1920–1944, Vanemuise dekoraator 1944–1947.

¹⁴³⁷Jüri Saarma (Georgi Seeman(n); Siiman(n); 1921 – 7. II 2001 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1944 ja TRÜ arstiteaduskonna 1945, meditsiinikandidaat 1947, meditsiinidoktor 1964 (Moskva 2. Meditsiiniinstituut), NSVLi Meditsiiniakadeemia korrespondentliige 1974, EÜSi liige. TÜ vaimu- ja närvihaiguste kliiniku praktikant 1943–1945; Saksa sõjaväes 20. eesti diviisis 1944; Jämejala Psühhoneuroloogiahaigla peaarst 1945, TRÜ psühhiaatria ja kohtuarstiteaduse kateedri assistent 1945–1949, vanemõpetaja 1949–1955, dotsent 1955–1965, professor 1966–1994, emeriitprofessor 1994–2001, kateedri juhataja 1975–1983, arstiteaduskonna dekaan 1963–1966; ENSV peapsühhiaater 1968–1978.

¹⁴³⁸Lydia Rivas (Riives; 1914 – 27. XI 1998 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1939, ENÜSi liige. TÜ närvikliiniku (Tartu Kliinilise Haigla neuroloogiaosakonna) ordinaator 1937–1952 ja 1979–1986, osakonna juhataja 1952–1979.

27. mai (teisipäev). Kino "Ateenis" linastuv film "Elu nimel" Leningradi kinostuudio "Lenfilm" 1946. a. produktsioonist (lavastajad Aleksander Zarhi¹⁴³⁹ ja Jossif Heifits¹⁴⁴⁰) kujutab usutavalt ja põnevalt kolme noore Liidu kirurgi otsinguid närvivigastuste tagajärjel tekkinud halvatuste parandamiseks ja raskusi ning pettumusi oma probleemi lahendamiskatseil.

Üks kirurgidest läheb ebaõnnestumiste ajal Ameerikasse, kuhu teda kutsutakse, ent jääb seal vaid "pealtvaatajaks", kuna teda tegelikult tööst sihilikult eemal hoitakse, teine jälle abiellub, toob oma naisele aga suure pettumuse, sest see tahab oma mehes näha küsimuse lahendajat. Ainult kolmas kirurgidest, Vladimir Petrov, keda esitab psühholoogiliselt usutavalt nii ebaõnnestumis- kui ka rõõmu- ja õnnehetkeil näitleja V. Hohrjakov,¹⁴⁴¹ jääb truuks endale võetud ülesandele, mis kujunenud tema elu mõtteks ja sisuks, jätkab visalt oma otsinguid, loobudes isegi armastatud naisest, ja leiab lõpuks probleemi lahendamises oma õnne.

Kõrvale jättes mõningaid meditsiinilisi ebatäpsusi, on filmis rohkesti häid ja õnnestunud stseene ja seda võib huviga jälgida. Ainult armastusstseenid ja rõõmuavaldused tunduvad kuidagi liialdatuina, isegi kohati karikeerituina, mis mõjub segavalt.

Filmis juhitakse tähelepanu ka neile tohutuile summadele, mida kulutab Nõukogude valitsus teaduslikule tööle, muu seas samuti tõsiolule, et elektrihoõglambi leiutajaks ei ole mitte Thomas Alva Edison,¹⁴⁴² vaid venelane Aleksander Lodõgin,¹⁴⁴³ ja

---

¹⁴³⁹ Aleksandr Zarhi (1908–1997), Nõukogude filmirežissöör ja stsenaarist.

¹⁴⁴⁰ Jossif Heifits (1905–1995), Nõukogude filmirežissöör ja stsenaarist.

¹⁴⁴¹ Viktor Hohrjakov (1913–1986), Nõukogude näitleja ja teatrilavastaja.

¹⁴⁴² Thomas Alva Edison (1847–1931), Ameerika Ühendriikide leidur ja ärimees.

¹⁴⁴³ Aleksandr Lodõgin (Alexandre de Lodyguine; 1847–1923), Vene elektriinsener, leiutaja ja ettevõtja, asus 1917. aastal koos perega elama USAsse.

raadio leiutajaks mitte Guglielmo Marconi,¹⁴⁴⁴ vaid vene füüsik Aleksander Popov.¹⁴⁴⁵

28. mai (kolmapäev). Teine loeng “Stalini elust ja tegevusest” õppejõududele ülikooli aulas, lektoriks dots. R. Antons. Loeb hästi ja huvitavalt... Loeng on viimane sel kevadel.

29. mai (neljapäev). Moskvast ilmuvas ajakirjas “Smena” 1947, nr. 8 toob I. Šagin¹⁴⁴⁶ huvitava värvilise foto kuulsuse mälestussambast Nõukogude sõduritele Berliinis.¹⁴⁴⁷

30. mai (reede). ENSV Tuletõrje Korpuse pealiku käskkirjaga 16. maist 1947 on insener Julius Roo oma palvel vabastatud Tartu Tuletõrje Brigaadi pealiku kohalt arvates 1. maist 1947 ja brigadi pealiku k.t. määratud F. Saarsen arvates samuti 1. maist 1947. Sama käskkirja põhjal jääb J. Roo brigaadi pealiku asetäitjaks arvates 1. maist 1947. Roo viimase käskkirjaga 25. aprillist 1947 on Tartu Tuletõrje Brigaadi naisüksus nimetatud kompaniiks ja määratud II divisjoni kuuluvusse. Kompanii pealikuks on nimetatud sama käskkirjaga Hilda Hausenberg¹⁴⁴⁸ arvates 25. aprillist 1947.

2. juuni (esmaspäev). Tuletõrje uuele matuseplatsile Maarja kalmistul on ilmunud väike salkkond labidatega mehi, et välja juurida seal metsikult kasvavaid põõsaid. Väledasti käib töö ja plats aina laieneb, kuid ühtlasi nihkub ka aeg ja jõuab õhtu. Ent põõsaid on veel juurida küllalt, sest lubadusele vaatamata on ühistööle ilmunud vaid agaramad tuletõrjujad, nagu III divisjoni pealik Ludvig Uuema, ¹⁴⁴⁹ I divisjoni I (ronijate) kompanii pealik

¹⁴⁴⁴Guglielmo Marconi (1874–1937), Itaalia insener.

¹⁴⁴⁵Aleksandr Popov (1859–1906), Vene füüsik ja elektriinsener.

¹⁴⁴⁶Ivan Šagin (1904–1982), Nõukogude fotoajakirjanik, ajalehe *Komsomolskaja Pravda* töötaja.

¹⁴⁴⁷Osutatud on Tiergartenis asuvalle mälestusmärgile, mille projekti autorid olid skulptorid Lev Kerbel (1917–2003) ja Vladimir Tsigal (1917–2013) ning arhitekt Nikolai Sergijevski. Mälestusmärk avati liitlasvägede paraadiga 11. novembril 1945. aastal.

¹⁴⁴⁸Isikuandmed teadmata.

¹⁴⁴⁹Ludvig Uuema (Ludwig Kristjan Neuman(n); Ludvig N.; 1887 – 23. III 1954 Tartu) õppis Tartu linnakoolis, fotograaf Aleksander Sta-

A. Soom, III divisjoni II (kaupmeeste mootorpritsi) kompanii- ja noortepealik M. Sass, sama kompanii tõrjuja Karl Pöder,¹⁴⁵⁰ II divisjoni (aurupritside) kompanii tõrjuja Johan Rõõm¹⁴⁵¹ ja III divisjoni 1. (korrapidajate) kompanii salgapealik Johannes Salusaar¹⁴⁵² ning nende ridade kirjutaja. Ühel õhtul tuleb tööd veel jätkata. Muide lõpetas täna Ed. Kaldre uue elupuuheki istutamise. Platsi planeerib A. Matteus.

3. juuni (teisipäev). Rektori asetäitja prorektor K. Taev kinnitas otsusega 2. juunist 1947. a. sügisel vastuvõetavate üliõpilaste arstlikkude kontroll- ja peakomisjonide koosseisud, nagu nad moodustati 26. mail toimunud arstiteaduskonna kateedrite juhatajate koosolekul.

4. juuni (kolmapäev). Valgetes õiekobarais *spiraee*-põõsaste¹⁴⁵³ all vanal Jaani kalmistul Tartu ülikooli omaaegse ajalooteaduste määralise eradotsendi (1840–1842) ja Õpetatud Eesti Seltsi esimehe *dr. phil.* August Hanseni (surnud 3. mail¹⁴⁵⁴ 1849) kalmu suure raudristi kõrval peatub pilk vanal kivist hauaplaadil poolkustunud kirjaga. Raske on seda lugeda, kuid õnnestub lõpuks tasuvalt: olen leidnud Tartu ülikooli esimese tsiviil- ja kriminaalõiguse professori (1802–1817) Carl Friedrich Meyeri¹⁴⁵⁵ kalmu,

---

deni õpilane a-st 1902, töötas tema ateljees neli aastat õpilasena ja pärast sellikutse omandamist samas omaniku abilisenä, mobiliseeriti Esimesse maailmasõtta 1916. aastal; fotograaf Armin Lombi äriosanik 1918. aastast kuni omaniku surmani 1936. aastal, seejärel fotoäri “Firma A. Lomp” omanik Tartus; Tartu Vabatahtliku Tuletõrjeühingu teenistuses 1909. aastast, hiljem juhatuse liige, kaupmeeste mootorpritsi kompanii pealiku abi, kompanii kassapidaja.

¹⁴⁵⁰Karl Pöder (1890–?) tegutses aiandusinstruktorina ja aednikuna Venemaal, seejärel aiaäri omanik Tartus.

¹⁴⁵¹Arvatavasti Johan Rõõm (1881 – 10. V 1967 Tartu).

¹⁴⁵²Isikuandmed teadmata.

¹⁴⁵³S.t enelate.

¹⁴⁵⁴Uue kalendri järgi 15. mail.

¹⁴⁵⁵Carl Friedrich Meyer (1757 – 9. XII 1817 Tartu) õppis Göttingeni Ülikoolis a-st 1776, õigusteaduse doktor 1814 (Tartu Ülikool). Koduõpetaja Liivimaal a-st 1791, advokaat Tartus a-st 1792, Tartu raehärra 1797 ja sündik (õigusküsimusi lahendanud kõrgem ametnik) 1798,

mis on vanimaid (Meyer suri 27. nov.¹⁴⁵⁶ 1817) ülikooli õppejõudude säilinud kalme Tartu kalmistuil. . .

5. juuni (neljapäev). Muru mu akna all, mida ühest küljest palistab lilla õites sirelite sein sellesse poetunud valgete kibuvitsadega, teisest küljest talvise pakase käes tugevasti kannatada saanud ja peaaegu lehtedeta *Deutzia crenata*¹⁴⁵⁷ põõsad, on tihedalt ülekülvatud loendamatute õitsvate võililledega, pakkudes silmale, eriti erksas päikesesäras, ilumeelt kütkestavat värvide kooskõla vaid rohelisest ja kollasest, kui mitte arvestada väheseid valgeid karikakraid muru serval ja ühe madala põõsa varju eksinud üksikut kollast nurmenukku. Ja on nagu puhkuseks seista akna juures ja jälgida õielt õiele lendlevaid putukaid ning tunda rõõmu nende muretust elust. . . Kuid ühel varasel hommikul on muru nägematute käte poolt majavalitseja korraldusel niidetud. Seadus nõudvat, et murud oleksid korrastatud. Mis tähtsus on ilumeel ja värvide kooskõlal, mis tähtsus on putukate muretul elul — see ei vii kedagi edasi. . .

7. juuni (laupäev). Otto Wilhelm Masing'ile pühendatud teine mälestustahvel Jaani kalmistu õnnistusmaja seinal (ühe tahvli kadumise avastas juba 23. aprillil 1947) on veel alles, kuid murdunud põiki pooleks. Nähtavasti on see toimunud tahvli lahtikangutamisel seinalt rüüstajate poolt, sest tahvel asub seinast vähe eemal, sel aga on selgesti näha kangi jälgi. Tõenäoliselt ei tahtnud vanad roostetanud kinnituskruvid kangi jõule kohe alistuda ja tahvel murdus enne lõplikku lahtikangutamist seinalt, kaotades seega väärtuse rüüstajaile.

Säilinud tahvlisse hallist marmorist on raiutud initialsid O. W. M. ja nende all avatud raamat, mille vasempoolsel leheküljel on lugeda sõna "Tõde", parempoolsel — "Õigus". Raamatule on asetatud ristatud mõök ja palmioks. Siis järgneb tekst:

---

linnakonsistooriumi assessor 1799; TÜ sündik 1802, tsiviil- ja kriminaalõiguse korraline professor 1802–1817, TÜ apellatsioonikohtu esimees, õigusteaduskonna dekaan, rektor 1806–1808.

¹⁴⁵⁶Uue kalendri järgi 9. detsembril.

¹⁴⁵⁷S.t täkilise deutsia.

“Hinga rahus, Eesti rahwast
Teenis sinu hiiglatöö,
Koidu küünla süütsid talle
Pääle pimedama öö.

Hinga rahus, Eesti rahwal’
Ohwerdasid elu sa,
Oma wiimse weretilga —
See eest tänab isamaa.”¹⁴⁵⁸

9. juuni (esmaspäev). Arstiteaduskonna kateedrijuhatajate koosolek ülikooli nõukogu saalis, millest võtab osa ka rektor A. Koort. Ta teatab, et kateedrijuhatajail, kel puudub teaduslik kraad, tuleb selle omandamisega rutata, sest vastasel korral võivad nad oma koha ja positsiooni kaotada. Pärib siis nimeliselt, kuna igaüks arvab oma tööga valmis saavat. A. Rulli ja V. Üprus teatavad, et nende tööd tulevad kaitsmisele veel jooksva semestril, kuna H. Sõber, V. Põkk, R. Roots, V. Savi, G. Veerma, V. Pärtel-poeg loodavad oma väitekirjad lõpetada sügisel. Ainult Selma Laanes kahtleb, kas jõuab oma tööga valmis enne aasta lõppu.

---

¹⁴⁵⁸Otto Wilhelm Masingu põrm oli Vana-Jaani surnuaial nüüdseks hävinud Ehlertzi perekonnakabelis, mille tegi kindlaks Nõo koguduse õpetaja Martin Lipp (1854–1923) ning paigutas seejärel kabeli seinale eesti- ja saksa keelse mälestustahvli. Vt A. K., “Kallid kalmud”. — *Postimees*, nr 174, 3. VII 1926, lk 6; “Tähtsamad isikud, kes maetud Tartu surnuaedadel: Unustamatud ja unustatud hauakünkad”. — *Samas*, nr 197, 23. VII 1928, lk 5; “Tartu — “surnute linn”: Ülikoolilinna surnuaiad kaunimaid Eestis. Seal puhkab enamik meie tähtsamatest tegelastest”. — *Uudisleht*, nr 42, 31. V 1930, lk 6; A. L. (= Aleksander Loorits), “Unustamatuid kalme: Käik Tartu kalmistule maetud kirjanike haudadele”. — *Sakala*, nr 97, 20. VIII 1938, lk 2; “Igavene puhkus kalmistu rahus”. — *Postimees*, nr 316, 21. XI 1937, lk 3–4; Malle Salupere, “Esivanemate ja eelkäijate kalmud”. — *Sirp*, nr 42, 31. X 1997, lk 14 (kabeli foto a-st 1912 koos tahvlitega); Eduard Sellekese fotot eestikeelsest tahvlist vt dspace.ut.ee/handle/10062/44506?show=full ja kabelit ka ajapaik.ee/photo/166385/end-ehlertzi-kabel-tartu-jaani-surnuaial.

Rektor võtab informatsiooni teatavaks... V. Hion, kel samuti pole teaduslikku kraadi, puudub koosolekult.

13. juuni (reede). Elektriprofiilis püsib juba jälle teist päeva avarii. Puudub valgustus ja vesi. Kino ja teater ei tööta. Küllap vist üleminekuaeg.

14. juuni (laupäev). Heakorrakontor on andnud kunstiinstituudile loa võtta oma skulptuuriateljees materjalina kasutamisele sõjapäevil purunenud graniit- ja marmorkalmumonumente vanaalt Jaani kalmistult. Kahjuks nägin kalmistul viibides oma silmaga, kuidas vankrile tõsteti suur hauakivi, mida küll kuidagi ei saanud nimetada purunenuks. Kas "purunenutena" ka veel teisi monumente "loaga" kunstiinstituuti rändas, ei saanud enam jälgida...

16. juuni (esmaspäev). V. Hioni algatusel korraldatakse 1947/48. a. õppeaastal arstiteaduskonna õppejõududele tervishoiu organisatsiooni seminar, mis peab kujunema poliitilise kasvatusel kõrgemaks astmeks. Teemasid on ette nähtud 13. Referentideks, koreferentideks ja oponentideks on õppejõud ise. Seminari juhatavad V. Hion ja H. Haberman. Referaatide teemad on dekaani käes, kuid seni pole keegi veel omale ettekannet valinud. Hioni sõnade järgi on seminar arstiteaduskonnasisene ja iga liige võib avameelselt küsida ja selgitust nõuda temale ebaselgete poliitiliste probleemide kohta. Ei leidu vabatahtlikke referente, siis määrab need dekaan temale Hioni poolt antud volituse põhjal.

17. juuni (teisipäev). Tiitliga "Glinka" jookseb praegu "Ateenis" kinostuudio "Mosfilmi" muusikalis-biograafiline suurfilm 1946. a. toodangust, mis esitab Vene helilooja Mihhail Glinka (1804–1857) tuntud ooperi "Ivan Sussanini" saamisluгу komponisti eluloo taustal ja esietendust Peterburi Suures Teatris 9. dets.¹⁴⁵⁹ 1836. a., millel viibib ka keiser Nikolai I oma õukonnaga ja kogu toaegne Peterburi seltskondlik eliit. Etendust jälgivad samuti V. A. Žukovski,¹⁴⁶⁰ tollal Vene troonipärija Alek-

---

¹⁴⁵⁹Vana kalendri järgi 27. novembril.

¹⁴⁶⁰Vassili Žukovski (1783–1852), üks romantismi rajajaid vene luules, tõlkija ja kirjanduskriitik, ühtlasi Venemaa keisririigi hümni "Jumal,

sandri (pärastise Aleksander II) kasvataja, ja oma loomingu hari-punktil seisev A. S. Puškin. Viimasisse suhtub Glinka sisemise rahvusliku seosetunde tõttu sügava lugupidamise ja aukartusega. Kogu esietenduse vältel jälgib Glinka pingeliselt Puškinit ja kui see lõpuks pooldavale seisukohale jõudnud, aeglaselt, kuid veendunult aplodeerima hakkab, vaibub pinge ta näol ja asendub kergendatud naeratusena. Ka keiser aplodeerib oma loožis püsti tõustes ja seega on ooperi saatust jaatavalt otsustatud, kuigi läbikukkumise hetk ei näinud kaugel olevat, sest literaadi parun Jegor Fjodorovitš Roseni (1800–1860)¹⁴⁶¹ loodud, Glinkale peale surutud libreto¹⁴⁶² oli halb, rahvaviisidel põhjenev muusika aga liig uudne. Ja siiski on “Ivan Sussanini” võlu just muusikas, mis sunnib Puškinit esietenduse lõpul tähendama: “Вот сила музыки!” (Vaat, milline on muusika võim!).

Glinka “Ivan Sussanin”, mis enam tuntud nime all “Elu tsaari eest”, on esimeseks Vene rahvuslikuks ooperiks (1836), millele järgneb Puškini samanimelisele poeemile rajatud teine Glinka ooper “Ruslan ja Ludmilla” (1842).

Glinkat esitab filmis veenvalt ja elamuslikult Stalini preemia laureaat, Nõukogude Liidu teeneline näitleja Boriss Tširkov,¹⁴⁶³ Puškinit — näitleja P. Aleinikov,¹⁴⁶⁴ andes poeedist hea, kuigi ehk liigselt müstilisena tõlgendatud kuju. Erakorraliselt tabav on aga

---

keisrit kaitse sa” (1833) sõnade autor; oli abielus baltisakslase Elisabeth von Reuterniga (1821–1856), elas aeg-ajalt Tartus 1815–1817 ning oli mõni aasta Meeri ja Unipiha mõisa omanik.

¹⁴⁶¹Karl Georg Wilhelm Rosen (Jegor Rozen; 1800–1860), Tallinnas sündinud baltisaksa päritolu Vene kirjanik, kriitik ja tõlkija.

¹⁴⁶²“Mõte võtta Sussanini lugu ooperi ainetikuks on pärit V. A. Žukovskilt. Ta kavatses ise luua ooperi sõnad, kuid aja puudusel jättis selle J. Roseni hooleks, kes tollal teotses troonipärija sekretärina. Lugupidamisest Žukovski ees ei saanud Glinka Roseni kaasabist hoiduda.” *Herbert Normanni märkus*.

¹⁴⁶³Boriss Tširkov (1901–1982), Nõukogude teatri- ja filminäitleja, nelja Stalini preemia laureaat (1941, 1947 (peaosa eest filmis *Glinka*), 1949, 1952), kolme Lenini ordeni kavalier (1938, 1967, 1975), sotsialistliku töö kanglane (1975).

¹⁴⁶⁴Pjotr Aleinikov (1914–1965), valgevene päritolu Nõukogude filminäitleja.

Aleinikovi grimeering: ta sarnaneb frapantselt¹⁴⁶⁵ nähtud Puškini portreedele. Instseneerinud filmi on L. Arnštam.¹⁴⁶⁶ Sügava mulje jätab muide leinatalitus Puškini surma puhul, kes teatavasti sai raskesti haavata duellis noore kaardiväeohvitseri parun Dantesega¹⁴⁶⁷ Peterburi läheduses 27. jaan. 1837 ja suri saadud haavadesse 29. jaanuaril¹⁴⁶⁸.

19. juuni (neljapäev). Külalisetendusena pakkus tartlastele "Vanemuises" 18. ja 19. juuni õhtul Pärnu draama- ja muusikalise komöödia teater "Endla" "Montmartre'i kannikest", I. Kálmáni tuntud operetti, mille hoogne esitamine operetihuvilise publiku poolt heatujuliselt vastu võeti ja tänuliku aplausiga kviteeriti.¹⁴⁶⁹

Sisuliselt oli lavastaja Arnold Sikkell¹⁴⁷⁰ jätnud opereti, mille tegevuspaigaks on mõeldunud sajandi teise poole Pariis, ajakohastamata, mistõttu see jättis vanaaegse kodanliku mulje. Dekoratsioonid olid sobivad ja eluvärsked, eriti vana õu Montmartre'il õitsvate valgete sirelitega.

Montmartre'i kannikest, väikest tänavalauljannat Violetta Cavallinit esitas noorusliku sarmikuse, võluvuse ja sädeluse-

---

¹⁴⁶⁵S.t rabavalt, hämmastavalt.

¹⁴⁶⁶Filmi stsenaariumi autor Leo Arnštam (1905–1979) oli Nõukogude filmirežissöör ja stsenarist, kahe Stalini preemia laureaat (1946, 1947 (filmi *Glinka* eest)).

¹⁴⁶⁷Parun Georges-Charles de Heeckeren d'Anthès (Georges-Charles d'Anthès; Жорж Шарль Дантес; 1812–1895), Prantsuse ohvitser ja poliitik; teenis Venemaal ratsaväepolgus korneti ja seejärel porutšiku (leitnandi) aukraadis; pärast duelli Puškiniga alandati reameheks ja saadeti Venemaalt välja.

¹⁴⁶⁸Uue kalendri järgi vastavalt 8. ja 10. veebruaril.

¹⁴⁶⁹Vt J. Simm, "Endlased "Montmartre'i kannikesega" Tartus". — *Postimees*, nr 148, 27. VI 1947, lk 4.

¹⁴⁷⁰Arnold Sikkell (1912 – 22. XII 1974 Pärnu) lõpetas Narva Ühisgümnaasiumi 1932, töötas seejärel elektrikuna Narvas ning oli Narva Võitleja seltsi koori ja tantsurühma liige 1930–1937, Narva teatri näitlejuhi abi ja näitleja 1937–1939, seejärel näitleja Viljandi Ugalas 1939–1942 ning näitleja ja lavastaja Pärnu teatris 1942–1974; mängis ka filmides.

ga Ellu Maasik¹⁴⁷¹ või Valve Ehala¹⁴⁷² (kuulutused nimetasid E. Maasikut,¹⁴⁷³ kavades olid toodud mõlemad, kumb neist aga esines, ei selgunud kusagilt), kes oma meeldiva välimuse ja üsna hea, vahel pisut lapseliku koloratuuriga võitis juba lavale ilmumisel üldise poolehoiu. Tema partnerid, kunstnikkude kolmik Viktor Taimre¹⁴⁷⁴ maali ja Raoul Delacroix'na, Friedrich Tilk¹⁴⁷⁵ helilooja Florimond Hervéna ja Henn Jaaniste¹⁴⁷⁶ luuletaja Henri Murgerina mõjusid vilunult ja kindlalt, kuigi hääled tundusid kohati jõuetuna ja püsivama koolita. Therese Volmer¹⁴⁷⁷ Ninoni-

---

¹⁴⁷¹Peab olema Ellu Meister, s.t Elvine Lankots (Elvine Meister; Ellu Meister; 1917 – 3. I 2002 Pärnu), kes õppis laulmist Tallinna Konservatooriumis Tiit Kuusiku klassis 1940–1941, oli näitleja Tallinna Töölisteatri (Väiketeatri) õpperühmas 1941–1942 ja Endla teatris Pärnus 1943–1949; küüditati koos Lankotsade perega 25. III 1949 Novosibirski oblasti Suzuni rajooni, kus elas Smirnõhhi metsapunktis, vabanes 1958. aasta aprillis; Pärnus laste laulu- ja tantsuringide juhendaja.

¹⁴⁷²Valve Ott (Englas; Ehala; 1924 – 19. VIII 2012 Pärnu) õppis Valga Kaubanduskoolis, lõpetas Valga Gümnaasiumi 1944 ja Pärnu Muusikakooli 1949. Näitleja Säde teatris Valgas a-ni 1944 (vanemad ja vend küüditati 1941), Endla teatri operetisolist Pärnus 1944–1950, mil operetitrupp seal suleti, hiljem ansamblite juhendaja ja kooride hääleseadja Pärnus.

¹⁴⁷³P.o Meistrit.

¹⁴⁷⁴Viktor Taimre (1917 – 12. III 1984 Pärnu) lõpetas Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi 1937, õppis laulmist Jenny Siimoni juures. Laulja ja näitleja Endla teatris Pärnus 1942–1947 ning Vanemuises 1947–1974.

¹⁴⁷⁵Friedrich Tilk (1913 – 24. XI 1977 Viljandi) lõpetas Vändra Majandusgümnaasiumi 1935 ning õppis Tallinna Konservatooriumis Aleksander Arderi lauluklassis ja Tallinna Töölisteatri õpperühmas 1936–1937. Näitleja ja laulja Endla teatris Pärnus 1937–1940, Estonias 1942–1944 (balletitantsija), taas Endla teatris 1944–1950 ja draamanäitleja Ugaldas Viljandis 1952–1975; Abja kultuurimaja direktor 1950–1952.

¹⁴⁷⁶Henn Jaaniste (1915 – 28. XII 1985 Pärnu) lõpetas Pärnu Kaubanduskooli 1935. Saeveski tööline 1937–1940; Endla teatri operetikoori laulja ja solist ning ka tantsurühma solist Pärnus 1940–1950, draamanäitleja a-ni 1967, seejärel lavastusala juhataja ja rekvisiitor.

¹⁴⁷⁷Terese Taimre (Krigul; Mugasto; Volmer; T(h)erese Adele K.; 1910 – 10. XII 1960 Tartu) lõpetas Tartu Kõrgema Muusikakooli Angelina Mahotina klassi 1938, õppis Tallinna Konservatooriumis 1938–

na esines esines loomulise¹⁴⁷⁸ sarmi ja muusikalise kindlusega. Mitmed stseenid olid meeleolulised ja elamusrikkad. Lõbususe eest hoolitses Bruno Mitt¹⁴⁷⁹ kohtupristavi François Pisuquatsche-cina. Nõrgad olid koor ja tantsud.

Orkester, koosseisult küll väike, püsis Voldemar Tago¹⁴⁸⁰ juhatusel heas kontaktis lavaga, püüdes ühtlasi oma võimaluste piirides mõjukalt esile tuua Kálmáni südamlük-meloodilise ja värviküllase muusika viisirikkust.

Kannikesele annetati tänuliku publiku poolt punaseid tulpe.

20. juuni (reede). Istume restoran “Ateenis” klaasi õlle juures: K. Taev, Ed. Laugaste ja nende ridade kirjutaja. Juhus on meid kokku viinud, jutt professoritele kaldunud ja selle arenedes kõigile huvi pakkuma hakanud.

K. Taev räägib Gustav Suits’ist.

– “Omal ajal,” jutustab ta, “kui ülikool nõudis ranget kokkushoidu elektrivoolu kulutamises, leidis kord Suits auditooriumi ilmudes vaid väikese lambi oma kõnetooli kohal põlevat. Ta is-

---

1939. Endla teatri operetilaulja Pärnus 1945–1947, Vanemuise solist 1940–1941 ja 1947–1960.

¹⁴⁷⁸See sõna on kirjutatud “vajaliku” kohale.

¹⁴⁷⁹Bruno Mitt (Schmidt; Bruno Karl Aleksander M.; 1909 – 16. III 1992 Tallinn) lõpetas Pärnu Kaubanduskooli 1928; Eesti Panga Pärnu osakonna ametnik 1930–1940, Endla teatri näitleja Pärnus 1932–1951, ENSV Riikliku Nukuteatri näitleja 1952–1968; Pärnu Tervise jalgpallurina tuli 1928. aastal Pärnu meistriks.

¹⁴⁸⁰Voldemar Taggo (Tago; Taggu; 1887 – 18. IX 1960 Pärnu) õppis 1903–1908 Peterburi Konservatooriumis Jaan Tamme metsasarveklassis, mille lõpetas. Metsasarvemängija Peterburi orkestrites 1905–1909 ja Vanemuise teatri orkestris 1909–1910, Peterburi Konstantin Nezlobini teatri orkestri ja suviti Sevastopoli orkestri juhataja 1911–1915, Vanemuise orkestri juhataja 1918–1920; Esimeses maailmasõjas ratsapolgu orkestri kapellmeister 1915–1918, Vabadussõja ajal Kuperjanovi Partisanide Pataljoni orkestri juht 1919–1920, Soomusrongide diviisi orkestri juht 1920–1922, suvemuusikaorkestri juht Pärnus ja Haapsalus 1922–1924 ja 1935–1936, Gloria Palace’i kino orkestri juht Tallinnas 1926–1931; Riigi Ringhäälingu orkestri dirigent 1937–1940, Endla teatri operetidirigent Pärnus 1940–1950, seejärel Üleliidulise Autoriõiguste Kaitse Valitsuse Eesti vabariikliku osakonna Pärnu volinik.

tus, trummeldas mõned korrad sõrmedega vastu kõnetooli ja küsis siis, miks auditooriumis on nii pime. Põhjuse kuulda saanud tõusis ta, astus lülitaja juurde ja süütas kõik lambid, täites auditooriumi heleda valgusega. — “Õppemaks on küllalt kõrge,” tähendas ta seejuures, “pole põhjust vooluga liig kokkuhoidlik olla.””

– “Laupäeviti,” seletab omalt poolt Ed. Laugaste, “luges Suits õhtupoolikul. Ta tuli loengule alati hilja ja jätkas siis loengut 10–15 minutit üle ettenähtud aja. Kuna laupäeviti enamik üliõpilasi ruttas oma organisatsioonidesse, hakati loengu lõppu tähistava ülikooli suure kella löögiga krõbistama ajalehtedega. Kuid Suits ei näinud seda märkavat ja jätkas tavaliselt oma ettekannet. Siis juhtus kord, et samaaegselt kellalöögiga ja ajalehtede krõbistamisega hakkas koridoris haukuma ülikooli portjee vana Siimoni¹⁴⁸¹ koer. Suits katkestas seepeale järsku oma loengu ja tähendas sarkastiliselt: “Kui juba koeri ässitatakse kallale, siis tuleb loeng lõpetada.””

– “Strindbergi¹⁴⁸² kujudest rääkides,” jätkab K. Taev, “ütles kord Suits: “Ja siis tuli neil üks laps, siis tuli teine, tuli kolmas ja neljas ja siis nad hakkasid juba mõtlema abiellumisele.””

Ka minule meenub Gustav Suits, kuigi ma sellest ei räägi... See oli palju aastaid tagasi, kui veel intensiivselt tegelesin arstiteaduse ajalooa. Kohtasin kord Suits'i ERM'i arhiivraamatuko-

¹⁴⁸¹Friedrich Simon (Siimon; 1866 – 8. IX 1937 Tartu) õppis Tartu linna kreisikoolis ja seejärel Hugo Treffneri gümnaasiumis, seda lõpetamata; TÜ teenistuses a-st 1883, esmalt sisehaiguste polikliiniku teenijana ning seejärel TÜ peahoone portjeena a-ni 1935; maetud Maarja kalmistule Tartus. Vt ka “Mees, keda tunneb iga tudeng: 35 aastat truu ülikooli teener”. — *Võru Teataja*, nr 142, 8. XII 1928, lk 4; “Ülikooli Peetruse juures: Mees, kellel loetlemata arv ameteid”. — *Esmaspäev*, nr 40, 5. X 1931, lk 4 ja 8; Feeliks + Frut, “Mida Simon jutustab: Intervjuu”. — *Üliõpilasleht*, nr 7, 1932, lk 201–203; “Ülikoolis algas töö: Vana Simoni juubel”. — *Päevaleht*, nr 252, 16. IX 1933, lk 5; “40 Jahre Universitätspedell”. — *Dorpater Zeitung*, nr 209, 14. IX 1933, lk 4; “Endine ülikooli portjee F. Simon †”. — *Postimees*, nr 243, 9. IX 1937, lk 7; Hillar Palamets, “Friedrich Siimon”. — *Universitas Tartuenssis*, nr 3, 10. II 1995, lk 3.

¹⁴⁸²August Strindberg (1849–1912), Rootsi kirjanik.

gu lugemissaalis ja küsisin temalt sealsamas teatmeid ühe tema valduses oleva dr. Gustav Hirschi¹⁴⁸³ kirja kohta, mida oma uuri-musteks vajasin. Ta andis mulle lahkesti vajalikud teatmed, ütles, te tunneb mu töid ja lõpuks lahkumiseks kätt surudes tähendas: "Mul on siiralt heameel isiklikult tundma õppida arstiteadlast, kelle huvid nii mitmekülgsest ületavad tema kitsa eriala piirid."

Meenub ka üks ülikooli õppejõudude koosolek paljude loo-sungitega dekoreeritud ülikooli 5-das auditooriumis varsti peale nõukogude võimu kehtestamist 1940. a., mil Suits teravalt välja astus kodanliku valitsuse vastu ja ettepaneku tegi dr. Johannes Vares-Barbarusele tervitustelegramm saata. . .

Samal koosolekul kõneles ka Valmar Adams, avaldades rõõ-mu kodanliku valitsuse raske surve alt vabanemise üle, rõhuta-des vaimustatult vabadust ja tööavarust, mis avanevad teadlas-tele nõukogude võimu kehtestamisega.

Muide on Valmar Adams rehabiliteeritud ja Moskva korral-dusel taas ülikooli teenistuses, kuigi esialgu mitte kateedrijuha-tajana. Ta kõnnib iseteadvalt linnas ringi heledas suvises ülikon-nas ja kollases kaelasidemes ning töötavat neile kättemaksu, kes teda mustanud.

Vestlus kaldub endisele hügieeniprofessorile Aleksander Rammulile.

Laugaste räägib, et ühelt filoloogilt (eksam hügieenis oli omal ajal kohustuslik kõigile kooliõpetaja kutset taotlevaile isikuile) küsinud kord A. Rammul, kui kõrgele hüppab kirp, pannes ek-saminandi sellega lootuseta seisukorda.

Omalt poolt räägin, kuidas A. Rammul oma tegevuse viima-seil aastail end sageli laskis ülikooli portjeel nõukogu saali viivast trepist ülikooli peahoones üles kanda (arstiteaduskonna koosole-

---

¹⁴⁸³Gustav Reinhold Hirsch (1828 – 20. III 1907 Tsarskoje Selo (Puš-kin)) lõpetas Peterburi Sõjameditsiiniakadeemia 1853, *dr. med.* 1854 (Varssavi Ülikool). Sõjaväearst Poolas, võttis arstina osa Krimmi sõ-jast, ihukaardiväe Moskva grenaderipolgu ülemarst, osales selle koos-seisus Poola mässu mahasurumises, Krasnoje Selo keskhospitali ülem-arst 1865–1866, troonipärija ja pärastise keisri Aleksander III ning kei-ser Nikolai II ihuarst; üks esimesi eestlasest arste.

kud toimusid harilikult nõukogu saalis), väites (ta oli ju hügieenik), et treppidel käimine on temale kahjulik.

Meenub ka füsioloog Alfred Fleisch,¹⁴⁸⁴ kes ühel loengul oli tähendanud, et mälu on vastupidi proportsionaalne intelligent-sile.

Aeg aga möödub tähelepanematult...

23. juuni (esmaspäev). Dotsent Elmar Siirde teistkordne doktoripromotsioon ülikooli aulas väitekirjaga “Kogelejate hingamisliigutuste võrdlevaid vaatlusi”,¹⁴⁸⁵ sest Saksa okupatsiooni ajal (11. märtsil 1944. a.) sama tööga omandatud doktorikraad tunnistati nõukogude päevil kehtetuks. Ametlikkudeks opONENTIDEKS on arstiteaduste doktorid prof. V. Hiie, prof. E. Käer-Kingisepp ja prof. E. Karu. Ühe opONENDINA pidin õieti esinema rektori otsusega 22. augustist 1944 mina, kuid aine kauguse tõttu minu erialast palusin end opONENDI ülesannetest vabastada, mis ka toimus rektori otsusega 20. märtsist 1947. Sama otsusega määrati minu asemele prof. E. Karu.

Promovend esineb frakis, on oma töös kodus ja kaitseb seda löögivalmilt, räägib kahjuks aga sedavõrd tasa, et tema sõnu kaugemale üldse kuulda ei ole. Ametlike opONENTIDE sõnavõttude lõppedes esitavad promovendile mõningaid küsimusi veel õpe-

---

¹⁴⁸⁴ Alfred Fleisch (1892 – 19. V 1973 Pully) lõpetas Zürichi Ülikooli arstiteaduskonna 1917, *dr. med.* 1918, Prantsuse Meditsiiniakadeemia ja Saksa Looduseuurijate Akadeemia Leopoldina — Rahvusliku Teaduste Akadeemia korrespondentliige. Zürichi Ülikooli assistent, eradotsent, ülemassistent ja professor 1917–1926; TÜ füsioloogia instituudi juhataja ning füsioloogia ja füsioloogilise keemia professor 1927–1932; Lausanne'i Ülikooli füsioloogia instituudi juhataja 1932–1962, Šveitsi Vitamiini- ja Hormooniinstituudi direktor a-st 1933.

¹⁴⁸⁵ Elmar Siirde 1944. aasta masinakirjas väitekirjale leidub Tartu Ülikooli raamatukogus.

tatud nõukogu liige dots. K. Kõrge ja “rahva hulgast” dots. J. Ennulo ja Tartu Kurttummade Kooli¹⁴⁸⁶ direktor August Karu¹⁴⁸⁷.

Kinnisel hääletusel (hääletamist korraldab komisjon koosseisus prof. J. Haldre, dots. R. Roots ja dots. A. Siim) tunnistatakse promovend 56 häälega poolt, 0 vastu (1 hääletussedel osutub riikutuks) arstiteaduste doktoriks.

Rektor A. Koort, kes promotsiooni juhatab, teeb teatavaks, et otsus läheb kinnitamisele Moskva.¹⁴⁸⁸

Järgneval koosviibimisel kõrva-nina- ja kurgukliinikus esinevad humoorikate sõnavõttudega A. Koort, A. Valdes, V. Hiie ja G. Kingisepp, kes enamikus heidavad promovendile sõbralikult ette tema tasast rääkimist, rõhutades muide, et tasaselt rääkis ka tema õpetaja prof. E. Saareste ja veel tasemini viimase õpetaja prof. Werner Kümme¹⁴⁸⁹ Heidelbergis, kelle sõnu assistendid pidid sageli kordama, et neid teistele kuuldavaks ja mõistetavaks teha...

---

¹⁴⁸⁶Tartu Kurttummade Kool asutati 1941. aastal ning tegutseti Päeva tn 7 hoones, 1951. aastast asus kool aadressil Lille tn 9; 1954. aastal sai kooli nimeks Tartu Kuulmishäiretega Laste Kool-Internaat, 1959. aastal Tartu Kuulmishäiretega Laste Internaatkool ja 1968. aastal Tartu I Eriinternaatkool, samast aastast töötas kool H. Pöögelmanni (praegu Hiie) tänaval valminud õppehoones. 1996. aastast kannab kool Tartu Hiie Kooli nime.

¹⁴⁸⁷August Karu (1901 – 19. X 1981 Tartu) õppis TÜ õigusteaduskonnas 1936–1942 ja TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas eesti filoloogiat 1948–1959, mille lõpetas. Vana-Vändra Pärnjõe algkooli juhataja 1920, Vändra ja Porkuni kurttummade kooli õpetaja 1920–1940 ja juhataja asetäitja 1940–1941; NSVLi tagalas 1941–1944; Tartu Kurttummade Kooli organiseerija ja direktor 1941–1951, õpetaja a-st 1951; Tartu Kliinilise Haigla kõrva-, nina- ja kurguosakonna logopeed-surdoloog a-st 1951.

¹⁴⁸⁸Elmar Siirdele kinnitati 1947. aastal meditsiinikandidaadi kraad, doktoritöö kaitses ta 1962. aastal.

¹⁴⁸⁹Werner Kümme (Werner Friedrich Franz K.; 1866–1930) lõpetas Straßburgi Ülikooli arstiteaduskonna, *dr. med.* 1888. Habiliiteerus Breslau Ülikoolis 1895, kõrva-, nina- ja kurguhaiguste polikliiniku juhataja a-st 1896, erakorraline professor a-st 1899, Heidelbergi Ülikooli õppejõud a-st 1902, erakorraline professor a-st 1907, korraline professor a-st 1919.

24. juuni (teisipäev). Jälle jaanipäev. Pilvitust taevast kõrvetab tulise kettana päike. Loodus on norus, norus ka inimesed.

On tööpäev. Toomimäel taastavad ülikooli pearaamatukogu teenistujad kõnniteid...

Ema kalm on kaetud värske halja muruga ja kaunistatud lilledega. See on viimane, mis tema heaks saan teha... Pingi kalmu juurest on keegi viinud omale "kasutamiseks"...

Tööpäeva vaikusel aga kangastuvad mälu arhiivist "Kalevi-pojast" sõnad:

"Muru kasvab mulla peale,
aruheina haua peale,
kasteheina kaela peale,
punalilled palge peale.
sinililled silmadele,
kullerkupud kulmudele."¹⁴⁹⁰

Jaanipäeva mõtted seejuures on ahastavad, kui mitte lootusetud; pakitseva haavana valutab süda, et elu ei taha ega taha läheneda... Valdab sügav üksindustunne. Päike aga kõrvetab endiselt tulise kettana ja loodus ning inimesed on norus...

25. juuni (kolmapäev). Oma laias tugitoolis kõrgel kivist alusel Toomimäel sügavais mõtteis istuval pronksi valatud akadeemik Karl Ernst v. Baerile on keegi suhu pistnud paberossi ja sülle asestanud lähedase puu küljest ära kistud plekist hoiatustahvli, et murul käimine ja lamamine Toomel on keelatud, samuti puude ja põõsaste murdmine ja kahjustamine...

Omapärane austus suurele teadlasele!

*

Onkoloogiahaiglast teatati, et Tartu Linna Täitevkomitee tervishoiuosakonna juhataja A. Räni korraldusel mul tuleb minna töö vähesuse pärast kaheks kuuks palgata puhkusele, sest haiglas on ravil vaid 5 haiget, neistki veel 2 surijat, personal aga koos-

---

¹⁴⁹⁰ *Kalevipoeg*, II: 360–365.

neb 4 arstist, 8 õest ja 7 põetajast, kellele lisanduvad veel konsultandid, laborandid, arveametnikud ja köögiteenistujad. Üldse kuulub koosseisu 34 isikut, milline personal on arvatud 25 haige kohta.

26. juuni (neljapäev). Kõrgema Hariduse Ministeeriumi ülikoolide peavalitsuse ülema asetäitja A. Grigorjani¹⁴⁹¹ käskkirjaga 17. juunist 1947 on kinnitatud nende haldamisel olevate kateedrite juhatajateks (kinnitused seni puudusid) arstiteaduskonna professorid A. Valdes, E. Karu, N. Veiderpass, V. Vadi, E. Aunap, R. Bernakoff, A. Linkberg, F. Lepp, J. Haldre, G. Kingisepp, Alma Tomingas, Aleksandra Raatma, Elise Käer-Kingisepp ja dotsendid J. Ennulo ja A. Siim.

Dermatoloogia- ja veneroloogiakateedri juhataja k.t. on sama käskkirjaga kinnitatud Ludmilla Nurmand.

*

“Ateenis” linastub praegu kinostuudio “Lenfilmi” 1947. a. kunstiline film “Tuhkatriinu” (“Soluška”), tuntud muinasjutt, N. Koševerova¹⁴⁹² ja M. Šapiro¹⁴⁹³ tänapäevale kohandatud lavastusel. Ent muinasjutu võlu filmil puudub, kuigi J. Švarts¹⁴⁹⁴ on loonud omapäraseid dekoratsioonid ja Tuhkatriinut ennast kehastab meeldivalt ja köitvalt noor näitlejanna Janina Žeimo¹⁴⁹⁵. Liigitav on Tuhkatriinu sügav armastus oma isa vastu, kelle eest ta on valmis kannatama mis tahes raskusi ja alandusi. Väga armas on ka üks filmis esinev väike poiss, kes, nagu ta ise ütleb, ei ole võlur, kuid õpib selleks ja mõjuvalt abistab Tuhkatriinut tema muredes. Kuningas on arusaamatul põhjusel esitatud täiesti totrana. Tuhkatriinu võõrasema ja selle õelad, laisad ja edevad tütre

---

¹⁴⁹¹Isikuandmed teadmata.

¹⁴⁹²Nadežda Koševerova (1902–1989), Nõukogude filmirežissöör.

¹⁴⁹³Mihhail Šapiro (1908–1971), Nõukogude filmirežissöör ja stsenaarist.

¹⁴⁹⁴*Tuhkatriinu* stsenaariumi autor oli kirjanik Jevgeni Švarts (1896–1958), filmi peakunstnik Issaak Mahlis (1893–1958).

¹⁴⁹⁵Janina Žeimo (1909–1987), poola ja vene päritolu Nõukogude filminäitleja.

vastavad muinasjutus iseloomustatud kujudele. Pisike kristallist king aga särab ja säätendab tõesti muinasjutuliselt. . .

27. juuni (reede). Ajalooline sündmus Tartu Ülikoolis — esimene arstiteaduste kandidaadi väitekirja kaitsmine, seni tundmatu toimus¹⁴⁹⁶ ülikooli annaalides. Promovend üldkirurgia kateedri juhataja k.t. dotsent Ants Rulli, väitekirja — eksperimentaalne uurimus “Respiratoorsest arütmias vagotoonia puhul”,¹⁴⁹⁷ ametlikud oponendid arstiteaduste doktorid prof. V. Hiie, prof. G. Kingisepp ja prof. V. Vadi. Kaitsmine toimub seegi kord ülikooli aulas õpetatud nõukogu avalikul koosolekul, mida juhatab rektor A. Koort.

Aula on nagu doktoripromotsioonidelgi ilupuudega dekoreeritud; rektori ja promovendi kateedrite kohal ripub ENSV vapp kahe punase lipu vahel, promovendi kateedril kaks punaste õitega begooniat.

Sõnalahing pole pikk. A. Rulli tõrjub osavasti temale suunatud oponendide rünnakud, kuigi peab omaks võtma ühe prof. V. Hiie poolt töös avastatud “eksimuse” ja mõned teised vähemad “vipersed”. “Rahva häälena” esitan lõpuks dekaani soovil mõned küsimused mina ise.

Kahjuks räägib ka A. Rulli sedavõrd tasa, et tema seletused vaid vähestele on kuulda.

Nõukogu, asudes “sõnarünnakute” lõppedes hääletamisele, mida juhivad prof. A. Tomingas, prof. F. Lepp ja prof. E. Vau, tunnistab A. Rulli arstiteaduse kandidaadiks 48 häälega poolt ühegi vastuhäälleta.

Lühikese vaheaja järel jätkub nõukogu koosolek, kuna päevakorras on veel teine promotsioon, nimelt Hendrik Palmre¹⁴⁹⁸

---

¹⁴⁹⁶Nii tekstis.

¹⁴⁹⁷Väitekirja masinakirjas eksemplar säilib Tartu Ülikooli raamatukogus.

¹⁴⁹⁸Hendrik Palmre (Heinrich Barkrall; Barkla; 1904 – 6. XII 1989 Tallinn) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna 1939, geoloogia-mineraloogiakandidaat 1947, ÜS Concordia liige. Loodusvarade Instituudi geoloogia sektsiooni geoloog a-st 1938, ENSV Tööstuse Teadusliku Uurimise Keskinstituudi teadlane 1946–1948 ja ENSV TA Geo-

geoloogia-mineraloogiateaduste kandidaadi töö "Eesti klaasiliiv"¹⁴⁹⁹ kaitsmine ametlike oponentide geoloogia-mineraloogiateaduste doktori prof. Karl Orviku ja sama teaduste kandidaadi dots. Evald Mölsi vastu.

Kuid milline kontrast!

Kuna A. Rulli südilt kaitses iga oma seisukohta, ei vasta H. Palmre oma oponentide arvustavaile märkmeile peaaegu üldse.

Väljaspool ametlikke oponente arvustab üsna teravalt veel tööd nõukogu liige prof. G. Rägo, juhtides tähelepanu promovendi ühele teesile, mis konstateerib, et Eesti liivast saab valmistada nii tahvel- kui ka õõnesklaasi. See aga on prof. Rägo arvas juba üle 50 aasta tuntud tõde ja kõlab umbes nagu väljendus "Eestis sajab vihma, seepärast kasvab Eestis kartul".

Asutakse hääletamisele, mida korraldavad dotsendid August Karu, Hugo Sutter ja Julius Madisson. Tulemus: poolt on antud 46 häält, vastu 4. Seega on H. Palmre siiski tunnistatud geoloogia-mineraloogiateaduste kandidaadiks.

Koosolek on lõppenud, aula tühjeneb. Vabariiklikku II Haavakliinikusse Maarjamõisa väljal aga kogunevad koosviibimisele A. Rulli külalised: prorektorid H. Haberman ja K. Taev, dekaan prof. A. Valdes, prodekaan prof. E. Karu, oponentid prof. V. Hiie, prof. G. Kingisepp ja prof. V. Vadi, siis professorid R. Bernakoff, E. Käer-Kingisepp ja nende ridade kirjutaja, dotsendid J. Ennulo, H. Sõber ja V. Üprus ning sõpru, assistente ja kaastöölisi. Kohal on ka A. Rulli hallipäine isa ja vana ema.¹⁵⁰⁰

Esimest Tartu Ülikooli arstiteaduste kandidaati tervitab lähimate sõprade nimel V. Vadi, lisandades ülesandel ka õnnitlusi II haavakliiniku kaastöolistelt, ja palub mälestusesemena vastu võtta päeva tähistuseks J. Võerahansu maali "Tartu sadam", mil-

---

loogia Instituudi rakendusgeoloogia (litoloogia ja mineraloogia) sektori juhataja 1947–1966, direktori kt 1952–1953, ENSV TA Keemia Instituudi rikastamisprotsesside laboratooriumi vanemteadur 1966–1983.

¹⁴⁹⁹Vt Hendrik Palmre. *Eesti klaasiliiv*. (Eesti NSV Tööstuse Teadusliku Uurimise Keskinstituut; 5.) Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1946. 56 lk.

¹⁵⁰⁰Talunik Mart Rulli (Märt R.; Rullinkoff, Rullenkoff; 1875–1963) ja Helene Marie Rulli (Truu; Rullinkoff; Rullenkoff; 1879–1950).

le annab üle J. Ennulo. Samade õnnitlejate poolt ulatab A. Rullile kimbu punaseid roose proua E. Bernakoff¹⁵⁰¹.

Hiljemas meeleolukas lauakõnes ennustab A. Valdes, et A. Rullist saab tulevikus tige ja kardetav oponent, sest toetudes oma kogemustele rünnaku ja kaitse tehnikas rakendab ta neid kindlasti edaspidi noorte promovendide hirmuks ja ahastuseks, aga ka kasuks; lõpuks õnnitleb veel A. Rulli vanemaid, kes kasvatanud tubli poja, kellele arstiteaduskond on uhke.

Sõna võtavad veel H. Haberman ja V. Vadi.

Vahepeal aga on päike kadunud Maarjamõisa kliinikute pargi taha tulipunase kettana ja suveõine hämarus ühte sulatanud vanade puude varjud, millede taustal on eraldatavad vaid veel kaskede valged tüved...

Sellal räägib lauas kitsas ringis K. Taev, et puutub kokku paljude inimestega, kelle maailmavaade on erinev tema omast, kuid ta peab ka nendest lugu, sest aeg ise peab näitama, milline käsitlus on õigem ja jääb püsima.

Vestluse kirjandusele pöördudes tähendab ta muide, et tunneb hästi minu kirjanduslikke huvisid ja lisandab, et ülikool arvestab säärase õppejõududega ja hindab kõrgesti neid, kelle huvid ületavad oma kitsama eriala piire.

Tunnid aga mööduvad ja juba tervitavad algava uue päeva esimesed päikesekiired koosviibijaid, kelledest enamik pole veel leidnud teed oma kodudesse...

28. juuni (laupäev). Ülikooli õpetatud nõukogus on sisse seatud raamat, millesse liikmed koosolekuile ilmudes oma nimed peavad kandma ja hilinemiste korral nende põhjused. Seniste hilinemiste põhjustena esinevad eksamid, aine, eriülesanded. Prof. H. Moora on ühe hilinemise puhul teinud oma nime kõrval märkme "põhjuse". Ent aukoht selles raamatus jääb prof. E. Aunapile, kes end on jäädvustanud sõnadega "valutas kõht".

---

¹⁵⁰¹Hambaarst Emilie Bernakoff (Emilie Rosalie Juriado; Kessler; 1888 – 4. VI 1964 Tartu).

30. juuni (esmaspäev). Kaks järjekordset promotsiooni õpetatud nõukogu avalikul koosolekul ülikooli aulas, mida juhatab rektor A. Koort.

Esimesena kaitseb oma väitekirja veterinaarteaduste doktori kraadi saamiseks loomaarstiteaduskonna veterinaarfarmakoloogia kateedri juhataja, Liidu-eestlane ja partei liige dotsent Albert Lokk. Väitekirja "Higieritamise farmakoloogia mõnedel loomaliikidel" ("Фармакология поттоотделения у некоторых видов животных")¹⁵⁰² on venekeelne, oponentideks arstiteaduste dr. prof. M. Nikolajev,¹⁵⁰³ veterinaarteaduste doktor prof. A. Laas ja arstiteaduste doktor prof. G. Kingisepp. Prof. M. Nikolajev on Liidu Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia ja Kõrgema Hariduse Ministeeriumi atestatsioonikomisjoni liige ja asub Moskvas. Ta ise pole Tartu sõitnud, on vaid saatnud oma venekeelse retsensiooni, mille loeb ette prof. A. Laas. Retsensioon on väitekirja tunnustav ja kiitev. G. Kingisepp ja A. Laas aga leiavad töös oluliste väärtuste kõrval ka rohkesti puudusi ja võtavad need terava kriitika alla. Promovend kaitseb end abitult ja loiult, peamiselt vene keeles, rääkides sageli sedavõrd tasa, et rektor temale selle kohta märkuse teeb. Mitteametliku oponendina palub sõna veel A. Valdes ja võtab vaatluse alla promovendi töö vormilise külje, näidates teravais, kuid põhjendatud väiteis, et doktoriväitekirja peab olema vormilt küps ja laitmatu, mida aga esitatud töö kohta ei saa öelda. Samuti pole küllaldaselt analüüsitud katsete tulemused ja kaalutud esitatud teesid.

Olukorra päästmiseks võtab A. Valdes järel sõna rektor ise, juhtides tähelepanu tõsistele raskustele, milledega tuli võidelda

---

¹⁵⁰² Masinakirjas väitekirja säilib Tartu Ülikooli raamatukogus.

¹⁵⁰³ Mihhail Nikolajev (1893–1949) lõpetas Sõjameditsiini Akadeemia Peterburis 1914, meditsiindoktor 1935, NSVL Meditsiiniteaduste Akadeemia korrespondentliige 1945. Võttis osa Esimesest maailmasõjast 1914–1917, Punaarmee sõjaväearst 1919–1921, Sõjameditsiini Akadeemia hospitaal-sisehaiguste kliiniku ordinaator 1921–1923, farmakoloogiakateedri assistent a-st 1923, professor 1931–1936, ühtlasi Leningradi I Meditsiiniinstituudi farmakoloogiakateedri eradotsent 1927–1931, Moskva I Meditsiiniinstituudi farmakoloogiakateedri professor a-st 1936, ühtlasi Moskva Farmaatsiainstituudi farmakoloogiakateedri juhataja a-st 1940.

promovendil oma töö teostamisel ja asub seisukohale, et vormiline külg ei tohiks olla töö tagasilükkamise põhjuseks nõukogu poolt, seda enam, et ametlikud oponendid on üldiselt hinnanud tööd väärtuslikuks.

Dotsent Natalie Rägo palub ametlikkude oponentide seisukohta, kas esitatud väitekirj on nende arvates küllalt väärtuslik, et selle põhjal võiks promovendile omistada taotletud kraad. Nii G. Kingisepp kui ka A. Laas vastavad jaatavalt, kuigi ei eita A. Valdese poolt esile toodud suuri vormilisi puudusi.

Asutakse hääletamisele, millest võtab osa 55 koosolekul viibivat nõukogu liiget. A. Lokk'ile taotletava kraadi omistamise poolt hääletab 35 liiget, vastu — 18. Kaks hääletusedelit osutuvad rikutuks. Hääletamist juhivad prof. August Vaga, prof. J. Tehver ja dots. R. Roots.

Rektor konstateerib, et nõukogu on otsustanud kraadi omistamise jaatavalt ja soovib A. Lokk'ile õnne. Otsus läheb veel kinnitamisele Moskva.

Kaastööliste poolt annetakse promovendile lilli.

Lühikese vaheaja järel asub teisena kaitsma oma väitekirja arstiteaduskonna neuroloogiakateedri juhataja k.t. dotsent Voldeemar Üprus arstiteaduste kandidaadi kraadi saamiseks. Väitekirja teemaks on "Eesti NSV kaguosa 1945. ja 1946. a. lastehalvatustõve-taudi epidemioloogiline analüüs".¹⁵⁰⁴ Ametlike oponentidena esinevad arstiteaduste doktor prof. F. Lepp, veterinaar-teaduste doktor prof. F. Laja ja arstiteaduste doktor prof. E. Karu.

Vaidlused on hoogsad ja elavad, promovend tunneb end ka-teedril prof. Aleksandra Raatma väljenduse järgi kodusena nagu vana vilunud teadlane, reageerib esitatud väiteile sageli heatuju-lise sundimata naeratusega näol, puistab seletusi ja selgitusi kui küllusesarvest, ei muutu aga hetkekski üleolevaks, ebaakadee-miliseks...

Hääletamisel, mida korraldavad professorid E. Aunap, N. Veiderpass ja V. Hiie, pooldavad kõik koosolekul viibivad 57 nõukogu liiget (kaks on vahepeal juurde tulnud) promovendile kraadi omistamist. Vastuhääli pole antud.

---

¹⁵⁰⁴Masinakirjas väitekirja säilib Tartu Ülikooli raamatukogus.

Rektor tunnistab seejärel V. Üpruse arstiteaduste kandidaadiks ja soovib temale esimesena õnne.

Siis astuvad V. Üpruse ette tema inglannast abikaasa tütre-ga¹⁵⁰⁵ ja annavad kumbki üle kimbu punaseid roose...

Järgnevad õnnitlused oponentide, kolleegide ja sõprade poolt...

V. Üprus on teiseks arstiteaduste kandidaadiks Tartu Ülikoolis...

(Järgneb)

---

¹⁵⁰⁵Eileen Üprus (Eileen Violet Preston; 1907 – 17. III 1984 Mustla) ja hilisem arst Anne Schotter (1936 – 20. III 2020 Tartu).